

IN · NOVVM · TESTAMENTVM · PRIMVM · AD · GRAECAM · VE
ritatem, deinde uetustissimoꝝ Latinaꝝ linguæ codicum fidem, postremo
ad probatissimorū scriptoꝝ citationē & enarrationē diligenter recognitū,
adnotationes ERASMI ROTERODAMI, in quibus ratio redditur, uete
ris æditionis aliquot locis imutata. Quod deprauatū erat, emendat, quod
obscurum, explanat, quod anceps & impeditum, expeditur. Et non solū id
agit, ut castigata sit lectio, sed ne in posteꝝ quoq; facile depruari possit.

Euangelium secundum Matthæum) *εὐαγγέλιον* græce sonat bonum nunciū
Quanc̄q; Homerus in Odyssea hoc uerbo est usus, pro præmio quod dari
solet lætum adferenti nunciū. Igitur historiā euangelicā, nec prophe
tiam uocauit, nec aliud simile, sed rem nouā nouo uocabulo signauit, quē
admodum & apostolis uocabulum innouarat, Matthæus hebraice sonat
מתי hoc est donatus domino ipse, qui idem dicitur *מטי* leui, quod hebraice sonat
additum siue applicatum.

Euangelium qd̄ dicitur

Liber generationis) Nominatiuus est absolute positus, ceu uice tituli. Nam Matthæus, & Marcus prophético more ingressi sunt euangelicā historiā, qui solent a titulo exordiri. Visio Esaiæ filij Amos, Et uerba Hieremiæ filij Helciæ. Ita & Marcus. Initiū euāgelij Iesu Christi, Quanc̄q; uideo Herodotum ad cōsimilem modum suā exorsum historiā, & Lucianum libellum de astrologia & Assyrioz dea, ut appareat gētis etiā fuisse consuetudinē. Quanc̄q; hic titulus nō est uniuersi argumenti, nec enim cōplectitur summam historiæ euangelicæ, sed initium ac fontem dumtaxat.

Filij Dauid, filij Abrahæ, *ἱοῦ δαβὶδ ἱοῦ ἀβραάμ*. græcus sermo non nihil habet ambiguitatis, potest em̄ hic esse sensus, filij Dauid, qui Dauid fuit filius Abrahæ, potest & sic accipi, ut intelligatur Christus esse filius utriusq;. Porro filiū uocat nepotem. Illud obiter adnotandum Matthæū genealogiæ recensionem accommodasse, ijs quibus scripsit hoc euāgelium. Scripsit enim hebrais, nimirū hebraice, quorū affectibus sciebat fore gratissimū, si perspexissent Christum esse filiū Abraham ac Dauid, quorū memoria apud illos erat sacrosancta, & ad quos de Christo præcesserat pollicitatio. Contra Lucas, quia gentibus scripsit euāgelium, ab Adam ad ipsum usq; deum porrigit genealogiæ seriem, ut intelligerent Christi gratiam non ad Iudæos solum, sed ad uniuersum mortaliū genus pertinere. Indicauit hoc & Chrysostomus. Porro Dauid priorem nominat, non solum ob id quo cōmodius citraq; repetitionem genealogiæ series texeretur, quam causam reddidit diuus Hieronymus, uerū etiā quod huius esset apud Hebræos & reuerentior & celebrior memoria, quod adfert Chrysostomus.

Genuit Isaac) *γεννησεν τὸν ἰσαάκ*. Græcus interpres quisquis is fuit. Nam autore Hieronymo, constabat olim hoc euāgelium a Matthæo scriptum hebraice fuisse, quod tamen Chrysostomus non audet asseuerare, sed dicitur inquit, quod quantūuis constet, ego tamen malim extare. Etiam si sunt qui putent a Ioanne uerbum in linguam græcam. Etenim quantum ipse memoria consequor, nusq; Hieronymus indicat se uidisse Matthæi euan-

*De Græco Inscripte
Euāgelij s̄m
Matthæus*

Vide in Sophroniū.

Hebraica nota bars
barica sut n' r' r'
glariter apd
eos floru
tur

gelium hebraice scriptum, maxime cum profiteatur se quatuor euangelia ad græcam ueritatem emendasse. Porro quis ex hebraico sermone uerterit in græcum, ne id quidem ullo modo cognitum. Adeo uacabat illa ætas omni ambitione, sed ut cœperam, quisquis fuit interpres, hebraicis nominibus diligenter suos addidit articulos, ut (quoniam barbarica sunt uocabula, nec ulla casuum inflexione uariantur) lector hoc modo sexum & casum posset distinguere, τὸν ἰσαὰκ ἐκ τῆς θάμαρ.

De thamar) ἐκ τῆς θάμαρ de rahab ἐκ τῆς ῥαχάβ, Mirū cur magis placuerit p̄positio de quā ex. Quis enim dicitur genuisse aut suscepisse filium de illa, ac non potius ex illa? Cæterum græci, quoniam non habent quo aspirant uocalem nisi in principio dictionis. hebraicam aspirationē n̄ quomodo possunt exprimunt per χ sic רחל ῥαχάβ, & ad eundem modū & hodie sonāt Iudæi Hispani eā litterā. Indicauit & hoc Hieronymus alicubi.

Dauid regē) Interps addidit articulū τὸν βασιλῆα ueluti discernens eū ab alio quo piā Dauid, qui non fuerit rex, uel hoc agens, ut hic insignite rex intelligatur, cū alios multos reges cōmemoret, nulli tamen ascribens regij cognominis honorem. Ac mox cum Dauid repetit, inculcat ad eundem modum regis cognomen articulo præmisso, ut recētem illius ac celebrem apud Iudæos memoriam, tituli quoq; honore cōmendaret.

Ex ea q̄ fuit Vriæ) ἐκ τῆς τοῦ οὐριου, id est ex uxore Vriæ, siue ex ea q̄ fuerat uxor Vriæ. Nā in huiusmodi græcus articulus fungitur uice nominis quod subauditur. Cum autem paulo post uertat τὸν τοῦ ζεβεδαίου, filium Zebedæi: quæ tandem erat religio hic uertere uxore Vriæ? Illud adnotandum, cur maluerit hac nota signare Bersabæa, q̄ proprio uocabulo, siue quod res ipsa notior esset ipso mulieris nomine, siue quod mysteriū Christi & ecclesiæ pertinebat, eius facti refricuisse memoriam.

In trāsmigratione Babylonis) A nobis quidē satis p̄cipiē sensus, sed quib⁹ ex hebræorū annalibus cognitum est Iudæorum gentem per Nabuchodonosor regem in Babylonē ductā fuisse captiuā, ac rursus per Esdrā suis sedibus restitutam, Cæterum ex his uerbis, nihil aliud intelligi potest, q̄ uel Babylonem ipsam aliquo demigrasse, uel Babylonē alios alio traduxisse, si trāsmigrationē usurpes actiue. Atqui sermonis usus in hoc adhibetur, ut per eū cognoscant discantq; rem, ij quibus antea fuerat incognita, nō ut agnoscamus, ac diuinemus: qd̄ prius noueramus. Recte monet Fabius amphibologias esse uitandas, quoad fieri potest, etiam si sensus nihil recipiat ambiguū, ueluti si quis dicat, ui deo Struthiocamelum deglutire ferrum. Nec enim periculum est, ne ferrum deglutiat Struthiocamelū. Id igitur multo magis cauendū, quoties aut anceps redditur sententia aut absurda, aut nulla. Verti poterat, posteaq; demigratum erat Babylonem, & cū demigrassent Babylonem, aut ut nos uertimus in trāsmigrationem in Babylonem. Quanc̄ planius etiam erat in exilio seu captiuitate Babylonica, & post exilium aut captiuitatem Babyloniam. Siquidem euangelista, rei acerbiter, uerbi lenitate temperauit captiuitatem & exiliū, demigrationē appellans μετακίσιον, quod cōuenit & in eos, qui sua sponde sedes ac domiciliā mutant. Et hoc quoq; tempus quod actum est apud Babylonios, imputari in rationem genealogiæ putat Chrysostomus.

Iechonias genuit Salathiel) Admonet diuus Hieronymus, si Iechonias ad finem superioris τεσσαρακονταοσ referatur, in proxima non esse quatuordecim, sed tredecim dumtaxat, unde putat hunc Iechoniam, qui est Salathiel non fuisse filium Iosæ, quē in proxima serie postremū recensuit, sed illius filium. Cæterum Iechoniam uocari, qui idem uocetur Iehoiachim, uerū patrem a filio distingui duabus litterulis. Nā illū יהויקים Iehoiakim dici per q̄ & d. i. per k & m, hūc יהויחין Iehoiachin per ch & n. Tamerli fateor, hanc scripturæ differētā apud Græcos, pariter ac Latinos, scriptorū uicio & lōgitudine temporū profus esse confusam, alioquin & עבשה Bathscheba pro Bersabæa dicendum, unde ne nos quidem quicq; ausi sumus immutare.

Virum Mariæ) τὸν ἀνδρα μαριας. dicere poterat & æque latine, & haud scio an uerecū dius, maritū

dius, maritum Mariæ. Etiam si non sim nescius & apud Latinos inueniri uirum pro marito. Nam hæc affinitatis sunt nomina, non coitus. Porro quæ Valla cauillat hoc loco de Maria & Mariam, minutiora iudicauit, quæ ut his lectorem uoluerim onerari. Præsertim cum si qui forte requirant ab illius cõmentarijs petere possint.

De qua natus est Iesus) ἐξ ἧς ἐγεννήθη. Ex qua genitus fuit Iesus, est enim passiuũ eius uerbi, quod toties uertit genuit ἐγέννησεν, nihil em̄ est quod quemcũq; moueat ille scrupulus, improprie dici gignere mulierẽ, cũ idoneis argumentis declarauerit Valla, tum apud Græcos tum apud Latinos gignere & gigni, tam mulieri cõpetere quæ uiro. Nec abs re ridet hoc in loco quorundã incitiã, qui uelut oraculũ pronũciãt discrimẽ inter has duas p̄positiões, de & ex, quasi sic loquẽdũ sit p̄petuo, cõceptus de spiritu sãcto, natus ex Maria uirgine, cũ apud Græcos eadẽ sit p̄positio ἕξ, quã interps suo arbitratu nũc de uertit nũc ex, utcũq; uisũ fuerit. Certe hic loc⁹ palã refellit friuolã & cõmẽtitia distictionẽ.

Qui uocatur Christus) ὁ λεγόμενος χριστός. Quoniam apud Hebræos plures fuerunt huius nominis, ut Iesus filius Naue, & Iesus sacerdos, idcirco cognomine addito disceuit a cõteris. Porro Christus Græce unctũ significat, quo uocabulo Hebræi signãt regẽ, quod apud illos inungi soleant, qui regni susciperẽt honorem, atq; hoc nomine suum illum nimium iam diu expectatum appellant משיח Messyah Hebræi, uno uocabulo simul & regis & sacerdotis dignitatẽ explicantes. Nam utriq; communis est unctio, & utraq; dignitas uni cõpetit Christo.

Omnes generatiões) πᾶσαι γενεαί. Græca uox πᾶς anceps est ad omne, ad quidlibet & ad uniuersũ, unde hic magis quadrabat uniuerso, quã quidẽ significatur rei summa.

Generatiões quatuordecim Origenes in cõmentarijs quos scripsit in epistolã ad Rhomanos, & diuus Hilarius in expositione canonis in Matthæũ indicant a Dauid usq; ad trãsmigrationem Babylonis non quatuordecim, sed septemdecim deprehẽdi generatiões, idq; neq; mendacio, neq; negligẽtiã uitio, sed consulto factum, ut tres in medio generatiões præteritæ fuerint. Nam iuxta Matthæũ Ioras genuit Oziam, cũ is quartus ab illo sit. Siquidem ut refertur libro regum quarto, Ioras genuit Ozochiã ozochias Ioan, Ioas Amasiam, Amasias oziam, quẽ eundem nonnuncq; & Azariã uocant, Origenes contemnit literam, idq; facit suo more Hilarius, ideo putat præteritas quod Ioras ex gentili fœmina suscepisset Ozochiam. Præterea quia per prophetam erat prædictum, non sessurum in throno regni Israelis, usq; ad quartã generationem labem ethnici generis, euangelista uoluit abolere silentio. Sed hæc ad institutum proprie non pertinent, præsertim cum consentiant omnium Græcorum & Latinorũ exemplaria. Nam quod scribit Hilarius in quibusdam inueniri codicibus, de Regum libris sentit opinor. Verum hac de re diligentius tractat diuus Hieronymus hunc enarrans locũ. Illud expẽdat diligens lector, q cõueniat hic euangelistã offensum fuisse quorũdã impietate, cũ ante Ruth posuerit & uxore Vriã, & Rachab scelere nobiles fœminas.

Christi autẽ generatio) ἡ γεννησις. Mea sententia rectius erat natiuitas quæ generatio, uel ob id quo uitaret Amphibologiam, etiam si nobis non est ambiguum. Alioqui generatio non solum ad nascentem, uerum etiam ad generantem pertinet. Et latinius erat, sic habebat quæ sic erat, sensu nihil immutato. Eleganter autem hac ceu p̄fatiuncula excitauit auditoris animũ, rem inauditã ac prodigiosam narraturus.

Cũ esset despõsata) Deest apud nos cõiunctio γὰρ, i. em̄ μνησευθείσης γὰρ. Quancũ ea nihil habet momenti, nisi quod narrationem cum pollicitatione præcedenti connectit. Est autem apud Græcos uox ei rei quam declarat accõmodatior magisq; peculiaris. Siquidem illi μνησεύωσ uocant, qui puellæ nuptias ambiunt qui Latinis dicuntur proci. Et μνησεύειν tradere sponsam Proco.

Mater Iesu Maria) Mater eius est Græce. Nam Christi paulo ante meminuit, ne uideat de alio quopiam ordiri sermonem τῆς μητρός αὐτοῦ. Atq; ita scriptum legitur in peruetu

stis latinorū exemplaribus. Et ad eum modum citat Origenes uarijs nominibus explicans uim eius pronomini eius. Mariā autē Syrorū lingua dominā sonat. Hebræi sic scribunt מריא sunt qui illuminatricem maris interpretentur.

Priusq̄ conuenirent) *πρὶν ἢ συναλθεῖν* uerecunde significat coniunctionem uxoris & mariti. Quāq̄ conueniunt potius qui concordant, aut qui in eundē congregantur locum, congregari tamen & congressum legimus pro cōsuetudine mariti & uxoris, Quāq̄ & coire quondam uerbum uerecundum, postea factum usurpatione parum castū. Eos uero qui ex hoc loco sumunt ansam infantiendi, ut dicant Mariā postea more uulgarī foeminarum peperisse filios, abunde refellit Hieronymus scribens aduersus Heluidiū, & suffragatur Laurentius exemplis aliquot ex gentiliū quoq̄ libris in medium adductis. Nam id additum est ab euangelista, non ut quod secutum esset significaret, sed ut inusitata rei miraculū aperiret. Perinde quasi dicat aliquis, iudices de causa pronuntiāse priusq̄ causam cognoscerent, cū iuxta solemnem morem prius audiant iudices q̄ ferant sententiam, ut igitur illic priusq̄ causam cognoscerent, nihil aliud est q̄ non cognita causa, & citra causæ cognitionem, ita hic priusq̄ coirent, nihil aliud est, q̄ sine congressu connubiali, siue absq̄ coitu. Cæterum ut res est gesta, ita enarrat euāgelista. Nōdum intēlligebat Ioseph mysterium, grauidam uidet, congressum nō intercessisse nouit, & idcirco nondum euāgelista pronūtiat uirginem esse conceptū, donec angelum id aperientem producit. Quis enim hominum suspicaretur mulierem e spiritu cœlesti cōcepisse fœtum humanum? Sed minus offendiculi habiturus erat sermo si uertisset per præteritum tempus, priusq̄ conuenissent, siue ut nos uertimus, priusq̄ congressi fuissent. Vt mollius est, priusq̄ cognouissent, causam damnauerunt reum, q̄ priusq̄ cognoscerent. Iā enim magis uidetur cognitio secutura.

Inuenta est in utero habens) *ευρέθη*. Cur non potius deprehensa est, aut certe reperia. Nā inuenimus quod quærimus, deprehendimus, quod latebat, præsertim in flagitijs. Reperimus, uel casu obuia, uel preter spem oblata. Porro participium *ἔχουσα* uice uerbi infiniti positū est. Deprehensa est habens, pro eo quod est deprehensa est habere. Mirum est autem cur euāgelistam, aut potius interpretem, delectauerit hæc *πρὶν φρασεῖς*, in utero habens, pro grauida siue pregnantē, cū hæc non solū idem significant, sed & uerecundius. Nam ferre uterum dicunt latini, uerum de hoc mox paulo plura dicemus.

De spiritu sancto) *ἐκ πνεύματος ἁγίου*. i. e. spiritu sancto. Nihil est enim quod nos moueat factitia quorundā differētia. Quāq̄ hic quoq̄ loco uiri positus est spiritus sanctus. Statim enim lector audiens illam cum marito non fuisse congressam, & iam ferre uterum, statim cogitaturus erat, ex quo igitur alio uiro? mox igitur excludit hanc cogitationem, non ex uiro, sed ex spiritu sancto.

Cum esset uir iustus) *δικαιὸς ὄν*. Quoniam græcus sententiā extulit p̄ participiū, liberum nobis reliquit, addere coniunctionem, que commodissime faceret ad sensum. Sed, cum, magis sonat aduersum quiddam. Vt cum sis pauper, tamen fastu turges. At hic ceu causam adducit, cur noluerit illā traducere, quod iustus esset. Mire uero iustū uocat, ob id, quod in ius trahere noluerit, neq̄ punire, quod lex punire iubet. Iustū autem uocat, non ob tantam uirtutem, quæ prima est inter quatuor morales, sed ob absentem omnibus numeris probitatem. Sic Aristoteles in ethicis, iusticia inquit in se uirtutem amplectitur omnem, & *ἀδικίαν* pro quouis peccato usurpant. Subnotauit hoc Chrysostrōmus. Nam Prorsus raræ cuiusdā ac prodigiosæ probitatis erat, cū sponsetumentem uterum, & indubitata conceptus signa uideret, nec exposulare cū uxore, nec queri apud affines, nec zelotypia discrucari, nec in ius ire, & ad penam rapere, sed suos æstus apud se dūtaxat premere, tantū in animo secū de secreto diuortio cogitare. Grauidam uidebat & mysterium nondum nouerat, quod mox ab angelo discit.

Nolle eam

Inuēire.
Deprehendere.
Reperire.

Nollet eam traducere) παραδειγματισαι. Illud demiror hoc loco, qui factum sit, ut inter preti latino, sermonis politiem alias negligere solito, tam elegans uerbum in mentem uenerit. Nam ad uerbum uertendum erat exemplificare, siue per periphraſim exemplum facere. Siquidem elegatior usus huius uerbi fuit in causa, ut celebres aliquot theologi fœde lapsi sint hoc loco. Quorū de numero est haud aspemandus theologus Petrus longobardus *ἑρμηνεύς* eius operis, quod uocant sententiarum, quem arbitror equidem & probū fuisse uirum, & ut illa ferebat etas, eruditum. Atq; utinam illius labor tā feliciter cessisset orbi Christiano, q̄ ab illo susceptus est pio studio. Siquidem apparet illud hoc egisse, ut semel collectis quæ ad rem pertinebant, quæstiones omnes excluderet. Sed ea res in diuersum exiit. Videmus enim ex eo opere, nunq̄ finiendarum questionum, non examina, sed maria prorupisse. Is in quarto sententiarum libro semel atq; iterū sic usurpat hoc uerbum, quasi tū sponsus traducat sponsam, cū rem haberet cum illa. pudendus quidem lapsus, præsertim in ijs, qui se totius orbis doctores profiteantur, sed atati magis imputandus q̄ homini. Quid enim poterat eo sæculo, quo prorsus extincta lingua græca, maxima ex pte & latina, Literis Hebraicis plusq̄ sepulcra, oblitteratis omnibus ferme uetustis scriptoribus, si quid erat explicandum ad Isidororum uelut ad sacram ancoram confugiebatur, quem idem secutus *μητρόπολις* interpretat̄ a *μέτρον* mēsurā, & *πόλις* ciuitas, & Acolytos ceroserarios, aliaq; cōsimilia, nisi quod magis arbitror hæc a recētoribus assuta, qui fere mos est, præsertim in hoc scripti genere. Quin & illud demiror, quis indicauerit Nicolao lyrensi, traducere idem esse quod proflare. Sic enim interpretatur. Quāq̄ multis argumētis colligere licet, tēporū illorū plerōsq; scriptores græcorum etiam commētarijs adiutos fuisse, qui tū fere quomodo cunq; uerbi fuerant in latinū sermonem, ut suis indicabimus locis. Alioqui qui potuit Thomas diuinare ex ea trāslatione quid sentiret Aristoteles, quam nec ipse fuerat Aristoteles intellecturus, etiā si Rhomane calluisset. Neq; uero damno, quod aliorū monumentis adiuti sint. Illud demiror, cur ceu data opera, cœlent eorū nomina, per quos profecerant. Magis autē, cur libri quoq; suppressi sint, unde decerpserant. uerū hæc alias Magister sententiarum uidetur hallucinatus ex uerbis Hieronymi, qui locum hunc edisserens scribit in modū. Si quis fornicariæ coniungitur unum corpus efficitur; Et in lege scriptum est, non solum reos, sed & conscios criminum, obnoxios esse peccato. Quasi Ioseph ideo noluerit Mariam traducere, hoc est coniūgi cum ea, quod adulteram iudicaret, ne fieret unum corpus cum ea. Non enim illic agit Hieronymus de coniūctione connubiali, sed causam aperit, cur Ioseph uir iustus, noluerit illam accusare, & populi fabulam reddere, quod palam testantur ea quæ mox consequuntur. Est autem uariis usus apud latinos huius uerbi traducere, uerum ut nullus elegantior, ita nec rarior alius, q̄ cum significat promulgare quempiam, & in publicū uulgi sermonē efferre. Sic em̄ Martialis. Rideris, multoq; magis traduceris Afer, Quā nudus medio si spatere foro. Et Arbitr Petronius, neue traducere uelitis tot amicorum consilia secreta, quæ uix mille homines nouerunt, hoc est ne uelitis in uulgus efferre. Apposite usus est hoc uerbo Seneca in epistola ad Lucillum centesima. Volo luxuriam obiurgari, libidinem traduci, impotentiam frangi. Translatum apparet ab ijs, qui quo conspicui sint omnibus, per celeberrima urbis loca producunt, id quod uictis, aut facinoris alicuius damnatis ignominia causa fieri solet. Ita Liuius libro ab urbe condita secūdo, uos omnibus ciuibus peregrinis populis spectaculo abeuntes fuisse, uestras coniuges, uestros liberos traductos per ora hominum. Utitur in eundē sensum Trāquillus in *Vespasiano*. Diuus Chrysostomus hunc edisserēs locū apertissime uim indicat huius uerbi ait. Non solum noluit eam damnare, sed ne publicare quidem. Nec ab hoc multū abhorret Hilarius, qui παραδειγματισαι, putat legum exemplum ædere in quempiam, sic enim scribit in expositione canonis, quem scripsit in Matthæū, quia iustus ipse nollet in eam

Traducere.

De Petro Longobardo
et suo op̄e Libris Sententiarum.

Traducere, obui.

let in eam lege decerni. Itaq; sensus est, Cum Ioseph esset uir probus, uideretq; sponfam grauidam, nec tamen mores eius paterentur, ut posset adulterium credere, celandum esse duxit, quod admirabatur. Quancp reperio Vulgarium graecum euangeliorum interpretem in hac esse sententia, ut dicat Ioseph ob id clanculū uoluisse diuertere, quod se iudicaret indignum consuetudine coniugis, quæ iam e spiritu cœlesti concepisset. Verū hæc interpretatio coactior est, nam si complexim legas, reperta est, nimirū ab Ioseph, in utero habens de spiritu sancto, ut sit sensus, iam tum fuisse compertū Ioseph quod sponfa conceperat non ex ullo uiro, sed e spiritu, quorsum postea opus fuit angelo, qui moneret in somnis. Porro cum hanc addit causam, cur timere non debeat, quod enim in ea natum est, de spiritu sancto est, satis indicat metum Ioseph, non e reuerētia, sed uel e suspitione, uel certe ex admiratiōe fuisse profectum. Alioqui ex sermone angeli magis debuerat timere, certior factus de mysterio cœlesti. Vfus est hoc uerbo duobus in locis diuus Paulus apostolus in epistola ad Colossenses ca. 2. καὶ ἐκδυσόμενοι τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας ἐδειγματίσωμεν ἐν παρθενίᾳ. i. exutos principatus ac potestates ostētauit palā, quod uicti soleant in triūphis circūduci, palāq; ostēdi populo, & in epistola ad Hebræos ca. 6. ἀνασαυρόντας ἑαυτοὺς τὸν ἵδρον τοῦ θεοῦ, καὶ παραδειγματίζοντες. Interpres proximo loco uertit traduxit, hic uertit ostētui habentes. Quancquā mihi sane nō nihil interesse uidetur inter *δειγματίζειν* & *παραδειγματίζειν*, siquidem *δειγματίζειν* est simplici ter exēpli causa ostēdere. *παραδειγματίζειν* ob præpositionē additā, in malam partem sonat. Quancp utrunq; deducitur a *δείγμα* quod est exemplum, & *δείγμα* a *δεικνύω* dictum est, quod est ostendo.

Dimittens

Occulte dimittere) ἀπολύσαι graecis ambiguum est uerbū. Dimittimus exercitum instructum, dimittitur senatus, dimittitur concio, cū unicuiq; potestas sit quo uelit abeundi. Dimittimus & amicū uolentem proficisci. At hoc loco magis quadrabat amittere a se, siue repudiare, siue diuortium cum ea facere. Id enim sensit euangelista, idq; clanculū, quod palam non possit citra periculum simul & infamiam uxoris. Neq; par est quemq; offendi ceu duriore uerbo repudiandi, Cum Hilarius eruditus iuxta ac pius autor, non ueritus sit uti duriore. sic enim ait exponēs canonem Matthæi, uolenti eam abijcere. Id nimirum atrocius est q̄ repudiare.

In somnis κατ'ὄναρ. i. per somnium. Quancp sensum expressit interpres. Nā quod in somnis apparet per somnium apparet necesse est.

Accipere Mariam coniugem) παραλαβεῖν. i. adiungere in consuetudinem uitæ, iā em acceperat. Rursus interpres abhorruit a uocabulo uxoris, cū euangelista nō uereatur Ioseph patrem uocare Iesu. Certe diuus Hieronymus uxore legit, nō cōiugē. Id quod & interpretatio illius attestat.

Quod enim in ea natum.) τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθεῖν. i. genitū. Sic enim appellat id quod conceptum est in utero, & nondum enatum. Natum enim dicitur etiā id, quod quocunq; modo cœpit esse.

De spiritu sancto) ἐκ πνεύματος ἁγίου, i. e spiritu sancto est, siue ut nos uertimus a spiritu sancto profectum est, ut autorem indicet præpositio. Hoc obiter admonendū duxi, quod recētiores aliquot theologī, ingens mysterium subesse uolunt in hisce præpositionibus ex & de, cum apud graecos eadem sit præpositio, apud nos diuersa, tantū quia libuit interpreti, qui frequenter affectat uarietatē, ubi nihil opus.

Et uocabis nomen eius Iesum.) Vel hinc refelli potest Iudæorum nostræ tempestatis uasania, qui uolunt Christo diuersum fuisse nomen, a nomine ducis Iosue & Iosue sacerdotis. Certum est enim יְשׁוּעָה Hebræis sonare salutem, & angelus uocabuli rationem exponens, Ipse enim inquit, saluum faciet populum suum. Porro latinus erat, a peccatis suis, q̄ eorum, Verum interpres opinor uitauit amphibologiam, sed dum uitat hoc incommo- dum, in aliud incidit incommo- dum. Neq; uero periculum erat, ne quis acciperet Iesum

Iesum liberaſſe populum ſuum a ſuis ipſius peccatis, Prophetam dicentem.) Græcis anceps eſt ſermo. Siquidem incertum eſt, utrū accipiendum ſit dominū loqui per prophetam, aut a domino dictum per prophetam, cuius hæc ſint uerba, quod ὑπὸ & διὰ utraq; præpoſitio genitiuo iungatur. Sed poſterior ſenſus uerior eſt, quod hoc participio mos ſit Euangeliftis uerba referre Loquentis, quem admodum Latini per inquit.

Ecce uirgo.) ἰδοὺ ἡ παρθένος. Apud prophetam Hebræū nomē eſt nō בְּתוּלָה Bethula quod proprie uirginem ſignificat, & intactam uiro, ſed אַלְמָה Alma quod puellam ſiue aduleſcētulam ſignificat. Hoc atatis eſt nomen, illud integritatis. Cæterum Hieronymus negat uſq; inueniri, in ueteri teſtamento uocabulū alma, niſi de uirgine. Certe. Genetiſ ca. 24. Rebeccam adhuc uirginē alma uocat. Et deuteronomij ca. 22. Lex punit raptorem Alma .i. puellæ, haud dubium quin de uirgine ſentiēs. Proinde ſeptuaginta uocem hæc interpretati ſunt ἡ παρθένος, .i. uirgo, cæteris licet omnibus puellā interpretantibus. Quanc̄ apud Hebræos uox eſt anceps, ut quæ tū puellam ſignificet, tū abſconditam. Vnde quod in titulo noni pſalmi poſitum אַלְמָה pro quo cæteri interpretes tranſtulerunt pro adoleſcentia, ſeptuaginta tranſtulerunt pro abſconditis, ut alma nō ſolum uirginem ſignificet, ſed κατὰ πικρασίαν uirginem abſconditam, & a uiroſum conſpectu ſecluſam, qui mos & hodie manet Italij. Quin & punica lingua, quam nōnulli uolunt ab Hebræis ortam, alma uirgo dicitur. Nā quod adiecit Hieronymus latinis quoq; quod ſanctū ſit almū dici, ioco uerius q̄ ſerio locutus uideſ. Neq; tamē alma uocabulū competit in quamuis uirginē, poteſt em & anus eſſe, ſed in eam uirginē dūtaxat, quæ puella ſit, & iam nubilij, ac nondum nupta, hoc eſt cognita uiro, Verum ſi cum contentioſis agatur, quamtumuis conſtet alma ſignificare uirginem, non tamen uincemus ex his uerbis uirginem fuiſſe quæ conceperit, ſic enim de infantula liceat loqui hæc pariet liberos, at nō protinus infantula pariet. At cum ceu nouum ſignū polliceat deus, quid noui fuerat: ſi quæ prius erat uirgo, poſtea congreſſa uiro conciperet ac pareret, id quod eſt omnium commune? Poſtremo nec illud arbitror negligendum, non dictum eſſe ſimpliciter παρθένος, ſed ἡ παρθένος, ut nō de quauis uirgine poſſit accipi, quod nihil erat monſtri, ſed certa quæpiā ut inſignis uirgo denotetur, quæ ſit paritura. Proinde uertendum erat. Ecce uirgo illa concipiet. Ad quem modum nos locis alij quot articuli uim expreſſimus, Et apud hebræos hoc loco præpoſitū articuli uim habet.

In utero habebit) ἐν γαστρὶ ἔξει. Pro eo quod eſt grauida ſiue pregnans erit. Nā apud Eſaiā ca. 7. unde locus hic citatus eſt, הָרָה habetur, quod diuus Hieronymus concipiet uertit, cū tamen, ut hebraici apices duo ſcilicet camez indicant præſentis ſit tēporis, præteriti aut eſſet ſi unū foret camez. Cæterū diuſ Hieronymus hūc enarrās locū legiſſe uideſ ἔξει præſentis temporis, non ἔξει futuri, quali propheta ceu rem futurā prædixerit, Euangelifta reſpexerit, ad id quod iam erat factū. Verum ut pace Hieronymi dicā, cur magis reſpexit huc, in habebit q̄ in pariet, ubi tempus futurum reliquit?

Et uocabitur nomen eiſ.) καλέσουσιν. i. Vocabunt, non uocabitur. Atq; ita ſcriptum cōperitur in antiquiſſimis ſimul & emendatiſſimis latinorū exemplaribus. Quin & Hieronymus cōmētariorū in Eſaiā libro tertio, & illud adnotauit, euāgeliftā nō nihil immuſtaſſe de uerbis huius prophetiæ, quippe qui pro אִמָּנוּל quod Hebræis ſonat & uocabis in masculino, ſiue uocabit in ſceminino, ut referat ad ipſā q̄ peperit uirginē, uocabūt mutarit. Sed uocabūt ponēs multitudinis nūero Matthæ⁹ reſpexit ppli pſonā, cuius illa uox ē nobi ſcū de⁹, nimirū ſibi gratulātis de tali partu. Qua de re nō nihil etiā meminit Vulgarius græcus interps etiā ſi recētior, haud aſpernādus tamē. Immanuel aut hebræis ſonat nobiſcū deus. Nā אִמָּנוּל nobiſcū deus אֱלֹהֵינוּ nobiſcū deus Cæterū quod ſcripſit interpres latinus quod eſt interpretatū, nec ad uerbū reddidit græcū ſermonē, nec latinitati ſatis conſuluit, unde nos periphraſi maluimus reddere, quod ſiquis interpretetur, ſonat nobiſcū deus

Alma

Immanuel

biscum deus. Apud Esaiam uaticinium illud in hūc modum legitur **הָאֵלֹהִים הָיָה לְיְהוָה**
וְיָצָא מִן הַבֵּית

Exurgens autem Ioseph **διεγερθείς**, i. experrectus, siue expergefactus, aut excitatus. Quamq̄ huius uerbi usus ad tria solet accommodari, ad eū qui surgit, qui reuiuiscit, & qui expergiscitur.

Et accepit coniugem) Hoc est adiunxit sibi. Pugnat enim **παρλαμβάνειν** cū eo quod est **ἀπολύσαι**, i. reijcere. Sic em̄ usus est & diuus Paulus scribēs ad Romanos **ἵνα μὴ ἀδύνατον ᾖ ὑμῶν τὸ πῖσθαι, προσλαμβάνετε**, i. eū q̄ infirmus est fide, ne reijcite, sed admittite & adiungite uobis

Filium suum primogenitum.) **τὸ πρωτότοκον** Græcus articulus fauere uidetur Heluidianis, qui sic additur, quasi distinguat hunc filium a cæteris. Sed magis accipiendus interpretatiue, pro eo quod est, qui est primogenitus, ut intelligas eundē illum filium de quo prius est locutus, & quem e spiritu dixit conceptum. Eadē de causa addit **αὐτοῦ**, i. suum. Alioqui quæ mulier parit alienum filium? ut interim sileam de mysterio, quod subest in uocabulo primogeniti. Cæterum quod ait (donec peperit) latinius erat, donec peperisset. Ex his quoq̄ uerbis Heluidiani uenantur erroris sui patrocinium, haud anī maduertentes hebræi sermonis proprietatem. Ad eundem modū legis de coruo emisso Genesis ca. 8. qui egrediebatur, & non reuertebatur donec siccaentur aquæ super terram, cum significet auem nunq̄ fuisse reuersam. Quamq̄ hac de re superius item nō nihil attigimus.

EX CAPITE SECUNDO.

Vm ergo natus esset) Græci codices autem habent, non ergo. **τοῦ δὲ ἁγίου γεννηθέντος** id est, nato autem Iesu, atq̄ ita legit Chryostomus, quamq̄ refirgantibus antiquis exemplaribus latinis. Neq̄ magni refert ad sententiam.

In Bethlehem Iudæ) Iudææ legendum est, nō Iudæ, suffragantibus uetustissimis exemplaribus nostris. Siquidem Iuda hominis nomen est, Iudæa regionis **ἐν βηθλεὴμ τῆς ἰουδαίας**, Cæterum obscuri uiculi nomen, quo magis agnosceretur addito regionis uocabulo illustrauit. Est em̄ Bethlehem oppidulum situm in tribu Iuda, unde Iudæa dicta est, haud procul ab Hierosolymis. Solemus autem regionis nomen addere, etiam discernendī gratia, uelut Antiochiam Palestinæ, quod altera sit eiusdem nominis in Asia, id quod hic quoq̄ locum habet. Siquidem alteram esse Bethlehem in Galilæa, indicat liber Iudicum. Consimiliter deprauatum est quod paulo post sequitur in Bethlehem Iudæ pro Iudæa. Cæterū **בֵּית לֶחֶם** Bethlehe hebræis sonat domū panis **בֵּית לֶחֶם** panis **בֵּית** domus **לֶחֶם** Iudæus confitens, quo nomine nunc indigni sunt, qui Christum pertinacissime pernegant. Illud minutius, quod **παρεγένοντο**, i. accesserunt uertit uenerunt, Porro quod magi nominantur, nemo maleficas artes, quas uulgo magicas dicimus somniet. Siquidem quos Græci sophos aut philosophos, Chaldæi magos uocant, ut testatur & diuus Hieronymus in Daniele.

Qui natus est) **ὁ τεχθείς** participium est a uerbo pario, quasi dicas partus est. Id ante posuit pro conceptus. Nos uim articuli cupientes exprimere uertimus. Vbi est ille qui natus fuit, rex Iudæorum? Et rursus in stella apposuit articulum **αὐτοῦ** ἵνα **ἀστὴρα** ut certam stellam intelligas, & non quamlibet, sed eximiam.

Et uenimus) uenimus prima acuta pronuntiandum est, utpote præteriti temporis **ἔλθομεν**, quod ego minutius esse ducerem, quod admoneretur, nisi passim audirem multos in hac & ambigere & errare. Proinde nos uertim⁹ accessimus. Ad hæc (uenimus adorare) græcanice dixit magis q̄ latine. Venimus ut adoremus, siue ad adorandum. Minutius & illud, quod **ἀκούσας** participium præteriti temporis uertit audiens, rectius erat cum audisset, siue ut nos uertimus, Auditis autem his Herodes. Præterea quod ois Hierosolyma poetice magis q̄ historice, pro tota dixerit Hierosolyma, nec id citra uitium

Donec peperisset

uitiū amphibologiae, quasi plures sint Hierosolyma. Rursum quod fecit in *ἀκούσας* idē fecit in *ἀναγνώσας*, uerum haec quoniam minutula sunt, & ad sensum non ita multum habent momenti, non est animus passim admonere.

Principes sacerdotum.) *ἀρχιερεῖς*, i. Primarios sacerdotes, quos alias saepe uertit pontifices. Nam princeps sacerdotum qui esse possit, qui ipse non sit sacerdos.

Et tu Bethlehem.) Testimonium hoc sumptum est ex Michea capite quinto, Diuus Hieronymus ingenue fatetur, id quod refertur a Matthaeo, neq; cum aditione Septuaginta, neq; cum hebraica ueritate per omnia conuenire; siue quia uoluerit Euangelista studiose referre, sicut ab illis fuit responsum, ut ostenderet scribarum & pharisaeorum in diuina scriptura negligentiam; siue quod ipsi Euangelista testimonia huiusmodi nō e libris deprompserint, sed memoriae fidentes, ita ut sit, lapsi sint; quandoquidē deprehenditur aliquoties in sensibus quoq; nōnulla diuersitas, ubi uerba prudentes neglexerint. Septuaginta uerterunt ad hunc modum. Et tu Bethlehem domus Ephrata, nequaquā minima es, ut sis in milibus Iuda, Ex te mihi egredietur, ut sit in principē Israhel. Hebraica ueritas sic habet, *וְאַתָּה בֵּית-לֵחֶם אֶפְרַתָּה צֵעִיר לְחַיִּים בְּאַלְפֵי יְהוּדָה בְּמוֹרֵי לֵי יִצְחָק לְחַיִּים* Quod hūc in modum transtulit Hieronymus. Et tu Bethlehem Ephrata, paruulus es in milibus Iuda. Ex te mihi egredietur, qui sit dominator in Israhel. Caterum quod latine dicitur paruula Hebris *צֵעִיר* nō simpliciter paruulum significat: sed adulescentulum & iuueniculum. Vnde & in psalmo. Adulescentulus sum ego, & contemptus, pro adulescentulo est, *צֵעִיר*. Ad haec notat Hieronymus eandem ciuitatulam bethleem, quae sita est in regione Ephrata, nunc uendicari forti Iudae, nūc Simeonis, nūc Beniamin Porro Ephrata Hebris sonat furem, siue frugiferam, autore Hieronymo, Illa quoniam leuicula sunt factis est indicasse, quod in principibus dixit, pro inter principes, & exiet pro exhibit. Item pro dux esse *ἡγούμενος* participium eius uerbi, unde deductū est *ἡγεμῶν*, quod principē ac ductorem significat, ac modo uerterat principem. Vnde melius uertisset, Exhibit qui dux sit populo meo.

Qui reget populum meum.) *ὄσις ποιμανεῖ*, i. qui rectorus est, siue reget futuri temporis, suffragantibus & latinis exemplaribus uetustis. Id significat non simpliciter regere, sed pascere, ut aliquoties transtulit, & regere quo modo pastor gregē. Quāq; graeca uox non respondet hebraicae, quae hoc loco dominatum magis significat. Caterum in psalmo. Quare fremuerunt gentes. Reges eos in uirga, *ποιμανεῖς*, quod uerterunt Septuaginta, respondet hebraicae quae est *הורע*.

Interrogate diligenter.) *ἀκριβῶς*, i. Exacte, quod absolutam quandam significat diligentiam. Inde uerbum *ἀκριβῶς*, quo mox usus est, *ἀκριβῶς περὶ πάντων*, i. Diligenter didicit ab illis. Id significat accurate exactaq; cura quippiam agere, ubi quis omnibus neruis incubit. Nec est interrogate, sed exquirite, siue examine *ἐξετάσατε*. Quin & illud parū comode reddidit, tempus stellae quae apparuit eis *τὸν χρόνον τῆς φαινομένου ἀστέρος*, quae apparuisset siue apparuerat. Nos quo dilucidior esset sermo uertimus, hunc in modū, quo tempore stella apparuisset. Nec additur apud Graecos eis.

Inuenerunt puerū.) Minutula sunt & illa, qd' graece non *παῖς* est, sed *παιδίον*, diminutiuū, q̄si dicas puellū, quēadmodū & superius, diligenter interrogate de puero. *περὶ τοῦ παιδίου*. At paulo superius praecebat eos *προῖγερ*, quod ita est praece, ut sit ceu dux uia. Praeterea gaudio magno, *χαρὰν μεγάλην*, i. gaudium magnum Atticorum more, quod tamen latine uertit interpres. Etiam si Terentius dixit. Solidū gaudere gaudiū. Et Vergilius, furere furem. Item quod intrātes domum, pro ingressi domū *ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν*. Nam quod *προσόντες*, i. prostrati, uertit proidentes prope coactus fecit, & mollius est. Haec & id genus minutula multa sciens praetereo, ne lectori sim fastidio.

Et responso accepto.) Quid responsum est his, qui nihil interrogauerant: *χρησμοὶ δὲ κεντὰν* oracula, quae reciduntur a numine aliquo, sed petentibus aut cōsulentibus. Vnde

cōmodius uertisset oraculo moniti, siue oraculo accepto. Deinde ne redirent græce est *μη ἀνασκάμῃσαι*. i. ne reflecterent, uerbum aptum ac peculiare facientibus iter nauigio aut equis. Ac (mox apparuit in somnis) φαίνεται κατόναρ. i. apparet per somniū, uerbo p̄sen-
tis temporis. Rursus illud, surge & accipe *ἐγερθείς παράλαβε*. i. experrectus adiunge tibi, siue assume comitem. Ac mox ὁ δὲ ἐγερθείς. At ille experrectus siue excitatus.

Ex Aegypto uocauī filium meum) Ex hoc testimonio quod Matthæus adduxit ex Osee Cap. undecimo Iulianus ansam arripuit calumniandi Christianos, quod euangelista uiolente detorserit ad Christum, quod dictum sit de Israele, nimirū secutus aditionem septuaginta, qui locum hunc transtulerunt in hunc modum, quia paruulus Israel, & ego dilexi eum, & ex Aegypto uocauī filios eius. Sicut uocauī eos, ita abierunt a facie mea, ipsi Baalim immolabant, & sculptilibus adolebant incensum. Cæterum iuxta fidem hebraicam diuus Hieronymus ita transtulit, Quia puer Israel, & dilexi eū & ex Aegypto uocauī filium meum, uocauerunt eos, sic abierunt a facie eorum. Baalim immolabant, & simulacris fabricabant. Hebræa, si quis forte requiret habet ad hūc modū, *בן ישראל ואהבתו וממוצרים קראתי לבני ישראל להם בן הלבנו מפניהם לבעלים*. Verum hisce rebus, neq; enim nos in præsentia hoc agimus Hieronymus copiose disserit hunc enarrans locū, idēq; propriū super hac quaestione tractatum adidit. Idem indicat, posse uideri sumptū e libris numerorum. ca. 24. dicente Balaam. Deus ex aegypto uocauit eum gloria eius quasi gloria unicornis. Illic sic legitur. *אל מוציא ממוצרים בתועפות ראם ל*

Et mittens) *Ἐπισείλασ*. i. missis carnificibus, aut ministris, aut satellitibus. Neq; em̄ alioqui recipit latini sermonis consuetudo. Quanq̄ Græcis *ἐπισέλλειν* dicitur absolute, q̄ mittit epistolam & *ἀποσέλλειν*, qui mittit mandatarium aut nuncium.

A bimatu & infra.) *ἀπὸ διετούσῃ κατωτέρω*. i. omnes qui bimuli essent, aut minores. Rursus *ἠκρίβωσα* quod supra uertit diligenter didicit, hic transtulit exquisierat. Quæ nā est copix̄ sitis in hoc non admodum uenusto interprete?

Vox in Rama audita est) Testimonium desumptum est ex Hieremia Cap. xxxi. Quanq̄ Euangelista nec iuxta hebræum retulit, nec iuxta septuaginta aditionē. Siquidem iuxta septuaginta sic legimus. Vox in Rama audita est, lamentatio & fletus, & luctus. Rachel ploratis filios suos, & noluit cōq̄scere, q̄a nō sunt. Iuxta ueritatē hebraicā, ita uertit Hieronymus. Vox in excelsō audita est, lamentationis, & fletus, & luctus. Rachel plorantis filios suos, & noluit cōsolari super filiis suis, quia nō sunt. Hebraica sic habet *קול ברמה נשמוע נחי בבח המורורים רחל מובכה על בניה מאנה לחנהם על בניה*. Hieronymus admonet hic Rachel positū nō pro muliere sed pro loco ipso quod Rachel enixa Beniamin, sepulta fuerit iuxta Bethlehē. Itaq; propter corpusculi hospitii locus nomen accepit sepultæ. Præterea Rama non esse uocabulum loci, quæ ad modū uidetur. Sed *רמה* Rama hebræis excelsum sonat, ut claram ac longe lateq; sonantem uocē intelligas. Proinde mirū est interpretē quisquis fuit Græcū, nam Matthæus hebraice scripsisse creditur, reliquisse uocem hebraicam *רמה* nisi forte pro loci uocabulo transtulit. Nam est omnino huius nominis locus in tribu Assur, iuxta Gabaa.

Ploratus & ululatus) pro duobus quæ nos legimus græci codices habent tria *θρήνησ καὶ κλαυθμὸς καὶ ὄδυρμος*. i. lamentatio, ploratus ac fletus. Ac totidem recenset Hieronymus. Sunt aut̄ nominandi casu posita, cū per genitiuum uerterint, & septuaginta, & diuus Hieronymus. Cæterum quod sequitur (noluit consolari) uel amphibologia uitanda gratia potius uertendum erat. Noluit cōsolationem admittere. Illud leuiculū, quod *ἰδοὺ φαίνεται*. i. ecce apparet, uerterit ecce apparuit, mutato uerbi tempore. Cum præsentis abusus, aptus sit rem ceu iam geratur narranti. Nam de hoc *ἐγερθείς παράλαβε* superius adinuimus. Rursus audiens *ἀκούσας δὲ*, pro cum audisset aut̄, id quod passim negligit interpres, nec id tamen perpetuo, ut intelligas *ῥαθυμίας* fuisse potius q̄ iudicium aut inscitiam

inscitiam. Illud recte mutauit, quod regnaret, ὅτι βασιλεύει, quod hebraice magis q̄ græce dixit, quod regnat. Caterum Herodes, hic Herodis filius, frater fuit Archelai, quo Lugdunū relegato p̄ Tiberium Cæsarem, substitutus est in regnū pater eius Herodis, a quo fuit irrisus Christus.

Timuit illo ire.) ἐκεί ἀπελθεῖν. Illo aduerbium est, etiamsi in uetustissimis codicibus scriptum est illuc. Nec est ire, sed abire, ἀπελθεῖν.

Et admonitus.) χρησματοδοξίς δὲ κατόναρ. Miras huius interpretis delicias. Quod modo uerterat responso accepto, nūc transfert, admonitus. Diuus Hieronymus putat χρῆσμάρι dici, quoties deus per se respondet. Nec est. Et responso accepto, sed, Sed accepto responso. Quanc̄ minutius hoc, uelut & illud, ἐλθὼν κατ'ὠκισμῶν, p̄fectus habitauit, siue uenit & habitauit. Quanc̄ in nonnullis codicibus est ἀπελθὼν.

Per prophetas, quoniā Nazareus.) διὰ τῶν προφητῶν, solitus citare nominatim autore prophetiæ, nunc in genere dixit p̄ prophetas, quod נִיר Hebrais sanctus siue cōsecratus dicitur iuxta Septuaginta, & nō uno in loco, sed passim Christus sanct⁹ dicit̄. Symmachus separatū uertit. Alij floridū exponūt נִיר nezer em̄ hebrais flos uel germē, ut Septuaginta uerterūt, dicit̄, uerū hoc p̄ ὅ illud p̄ ὅ scribit̄. Huc respiciētes aliq̄, dū conant̄ hoc testimonium ad certum referre locū, sumptum putant ex Esaiæ capite. ii. וְצֶמֶח יִצְמַח מִיַּד יְהוָה & egrediet̄ uirga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet. Porro צֶמֶח quod solī Septuaginta transtulerunt radicem, Aquila Symmachus ac Theodocion uerterunt κορυφή, i. stirpem siue truncū. In hanc ferme sententiam Hieronymus. Illud addam ὅτι, i. quia, coniunctio hoc sane loco fuerat omittenda.

EX CAPITE TERTIO.

Poenitentiam agite.) μετανοεῖτε. Quod plerūq̄ uertit. Poenitentiam agite, q̄ poenitete siue poenitemini parū latinū uideret, quāq̄ & sic uertit alicubi. At nostrū uulgus putat esse poenitentia agere, præscripta poena quapiam luere cōmissa, quod apud Christianos, qui publice peccassent, eiectione & consortio, propalā affligerēt. Ea q̄ satisfactio siue poena, poenitentia uocari cœpta. Qua quidē ex re, nō mediocris error Theologis quibusdam, qui quod Augustinus de poenitentia, hoc est, publica satisfactioe scripsit, ad animi dolorē, quā cōtritionem uocant, detorquent. Alioqui μετανοία dicta est, a μετανοεῖν, hoc est, a posteriori intelligendo, ubi quis lapsus, re peracta, tum demū animaduertit erratū suū. Quæ iuxta pro uerbium Homericū prudentia stultorum est, ut & μεταμέλεια, quū socordes in re pagēda, sero incipimus esse attentī, iam admoniti nostris malis. Meo iudicio commode uerti poterat, Resipiscite, siue ad mentem redite.

Appropinquabit enim.) ἤγγικεν. Dubium non est, quin errore librariorū acciderit, qd̄ perpetuo pene uerterit futurū pro præterito, in hoc sane uerbo, cū sit appropinquauit. Quanc̄ in huiusmodi Græci nōnunq̄ abutuntur præterito uice præsentis. Mollius erat instat, siue adest regnū dei. Nam id est appropinq̄sse, in propinquo esse. Siquidē ludæis adhuc in umbris & ceremonijs uersantib⁹ aduentabat quidē, sed eminus. Certe appropinquauit præteriti temporis scriptum reperi in uetustissimis exemplaribus latinis.

Vox clamantis.) Ipse Ioannes baptista, apud Ioannem euangelistam testat̄ hoc de se dictum. Est aut̄ apud Esaiam capite. 40. consentiente hebraica ueritate cum aditiōe Septuaginta, nisi q̄ septuaginta nō repetunt, in solitudine. Hebraica sic habent וְצֶמֶח יִצְמַח מִיַּד יְהוָה בְּמִדְבָּר פְּנוּ רֶדֶד יְהוּה יִשְׂרָאֵל בְּעָרְבָה מִסִּינַי לְאַלְהֵינוּ, hoc est, p̄mptā, paratā & expeditā reddite. Hebraica uox בְּנֵי proprieatē habet, ut significet uia apertā, & oculis intuentiū conspicuā facere, a uerbo בָּנָה, quod est respexit. Obstant em̄ affectus mundani, quo minus homines uideant Christū aduenientē. Quibus sublatīs, preparata uia domini, conspicitur adueniens salus.

Habebat uestimentū de pilis.) ἔνδυμα αὐτοῦ, i. Indumentū suū, & e pilis magis q̄ de pilis, deinde

lis, deinde cameli, non camelorum. Quamquam hæc non magnopere faciunt ad sententiam, tamē quo scripturæ seruari integritas, non ab re putauimus admonere & zonā græce dixit, per cingulo.

Esca autē.) ἕσφα. i. Cibus, siue alimonia, a ἕσφα, nutritio. Cogor hoc loco desiderare prudentiam in nonnullis scriptoribus, qui nolunt locustas hoc loco animal esse, sed fruticem nescio quem, aut surculum delicatum; & ceu rem uehementer impiam execrantur, si loannes uir tantus tam uili cibo pastus dicatur. Atque hic deum immortalē quæ insulse rhetoricatur Calepinus, rogans, cur amicus dei non eadem opera, muscas ederet, & cætera portenta, quibus deus afflixit inimicos suos, primū constat non Parthos solū, sed & alias nationes locustarum esu uictitasse. Et hoc ipsum Euangelista retulit in laudem Ioannis, quod uili parabilique cibo uixerat, non quod affectarit Ioannes eum cibum, quem opinor cum apud Herodem ageret, quibuslibet cibis usum fuisse, sed quod eremus hunc cibum & hunc uestitum ultro suppeditaret. Denique quos cibi uilitas offendit, cur ijdem non offenduntur pilis camelorum, & cingulo coriaceo? Quasi uero magis conueniret, ut præco paupis Christi, & ad crucem destinati, placentis & Atticis bellarijs saginaretur, & sericis ac milesijs ornaretur uestibus. Verum hæc non minus ethnice dicta sunt, quam Platina crimē Gregorij pontificis Rhomani deprecatur, cuius causam sic agit, quasi ille profusus uir impius sit futurus, si constet saxum quoddam ab eo submotum fuisse.

Et omnis regio circa Iordanem.) καὶ πᾶσα περίχωρος τῆς ἰορδάνου. i. Et omnis regio undique finitima Iordani. Omitto leuicula illa quod ἰδὼν uertit uidens, pro cum uidisset, quod πολλοὺς ἤν φαρισαίωμ. i. multos pharisæorum, græce magis quam latine dixerit, pro multos e pharisæis, siue multos pharisæos.

Genimina uiperarum.) γεννήματα ἑχιδνῶν. idē est quod alias uertit, Progenies uiperarum, & rectius. Nam progenies dicuntur ab alio progeniti. Atque idē sonat græca uox, poterat dicere filios, siue germina. Nam genimē haud arbitror usquam copiri, apud probatos autores.

Quis demonstrauit uos.) In emendationibus codicibus scriptum est, uobis. ἢ πῶς ἔδειξεν ὑμῖν, & magis subindicauit, siue subdemonstrauit, quam demonstrauit, quasi dicas clanculū in dicauit, & admonuit, ut fugeretur imminens periculū. Nam quod ἀπὸ μελλούσης ὀργῆς. i. A futura ira, uertit a uentura ira, recte mutauit, nisi quod apertius erat, ab ira quæ futura est, ut certam intelligas iram iam instantem.

Fructum dignum poenitentia, καρπὸς ἀγίου τῆς μετανοίας. i. Fructus dignos poenitentia. Quamquam ambiguum est, utrum genitiuus poenitentia pertineat ad nomen fructus, an ad dignos, quod raro iungitur apud Latinos paterno casui. Et ita positū est, ut magis uideatur referendū ad proximam uocē dignos, ut sit sensus. Si uere uos poenitet, ut præ uobis fertis, sic uiuite, ut appareat uos resipuisse, & ex aio pristina uitæ poenitentia teneri.

Et ne uelitis dicere.) καὶ μὴ δοῦντε λέγειν. i. Ne uideamini dicere, i. Ne sic uiuaris, ut uideamini totam fiduciam pietatis collocasse in affinitate patrum. Quamquam potest & sic accipi. Ne sitis in hac opinione, ut dicatis uos esse filios Abrahæ. Tanquam id sufficiat ad iusticiam, e sanctis esse prognatos. Et mox quoniam potēs est, ὅτι aut omittendum erat, aut uertendum in quod.

Filios Abrahæ.) τέκνα τοῦ ἀβραάμ. Articulus græcus indicat Abrahæ, datiu casus esse, non paterni. Quasi dicat Abrahæ, non defuturos filios, etiam si illi non sint nati.

Iam enim securis.) ἴδη γὰρ καὶ ἡ ἑξίνη. i. Iam enim & securis. Nec est ociosa coniunctio. Indicat enim cum epitali proximum instare periculū. Diuus Hieronymus citat subinde ad radices, non ad radicem, licet reclamantibus Græcorum exemplaribus.

Excidetur & in ignem mittetur.) Vtrumque uerbum Græcis præsentis temporis est. Exciditur, & mittitur, ἐκκόπηται καὶ βάλλεται. Primū ut sententia sit generalis, deinde, quod abusus temporis magis facit ad emphasim periculi proxime imminētis, uelut admoda radicibus securi, iam iam futurum sit, ut funditus excidatur arbor. Illud leuius, quod εἰς μετανοίαν uertit in poenitentiam, pro ad poenitentiam.

Qui autē

Locustæ,

IN MATTHEO
 Quamquam hæc non magnopere faciunt ad sententiam, tamē quo scripturæ seruari integritas, non ab re putauimus admonere & zonā græce dixit, per cingulo.
 Esca autē.) ἕσφα. i. Cibus, siue alimonia, a ἕσφα, nutritio. Cogor hoc loco desiderare prudentiam in nonnullis scriptoribus, qui nolunt locustas hoc loco animal esse, sed fruticem nescio quem, aut surculum delicatum; & ceu rem uehementer impiam execrantur, si loannes uir tantus tam uili cibo pastus dicatur. Atque hic deum immortalē quæ insulse rhetoricatur Calepinus, rogans, cur amicus dei non eadem opera, muscas ederet, & cætera portenta, quibus deus afflixit inimicos suos, primū constat non Parthos solū, sed & alias nationes locustarum esu uictitasse. Et hoc ipsum Euangelista retulit in laudem Ioannis, quod uili parabilique cibo uixerat, non quod affectarit Ioannes eum cibum, quem opinor cum apud Herodem ageret, quibuslibet cibis usum fuisse, sed quod eremus hunc cibum & hunc uestitum ultro suppeditaret. Denique quos cibi uilitas offendit, cur ijdem non offenduntur pilis camelorum, & cingulo coriaceo? Quasi uero magis conueniret, ut præco paupis Christi, & ad crucem destinati, placentis & Atticis bellarijs saginaretur, & sericis ac milesijs ornaretur uestibus. Verum hæc non minus ethnice dicta sunt, quam Platina crimē Gregorij pontificis Rhomani deprecatur, cuius causam sic agit, quasi ille profusus uir impius sit futurus, si constet saxum quoddam ab eo submotum fuisse.
 Et omnis regio circa Iordanem.) καὶ πᾶσα περίχωρος τῆς ἰορδάνου. i. Et omnis regio undique finitima Iordani. Omitto leuicula illa quod ἰδὼν uertit uidens, pro cum uidisset, quod πολλοὺς ἤν φαρισαίωμ. i. multos pharisæorum, græce magis quam latine dixerit, pro multos e pharisæis, siue multos pharisæos.
 Genimina uiperarum.) γεννήματα ἑχιδνῶν. idē est quod alias uertit, Progenies uiperarum, & rectius. Nam progenies dicuntur ab alio progeniti. Atque idē sonat græca uox, poterat dicere filios, siue germina. Nam genimē haud arbitror usquam copiri, apud probatos autores.
 Quis demonstrauit uos.) In emendationibus codicibus scriptum est, uobis. ἢ πῶς ἔδειξεν ὑμῖν, & magis subindicauit, siue subdemonstrauit, quam demonstrauit, quasi dicas clanculū in dicauit, & admonuit, ut fugeretur imminens periculū. Nam quod ἀπὸ μελλούσης ὀργῆς. i. A futura ira, uertit a uentura ira, recte mutauit, nisi quod apertius erat, ab ira quæ futura est, ut certam intelligas iram iam instantem.
 Fructum dignum poenitentia, καρπὸς ἀγίου τῆς μετανοίας. i. Fructus dignos poenitentia. Quamquam ambiguum est, utrum genitiuus poenitentia pertineat ad nomen fructus, an ad dignos, quod raro iungitur apud Latinos paterno casui. Et ita positū est, ut magis uideatur referendū ad proximam uocē dignos, ut sit sensus. Si uere uos poenitet, ut præ uobis fertis, sic uiuite, ut appareat uos resipuisse, & ex aio pristina uitæ poenitentia teneri.
 Et ne uelitis dicere.) καὶ μὴ δοῦντε λέγειν. i. Ne uideamini dicere, i. Ne sic uiuaris, ut uideamini totam fiduciam pietatis collocasse in affinitate patrum. Quamquam potest & sic accipi. Ne sitis in hac opinione, ut dicatis uos esse filios Abrahæ. Tanquam id sufficiat ad iusticiam, e sanctis esse prognatos. Et mox quoniam potēs est, ὅτι aut omittendum erat, aut uertendum in quod.
 Filios Abrahæ.) τέκνα τοῦ ἀβραάμ. Articulus græcus indicat Abrahæ, datiu casus esse, non paterni. Quasi dicat Abrahæ, non defuturos filios, etiam si illi non sint nati.
 Iam enim securis.) ἴδη γὰρ καὶ ἡ ἑξίνη. i. Iam enim & securis. Nec est ociosa coniunctio. Indicat enim cum epitali proximum instare periculū. Diuus Hieronymus citat subinde ad radices, non ad radicem, licet reclamantibus Græcorum exemplaribus.
 Excidetur & in ignem mittetur.) Vtrumque uerbum Græcis præsentis temporis est. Exciditur, & mittitur, ἐκκόπηται καὶ βάλλεται. Primū ut sententia sit generalis, deinde, quod abusus temporis magis facit ad emphasim periculi proxime imminētis, uelut admoda radicibus securi, iam iam futurum sit, ut funditus excidatur arbor. Illud leuius, quod εἰς μετανοίαν uertit in poenitentiam, pro ad poenitentiam.
 Qui autē

Qui autem post me uenturus est.) ὁ δὲ ὀπίσω μου ἐρχόμενος. Qui uenit praesenti temporis, aut qui uenturus. Est enim hoc participium, quemadmodum & illius uerbum anceps, ut intelligas uel aetate iuniorem Christum, uel successurum in munus praedicandi. Illud minutulum (Non sum dignus) οὐκ εἰμι ἰκονός, i. non sum idoneus. Et fortior ad uires refertur, non ad animi magnitudinem. ἰσχυρότερος, i. ualentior, siue plus potens quam ego. & ἡ ποδῶν μου soleas sonat, magis quam calceamenta.

In spiritu sancto.) Quod in nostris additum est, & igni, in nonnullis Graecorum exemplaribus erasum est, fortassis odio quorundam haereticorum. Certe Hieronymus legit, In spiritu & igni. Atque item Hilarius, & in nonnullis Graecorum codicibus.

Triticum in horreum suum. ὁ σῖτον αὐτοῦ, i. Triticum suum, ut suum pertineat ad triticum, non ad horreum. Atque ita scriptum est, non solum in omnibus graecis exemplaribus uerum etiam emendatis ac uetustis Latinorum codicibus. Deinde paleam est non paleas. ἡ δὲ ἄχυρος.

A te debeo baptizari.) Non est debeo, sed χρεῖα μ' ἔχω, i. opus habeo, ut abs te baptizer.

Sine modo.) ἀφ' ἑστί, quod hic uertit, sine, mox transfert, dimisit. Cum utrobique sit idem uerbum, quaeque non est idem sinere & dimittere. Rogo quae est ista supinitas in literis diuinis? Aut dicendum erat omite nunc, ut intelligas id, quod est consentaneum Ioannem iniecta manu uetare conatum Iesum, ac mox. Tunc omisit illum, aut, sine nunc, & tunc sinit illum. Nam ἀλλήλων, praesentis temporis est, non praeteriti.

Et uenientem super se.) Ex graeco sermone non liquet utri sint aperti caeli. Christo an Ioanni, tum uter uiderit columbam descendente. Atque ex Euangelistae uerbis magis uidetur ad Christum referri, quam ad Ioannem, nisi quod sequitur, ἐπ' αὐτὸν, quod interpres uertere debuisset super eum. Alioqui si super se sentiente erat, dixisset, ἐφ' αὐτόν. Ad haec non referebat, ut Christus haec uideret, quae fiebant propter iudaeos, ut euidenti signo intelligerent eum esse Messyam, non Ioannem, ad quem alioqui uox patris missa uideri poterat, nisi columba palam designasset Iesum. At Marcus qui Matthaeum redegit in compendium aliquanto etiam obscurius facit, & nisi res ipsa loqueretur, & obstarēt haec duo uerba ἐπ' αὐτόν prorsus intelligeremus Christum uidisse, non Ioannem. Lucas ita recenset, ut quis uiderit non aperiat. Solus Ioannes palam explicat, Ioannem baptista uidisse.

Sicut columbam.) ὡσεὶ περισσέω. Oscitanter reddidit interpres. Videtur enim dicere, more columbae descendisse spiritum sanctum, cum sentiat eum specie columbae descendisse.

In quo mihi complacui.) ἐμὴ εὐδοκία. Verbum est peculiare diuinis literis, quo propensum animum, ac praecipuum quandam affectum significant. Perinde sonat quasi dicas, in quo bonam de meipso habeo opinionem, & ut ita loquar, ipse mihi placeo, siue in quo mihi complacitum est. Caeterum illud dilectus, quod mox praecesserat ἀγαπῆς est Graecis, quod plarumque uertere solet, charissimus. Est enim nomen, non participium, & omnino plus quiddam indicat, quam dilectus. Atqui si usque erat charissimus dicendum, hic certe dicendum fuerat.

EX CAPITE QUARTO.

Tunc ductus.) ἀμύχθην, i. subductus, siue sublatus, uelut e medio abductus. Nec enim protinus coepit praedicare, sed abdidit sese dies aliquot. Porro quod simpliciter dixit, a spiritu, solitus addere sanctum, palam est eum loqui de spiritu, cuius modo meminerat, & ob id addidit articulum, ἡ πῶ τοῦ πνεύματος. Rursum diaboli nomen ubique reliquit interpres, & in Paulinis epistolis aliquoties, ubi non spiritum, sed simpliciter delatorem aut calumniatorem significat. id enim Graecis sonat διαβολός, a uerbo διαβάλλειν, quod est deferre, siue infamem reddere. Caeterum quod in Hilario pro a diabolo legitur, a zabulo, fortassis erroris, librariorum est ascribendum.

Accedens tentator.) ὁ πειράζων, i. is qui tentat. Ad eundem modum Paulus apostolus.

est Genezareth, in cuius littore sita sint Capernaū, Tyberias Bethsaida & Chorozaim. Galilæa gentium.) *גליל גוים*. Rectius erat, *גליל ארץ*, articulo appposito. Sunt enim duæ Galilæa, altera cognomento gentium, in forte Tribus Neptalim, finitima Tyrijs, in qua Solomon uiginti ciuitates donauit Chiram regi Tyrriorū. Altera est in tribu Zabulon e regione Tyberiadis ac stagni Genezareth, autore Hieronymo.

In regione umbræ mortis.) Græci secus legunt, *ἐν χώρᾳ τῆς σκιάς θανάτου*. i. In regione & umbra mortis. Etiam si iuxta hebraicam ueritatem, ita uertit Hieronymus, Habitātibus in regione umbræ mortis. Et Hebræis unica dictio est, *תְּהוֹמָת מוֹת* composita ex umbra & morte, ut intelligas altissimā caliginem, qualis est apud inferos. Illud annotandū, habitantibus mutatum esse in sedentibus, etiam si sedes habitacula dicuntur. Alioqui qui sedent, iisdē qui modo ambulare dicebātur. Quancūq; etiam pro illo ambulabat, positum est, *קַיְסֵד* sedens. Vnde liquet seu Matthæum, seu huius interpretem, sententiam reddere uouisse, potius quā annumerare uerba prophetae. Apud Elaiam sic legitur, *בְּעַת הַתְּשׁוּבָה הָיָה הָאָרֶץ וְזָבְחוֹ וְהָאָרֶץ נִבְתְּלוּ וְהָאָרֶץ חִבְּבוּ וְהָאָרֶץ חִבְּבוּ וְהָאָרֶץ חִבְּבוּ*. Hieronymus enarrās hūc locū apud Elaiā, testat a Matthæo iuxta hebraicā ueritatē citari, etiam uerbis nonnullis præteritis. Omittit em̄ Euāgelista. Primo tpe alleuiata ē, & nouissimo aggrauata est. Pœnitentiam agite.) *μετανοεῖτε*. De quo superius dictum est, & *ἤσκησεν*, appropinquauit, siue instat & adest.

Mittentes rete) *βάλλοντες ἑμὴ θήλαστρον*. Est retis genus, quemadmodū & sagena, hinc dictum, quod undiq; complectatur. Nam rete græce, *δίκτυον* est.

Vos fieri piscatores.) Fieri redundat. Græce est, Faciam uos piscatores. Quancūq; hoc minutulū uelut & illud aliquanto post, Relictis retibus & patre. Græci addūt suo, *ἀποστῆτε*.

Et sanans omnē languorem.) *θεραπεύω*. Quod saepe uertit, curans. & oīno *θεραπεύω* est medere pharmacis. Vnde Galenus opus suum de morborum remedijs, *θεραπευτικῶν* appellat. Proinde miror euangelistas abusos hoc uerbo, qd' magis uidebatur fugiendū Deinde *νόσος*, quod plane morbum significat, hic plærūq; uertit languorem. Rursum *μαλακίαν*, quod ad uerbum sonat molliciem, non male uertit infirmitatem, rectius tamen languorem. Est enim languor, leuis ac lentus morbus, qui non affigit quidē lecto, sed tamen facit, quo minus firma simus ualetudine. Deniq; fortasse melius erat quēuis morbum, quā omnem. Neq; enim sanauit omnes agrotos, sed quemuis morbum. Nisi quod omnis pro quiuis abutuntur nonnulli Latinorum.

Abijt opinio.) *ἀπίσθη ἡ ἀκοή*. i. abijt auditus, ut uerbū uerbo reddam. Nec inficior opinionem inueniri pro fama, uerum non omnia quouis loco quadrant. Nos uertere maluimus. Dimanauit fama eius, uel ob hoc, quo uitarem amphibologiam.

Qui daemonia habebant.) *δαίμονιοι ὄντες*. Vnica uox est, qui a daemonebus agebatur. Simile est, quod sequitur, *σελιωτικοὶ ὄντες*, quod interpres uertit, lunaticos, nos syderatos uertimus. Non quo damnaremus quod ille posuit, sed explicaremus.

Detrans iordanem.) *Ἐπέκεινται ἵπτα*. Trans iordanem. Interpres addidit de. Reperuntur enim huiusmodi sic posita, ut motum a loco significant. Vt Quintilianus. Salutē publicam trans mare petendam. i. E transmarinis regionibus. Et peregre redijt. i. ex peregrinatione. Et foris accessit. i. aliunde. Nam, de sub pede, de post foetantes, orationes sunt inaudita latinis. Poterat explicare *ἐπιφράσαι*, a regionibus ultra iordanem sitis.

Uidens autem Iesus.) Iesus hoc loco non addit, nec in græcis, nec in uetustis Latinorum codicibus. *ὁ δὲ ἰησοῦς ὄψατο*. i. Cum uidisset autem turbas.

Beati qui lugent.) In græcis codicibus prius est, qui lugent, postea Beati mites. Id opinor casu factum, quod huiusmodi recensionibus subinde labi soleant librarij.

Beati pacifici.) *εἰρηνοποιοί*, ut intelligas haud satis esse Christianis, ipsos esse pacatos, nisi accesserit & inter alios pacis conciliandæ studium.

Misericordiam consequentur.) λεηθήσουται. Cur non est ausus uti περιφρασί. in cōsolabū tur: Hilarius longiore, sed dilucidiore circūitione est usus, quia ipsis, inquiring, misericordiam præstabit deus.

Et persecuti uos fuerint.) Haud perperam interpres de suo repetit, uos, quod apud Latinos maledicere & persequi, nō recipiant eundē casum quē admodū apud Græcos,

Omne malum.) Græci codices addunt uerbum, πᾶν πονηρὸν ἔσται. i. quod uis malū uerbum. Nam quod μοχ πολὺς. i. multa, uertit, copiosa, probe fecit.

Sal euanuerit.) μωροθύς. Vt nihil cauiller de genere salis, quid est euanescere? Qua uoce reddidit in Paulo, ἑματαιώθηκα. Hic cum de sale loquatur, dicere debuit, Infatuatus fuerit, siue insipidus factus fuerit, aut certe ut Vallæ placet, desipuerit. Quādoquidē Martialis & Betas, quod insipidæ sint, fatuas uocat. Porro quod cauillatur Vallæ, πῶλιν nō uerbum, sed ciuitatem, esse uersum, non solum minutius est, uerum etiā iniquius. Quod genus est & illud, ὑπὲρ modίου. i. sub modium, siue subter modium, cum alioqui Græcis μέδιμος modius sit. Annotandum autem interpretem, aut fortassis Euangelistam ipsum Romana usum uoce, quod & alias sepicule facit, uelut indicabimus suis locis.

Vt luceat.) καὶ λάμπει. i. Et lucet. Ostendit enim quid cōsequat, nō qd affectandū sit.

Quoniam ueni soluere.) ὅτι ἦλθον. i. quod ueni, siue quod uenerim. Siue quod latinus est. Ne putetis me uenisse, & ad soluendum potius q̄ soluere. Quāq̄ hoc ipsum καταλύσαι potius significat destruere, ac demoliri q̄ soluere.

Amen dico uobis.) ἡ ἀμήν, quod apud Hebræos sonat fiat, siue uere, ceu uocem Hebræis peculiarem nemo uertit.

Iota unum aut apex.) Cum Iesus Hebræis hebraice sit locutus, dubium non est, quin quod hic iota uocat, ea sit litera, quam Hebræi iot appellant. ᾱ. minutissima omnium, quæ sic nōnūq̄ adijcitur, ut propemodū superuacanea uideri possit. Deinde apicibus nec uetustissimi Græcorum, nec uetustissimi Hebræorum utebant. Quāq̄ & Hebræi habent, qd̄ aliquoties superscribunt, ut in. וַיִּשְׁלַח & שֶׁשׁ, punctū supra scriptū cholē uocat, & facit o.

Non intrabitis.) οὐ μὴ εἰσέλθητε. Apparet positum esse δ'ωκτικῶς. Etiam si non negarim hæc aliquando significare tempus futurum.

Reus erit.) ἔνοχος ἔσται. i. Obnoxius erit. Quāq̄ & rei dicuntur obnoxii, ueluti reus uoti.

Qui irascitur fratri suo.) In nōnullis Græcorum codicibus ascriptum est, ἐνὶ. i. temere, aut sine causa. Verum Hieronymus edisserens hunc locum. Itemq̄ secundo dialogo aduersus Pelagium, negat id in uetustis ac bonæ fidei exemplaribus repertum. Et additum uidetur ab audaculo quopiam, qui ceu mitigare uoluerit, quod alioqui durius dictum uidebatur. At quin eadem opera in cæteris idem adiecit, ἐνὶ. Proinde Diuus Hieronymus duas has uoces iubet eradi. Quāq̄ prior lectio magis probatur Laurentio.

Consilio.) ὡς συνέβη. Non est βεβλή, quod & ipsum significat consilium, sed συνέβη, quod confessum iudicium significat. In huiusmodi confessibus uelut apud Græcos Amphictyonum grauiore causæ solent agitari.

Qui dixerit fratri suo racha.) Apud Hebræos cōtumeliæ uox est, q̄si latine dicas cerebrosum, aut cerebro carētē. In psalmo, 4. exponit וַיִּרְגַּז uanitatē. Quin & Græci hoiem nihili, ῥάκῃ appellat, a ueste detrita reiſculaq̄ sumptum conuitium. At uidetur racha, magis esse uox indignatōis, uelut interiectio. Alioqui quid intererit, inter racha & fatuū?

Gehennæ ignis.) εἰς γέενναν ἔπιπυρρός. i. ad gehennā ignis. Porro apud Hebræos gehēna. גֵּהֶנְנִים sonat Vallis ennon, de quo inferus plura dicimus.

Reconciliari fratri tuo.) Palam est hic uerbi modum errore librariorum fuisse mutatum, reconciliari, pro reconciliare, imperatiui modi. διαλλάξασθαι. Vnde nos uertimus concilieris, ne perinde facilis esset deprauatio. Certe reconciliare legitur & in uetustis Latinorum exemplaribus, at omittam ὑπαγε, abī potius uertendum fuisse q̄, uade. Nec esse offeres, sed προσφέρει. i. offer, siue adfer.

Esto consentiens

Racha

Esto cōsentiens) ἰδί' εὐνοῶν. i. esto beneuolus, siue quod addit Hieronymus benignus, etiam si nō uideam quid benignus respōdeat ad εὐνοῶν, Et aduersario) ἀντιδικῶν, non absolute sonat aduersarium, sed aduersarium causæ, siue litis. Siquidem actorem sentit, qui reum facit, & in ius trahit. Rursus autem μήποτε, ne forte uertit, cū rectius sit, ne quādo aut simpliciter ne. Præterea ὑπέρετι, quod hic uertit ministro, nōnunq̄ carnificem translulit, alias exactorem. Est autem is qui exequitur iudicis sententiam.

Nouissimum quadrantem) ἔσχατον κοδράντην. Cur non potius extremum q̄ nouissimum. Nec enim de temporis agitur ordine, sed de summa. Deinde apparet, hic quoq̄ Rhomanam uocem usurpatam ab exteris, id quod in plerisq̄ fit, sed deprauate. Est autē quadrans nummulus, quarta pars assis, quam a tribus uncijis Plinius triuncium uocat. Gulielmus Budeus immortale suæ gentis decus, utpote uir non solū omniū quos unq̄ Gallia genuit eruditissimus, uerum etiam diligentissimus, eundem esse putat, qui Ciceroni dicitur Teruntius. Atq̄ eum nummum uulgo ceu minutum contemptui fuisse, p̄ uerbio quoq̄ testatum est, id quod in chiliadibus nostris adnotauimus.

Mœchatus est eam) Ut dissimulem interim, quod toties iam uertit quia pro quod, ut demus mœchari latinis esse receptū, Nam & Catullus mœchari dixit, & Terentius mœchum, quis unq̄ dixit, mœchar' illam? Proinde si mœchari hoc loco significat adulterium cōmittere, uertendum erat ad hunc modum. Qui uiderit uxorem siue matronā ad concupiscendum eam, iam adulterium cum illa cōmisit. Sin mœchari positum est p̄ fornicari. quēadmodū aliquoties inuenitur, pro mœchatus est dicēdū erat, stuprauit eā.

Scandalizat te) Mirum est græcam uocem usq̄ adeo placuisse, cum dicere licuerit, offenderit siue obstaculo aut offendiculo fuerit. Nam quod ἐξέλε. i. exime siue extrahe uertit, erue, reprehendi non potest.

Quā totum corpus tuum) Huiusmodi sermonis character apud græcos inuenitur, & apud nonnullos latinos, sed græcissantes, uerum id, cum additur ἢ, ut subaudias μάλλον. At hic secus habetur καὶ μή ὅλον, & non totum, &c. Atq̄ itidem in parte proxima. Proinde de mirum est interpretem affectasse græcicum schema, quod sermo græcus nō habebat. Nec est, eat in gehennam, sed βλῆθῃ, i. conijciatur. Etiam si sic loquuntur græci βάλῃ εἰς κόρακας abi ad coruos, sed subaudientes σταντῶν.

Qui dimissam duxerit, adulterat) μοιχᾶται quod uerterat mœchatur, tandem transfert adulterat. Quāq̄ aliud est adulterare, q̄ adulterium cōmittere.

Libellum repudij) quod græce unico uerbo dicitur ἀποστάσιον, quasi dicas diuortionale, hoc est, libellum diuortij.

Iteꝛ audistis) πάλιν ἠκούσατε. Rursū audistis. Nec em̄ iterationē significat sed ordinē.

Necꝛ per cœlum) μήτε ἐν οὐρανῶν. i. necꝛ in cœlo, quam tamen præpositionem opinor iuxta proprietatem hebræi sermonis, apostoli subinde usurpant pro per, ut in digito dei, & in nomine tuo prophetauimus, quemadmodum suis indicabimus locis.

Est, est, non, non) ναι, ναι, οὐ, οὐ. Quod hic uertit est, græcis est aduerbium affirmandi, ναι, sed quod usurpetur & a latinis. Interpres aliquoties uertit etiam, quod uulgo, parum erudite dicunt ita, quasi ita respondeat negationi non. Ac reperitur quidem apud Terentium ita, sed dictum ab improbius respondente, quod genus est illud, sic erit. Ceterum nemo putet conduplicationem ad eūdem pertinere, sed prior pars ad interrogantem pertinet, posterior ad respondentem.

His abundantius est) τὸ δὲ περισσῶν τούτων. i. quod præter hæc accesserit. Mire torquēt hunc locum theologi, a malo est, alij interpretantur, a malo diffidentis, non a malo iurantis, alij a malo pœnæ, non a malo culpæ. Verum opinor Christum simpliciter sensisse perfectis, nam de his loquitur, omnino non esse iurandum, pro rebus hisce, pro quibus uulgus deierat. Nam in causa fidei aut pietatis, etiam Christus & apostoli iurant.

Dentē pro dente)

Gulielmꝛ Budeus

Dentem pro dente.) Græci addunt coniunctionem, & Ἐδόντα ἀντιδόντος. Eadē additur in uetustis exemplaribus latinis. Illud obiter adnotandum, in huiusmodi orationibus ne posse quidem apponi græcum articulū, quod quilibet oculus, & quilibet dēs significet.

Non resistere malo.) μή ἀντιστάναι τοῦ πονηροῦ. Malum uel ad rem referri potest, uel ad hominem. Quis autem sic loquitur, Dico tibi non abire, pro eo quod est, iubeo ne uisus abeas. Deinde quid faciēt huic loco, qui lites, qui bella calculis omnibus approbant inter Christianos? Christus absolute uetuit resisti malo, nimirum uulgari uia, ut malū malo repellatur, hoc est, conuictum conuictio, uulnus uulnere, bellum bello, cædes cæde. Illud leuiculum, quod ἔσις, uertit, siquis, pro quisquis, nisi forte legit, εἴ τις, ἰτε quod σείσομαι, i. uerte siue obuerte, transtulit præbe.

Et pallium.) Ἐ τὸ ἰμάτιον. Hic recte distinxit uestimenti genus. Siquidem χιτῶν tunica uestis est interior, ἰμάτιον exterior, quæ Rhomanis est toga, Græcis pallium.

Mille passus.) μίλιον ἑρ. i. miliariū unum. Alioqui nō respondet quod sequitur, alia duo. Ne illud quidem, alios duos. Atque hic rursus Græcus usurpauit uocem latinam. Nec est, alia duo græcis, sed ὑπαγε μετὰ τὸ δῦο, ut intelligas duplum oportere concedi, simplū extorquenti, quemadmodum docuit de maxilla & ueste. Nam quod αὐτοῦντι σε, i. poscenti te, uertit, petenti abs te, recte fecit.

Ne auertaris.) μή ἀποσραφῆς, i. Ne auerferis, hoc est, ne reijcias. Quamvis & auertor repperitur, ut sit uerbum depositiciū, sed in carmine usitatus, ut apud Bœotium Eheu, quam surda miseros auertitur aure.

Diligite inimicos uestros.) Post hæc uerba, particulam addunt græci codices, inter quos & Vulgarius, quā in nostra æditione non reperio. εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, id est, Bene precemini deuouentibus uos. Quam sane nec Hieronymus addidit, nec Chrysostomus. Proinde haud scio, an eam studiosus aliquis ob affinitatem sententiæ, ex epistola Pauli ad Romanos huc ascripserit. Nam hac occasione comperimus locos alii quot immutatos.

Qui solem suum.) ὅτι τὸ ἥλιον, i. quia solem suum. Quamvis hoc nihil refert ad sensum, & ἀνετέλλει recte circumlocutus est, oriri facit, siue, expromit. Item pluit, Græcis est βρέχει, rigat. Rursum, quam mercedem habebitis. Græce est, ἔχετε, i. habetis, præsentis temporis. Porro mercedem pro gratia posuit.

Et publicani.) τελῶναι, i. qui uectigalia redimunt, unde & redemptores dicuntur. Genus hominū olim infame apud Iudæos, nunc apud Christianos, cum primis honestū. Nec id sane mirum, cum in istores omnibus pene anteponantur, quos nec Aristoteles nec Tullius inter honestos ciues haberi uult. Nec est, hoc faciūt, sed ἰδὲ faciūt, i. idē faciūt.

Fratres uestros.) Plurimique græci codices habent, τοὺς φίλους ὑμῶν, i. amicos uestros. Verū Iudæi fratres appellant quomodolibet cognatos. Atque ita legit Hieronymus. Et saluta ueritis, est ἀσπασαοδε, quod non est simpliciter salutare, sed osculo & complexu salutare, quod olim ex more fiebat inter amicos, non solum apud Iudæos, uerum etiam apud Græcos & Rhomanos.

Quid amplius facitis?) τί πρὸς ὅμ, i. quid eximium, aut quid ultra cæteros.

Nōne & ethnici?) Rursum hoc loco nonnulli græci codices habent τελῶναι, i. publicani. Cæterum ex interpretatione Chrysostomi, deprehendere licet illum Ethnici legisse, cum ait. Propter quod etiam hic gentiles & publicanos producit in mediū, ut talibus discipulos comparando personis, etiam pudore ad uirtutem accendat. Nam ethnicus gentilem sonat, qua græca uoce uidetur interpres delectat, ob id opinor, quod gentilis aliud quiddā significet latinis auribus. Ac rursus nō est hic, hoc faciūt, sed sic faciūt, οὕτως ποιεῖσιν.

Estote igitur uos.) ἔσεθε, i. eritis. Interpres legisse uidetur, ἔσε. Omitto, quod ὁ κύριος ὁυρανῶν, quod uertere solet, Qui est in cælis, nunc mutauit, cælestis. Cæterum coniunctio &. Sicut & pater, non additur apud Græcos. Tantum est sicut pater uester cælestis.

EX CAPITE SEXTO.

N

E iusticiam uestrā.) Græcis est, ἐλεημοσύνη. i. Eleemosynam, nō iusticiā, ut respōdeat qd' sequit'. Cum ergo facis eleemosynā. Tameſi Hieronym' iusticiā legit, sed interptās eleemosynā. Illud obiter admonēdū, Latinos uſurpātes græcā eleemosynæ uocē, fraudare illā una ſyllaba. Rurſū in eo qd' ſeqt', mercedē nō habebitis, uerbi tēp' mutauit. οὐκ ἔχετε. i. nō habetis.

Sicut hypocritæ.) Hæc quoq; de uocū est numero, quibus interps uideſt delectatus. Alioquin ὑποκριτῆς Græcis hiſtrionē ſignificat, hoc eſt, qui ficta pſona fabulam agit apud populū, quos eoſdē actores uocamus. Vnde quā nos pronounciationē ant actionē dicimus, illi ὑποκρισῖν appellāt. Quāq; quifq; quouis modo ſimulat ac fingit, hypocrites uocari poteſt. Vnde Paulus. ἀγάπη ἀνυποκριτῆς. i. Charitas non ficta. Cæterę quod ad hiſtrionicā geſticationem attinet, belle quadrat quod modo dixerat οὐδὲ τὸ θεαθῆναι. i. ut ſpectentur, quod actorum eſt, & hinc theatrum.

Receperūt mercedē.) ἀπέχουσι. i. habent, ſiue tulerūt. Nā habēt ſonat, quod alicunde ſit acceptum. Rurſum quod hic uertit, in ſynagogis, aptius erat in conciliabulis. Significat em̄ cōuenticula, quæ ſolent fieri in plateis ac foro ſeu triujs. Et uicos hoc loco intelliſe, nō eos qui nō ſūt oppida, ſed in quos diuidit' urbs. Ad hæc, Neſciat ſiniſtra tua. Græce duæ ſunt dictiones, μὴ γνώτω, ne ſciat. Reddet tibi.) Græce eſt, αὐτὸς ἀποδώσῃ σοι. i. ipſe ſiue idem reddet tibi. Et addunt, ἐν τῷ φωνῶν. i. in propatulo, ſiue in aperto.

Et cū oratis.) Ὁ ὅτι ἂν προσεύχη. i. cū oras. Nā & paulo ante uſus eſt numero ſingulari. Cū facis eleemosynam. Etiamſi mox uariat. Nec eſt, nō eritis, ſcd, οὐκ ἔσῃ. i. non eris.

Qui amāt.) φιλοῦσιν, qd' licet ſignificet amāt, tamē Græcis frequēter uſurpat' p ſolent. Hoc certe loco magis qdrabat, ſolent. Rurſū eſt, Synagogis, qd' nos uertim' cōciliabulis Et anguli uocant' nō reſſus, ut uulgo accipit, ſed flexus uiarū, ueluti cōpita ac triuia.

Vt uideantur ab hominibus.) ὄψασθαι φωνῶσιν τοῖς ἀνθρώποις. i. Conſpicui ſint hominibus. Cæterum in cubiculum, eſt ταμίειον, quod latine penu ſiue cellam appellant, ubi re conduntur, quæ ad uſum domeſticum pertinent. Nos conclauē uertimus.

Clauso oſtio) Græca addūt, tuo, σου. Atq; itē uetuſti latinorū codices, q ſuæ qſq; domi maxime in occulto ſit. Præterea, Patrē tuū in abſcōdito, nōnulli codices habebāt, τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ. i. patre tuo qui eſt in abſcondito. Ac rurſum addit', In manifeſto, ἐν τῷ φωνῶν.

Nolite multū loqui.) μὴ βαρβόλογησθε. Græcis eſt dictio cōpoſita, puerbialis, a Batio quodā poeta, qui cōſcripſit hymnos, in quibus eadē ſubinde inculcauit, quæ admodū copioſius explicatum eſt in Chiliadibus noſtris. Huc alluſit Ouidius, cū Battum indicē eadē facit iterantē. In illis mōtibus, inq; erant, ut erāt in mōtibus illis. Cuius βαρβόλογις μὲν ridicule imitatus. Mercurius. Et me mihi pdis me mihi pdis, ait. Sunt q malint Battum fuiſſe quempiā balbum, & haſitanti ore, impeditaq; lingua, cui uidelicet hominum generi, peculiare uidemus, cū ne ſemel qdē, qd' cupiūt poſſint effari, uoces eaſdē iteſq; atq; teſq; repetere. Vnde qd' hic docet Chriſt' nō ſolū ptinet ad imodice, plixas pces, cū alio q Paulus iubeat nos citra intermiſſionē orare, & ipſe Chriſtus legaſt' oraiſſe plixius, uerū etiā ad illos, q ſupſtitioſe pculas eaſdē ſine ſine iterāt. Quo qdā uſq; adeo nō uacāt Chriſtiani qdā, ut in his ſūmū pietatis ſaſtigii colloccent. Porro q hodie uidemus ſacerdotes, nihil dicā qlibus, ſed certe nimiū plixis p cibis, hiſq; præſcriptis oneratos, quid ſup hac re ſentiā, ſatius eſt nō attingere, partim q res paucis explicari non poſſit, partim q fortassis nec citra periculū, ne dū huic malo mederi conamur, alteſq; inuitemus grauius, ut ſunt, qui uitjs ſuis patrociniū undelibet aucupent'. Illud dicā, nō eſſe prudētis cū ſuo ſaculo pugnare, & bonæ mentis eſt, maiorum decretis libenter ac ſimpliciter obſequi. At rurſus illorum eſt, ut ſumma uigilantia, quod ſit optimū, & cum Chriſti dogmatis maxime conſentiens ſtatuant. Hieronymus admonet, ex hoc loco natam hæreſim quorundam qui Chriſtianorum orationes ueluti ſuperuacaneas in totū aſpernabantur. Fuit his diuerſa

Eleemosyna

diuerfa factio Pfallianorū, siue Euchitarum, nomen inditum ab orando, qui totos dies ociosi tātum precularum emurmurabāt, mira linguæ uolubilitate, ut Augustinus id scripserit incredibile. Monachos uetabant sustentandæ uitæ causa manibus opari, ne quando cogentur orationes interrumpere.

In multiloquio.) Hic non est βαηολογία, sed pprio usus est uerbo πολυλογία, uelut exponens quid dixerit βαηολογείν.

Petatis eum.) περὶ τοῦ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν. Et latinus & apertius dixisset, priusq̄ petatis ab eo. Deinde, προσεύχεσθε ὑμῖν, i. orabitur uos, non uos orabitur. Maior enim est pronominis Emphasis in fine appoliti, quo discernat illos ab ethnicis.

Qui es in cœlis.) Articulus græcus ueluti distinguit illum patrem a patre terrestri. ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Rursum (sicut in cœlo & in terra.) ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς. i. quemadmodū in cœlo, sic etiam in terra. Interpres dum exprimit græcam figurā obscurius extulit sententiam. Sensus autē est. Sic fiat, quod tu uis in terris, hoc est in tuo populo cœlesti, quē admodum fit in cœlo, ubi nemo repugnat uoluntati tuæ.

Panem nostrum cotidianum.) τὸν ἄρτον ἡμῶν ἡμεριούσιον, quod alibi uertit super substantialiē, ad uerbum superessentialiē sonat. Id autem Hieronymo Septuaginta plerūq̄ transferunt περιούσιον, pro quo apud Hebræos reperitur ἄρτος quod Symmachus ἐξαιρετικόν, i. eximium siue egregium uertit, quāq̄ idem alicubi uerterit peculiare. In Euangelio quod appellatur Hebræorum, pro super substantiali pane reperit Hieronymus ἄρτος quod dicitur crastinum. Equidem ut nihil horum improbo, ita quod postremo loco positum est, mihi maxime probatur. Nec enim in oratiōe tam cœlesti Christus de hoc loquitur pane, quē a suis parentibus accipiūt & gentiles, & apud Græcos ἐπιούσιον crastinū dicitur dies, ut hic sit sensus. Quemadmodum patres terreni prospiciūt liberis suis panem, quo corpus alatur, etiam in posterum diem, ita tu nobis prospice panem cœlestē animi cibū, q̄ pater es cœlestis & pater spirituū. Vex hac de re nō nihil dicem⁹ & alias.

Et dimitte.) ἀφεε. Cur non potius remitte. Nam græca uox polysemos est. (Sicut & nos, ὡς καὶ ἡμεῖς.) Hoc loco non conditio, sed similitudo significatur, id quod euidētius explicat Lucas. Sentit enim alterum fieri inter filios cœlestis patris, altere rogat ut fiat.

A malo.) ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Potest & ad rem referri quasi dicas, a malicia. Verum articulus additus suadet, ut magis referatur ad diabolū. Nam huius est tentare. Et hunc opponit patri, unde cœpit oratio.

Coronis i fine orationis dicitur.

Quia tuum est regnum. Hanc coronidem in omnibus Græcorum exemplaribus adiectam compio, & interpretat eā Vulgarius, ὅτι σου ἔστιν ἡ βασιλεία, ἡ δὴ δύναμις, ἡ δὲ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν. i. Quoniam tuum est regnum, & potestas & gloria in sæcula amen. Verum quādo nec in ullis Latinorum exemplaribus ascriptum uisitur, nec exponitur ab Hieronymo, aut ullo profus interpretum, præter recentem Vulgariū, apparet ex solēni consuetudine sic additum, ut angelicæ salutationi quædam adiecerunt, nec ab angelo dicta, nec a quopiam alio. Nam, Benedicta tu in mulieribus, Elizabeth uerba sunt. Et Quia peperisti saluatore animarū nostrarū, a nemine dictū est. Cōsimili studio adiectū est in fine psalmodum, Gloria patri. Proinde non est cur Laurentius ualla stomachetur bonam orationis dominicæ partem fuisse decurtatam. Magis taxada fuerat illorum temeritas, qui non ueriti sint, tam diuinæ orationi, suas nugas assuere. Caterum Amen, qd̄ Aquila interpretatur fideliter, & hic simili modo uideri poterat adiectum, Hieronym⁹ admonet orationis dominicæ esse signaculum.

Peccata eorum.) παραπτώματα, i. delicta, & mox uertit, siue errata, siue lapsus. Siquidē a labendo uox dicta est. Et latinus sua, q̄ eorum, id quod constanter contemnit interpres. Ac rursum, dimittet pro remittet.

Hypocritæ tristes.) σκυθρωποί. i. Tetrici, parūq̄ alacres, latine uertit interpres, mō intelligatur, tristis, non qui doleat, sed qui uultu sit inamœno ac seuerō. Nam alias tristis est anima mea,

anima mea, pro dolente uertit, & contristare pro dolore afficere *λυπεῖσθαι*.

Exterminat enim.) *ἀφανίζουσι*. Quod Chrysostomus interpretatur *διαφθεῖρουσι καὶ ἀπολλύουσιν*. i. corrumpūt ac perdūt. Diuus Hieronymus uertendum putat demoliuntur addens exterminandi uerbum insciētia interpretum frequenter obuium esse in sacra scriptura, cū aliud quiddā significet, q̄ illi sentire uolunt. Siquidē exterminare est e terminis ac finibus profligare, quēadmodum eliminare, extra limen ac foras efferre. Hilaris hoc loco *ἀφανίζουσι* interpretatur conficere, nec id sane ineleganter, est enim obscura, ac uelut e conspectu tollere, uelut qui fucis utuntur, cœlant suam faciem, ac ceu persona regunt, ita qui ficta macie tristiq; pallore sanctimoniā simulant. Nam & pietas suā habet tenuitatem, suum pallorem, sed in quo Christi reluceat alacritas.

Vt pareant hominibus) *ὄψωσ φανῶσιν*. Quod modo uertit, ut uideantur, nunc uertit ut pareant, mire lasciuiens sua copia. Cateri *κρυπτόντες* participium infiniti uice positum uidetur, more græcorum, unde nos ita uertimus, quo perspicuum sit hominibus ipsos se iunare. Nec enim in hoc repræhēduntur, quod studerēt uideri ieiunare, cum non ieiunarent, sed quod ieiunium omnibus conspicuum esse uellent, quod potius erat dissimulandū. Itidē mox ne uidearis hoibus ieiunās, ne cōspicuū sit hominibus te ieiunare.

Receperunt mercedem.) Rursus est *ἀπέχουσι*. i. habent, ut ante cōmōstrauimus. Caterū, hic quod *ἀφανίζουσι* uertit demolit, ex sentētia Hieronymi facit. Quāq; ego malim corrumpi, cum de tineis loquatur & blactis. Nam demoliri potius est parietem aut murum destruere.

Reddet tibi.) Et hic addunt Græci codices *ἐν τῷ φανερώ*. i. in propatulo, ut opponatur ei, quod est in occulto.

Thesaurizate) Mirū cur Græca uox usq; adeo delectarit *θησαυρίζετε*, cū dicere potuerit reponite, recōdite, colligite, coaceruate. Thesaurus em̄ pprie diuitiæ sunt sepositæ, & in longū tempus reconditæ, quā Persæ gazā appellant. Neq; tā est effodiunt, q̄ perfodiunt *διεσπένουσι*. Siquidem perfosso pariete, fures ad scrinia penetrant. Nec est thesaurus tuus, sed uester, *ὑμῶν*. Etiam si mox numerum mutat. Si oculus tuus simplex, nec est, est cor tuum, sed *ἕσα*, erit.

Theaurus

Lucerna corporis tui) Nec additur in græcis exēplaribus, tui, sed tantum corporis, & sentētia plulculum habet dignitatis, si omittatur, ut sit absoluta. Quod lucerna est in domo, id est oculus in corpore, non in tuo solum aut meo, sed in quouis hominis aut animantis corpore. Nec est oculus tuus, sed tantum oculus. Atq; ita legit diuus Chrysostomus, atq; ita citat Hieronymus scribēs aduersus Luciferianos. Deniq; sic scriptum comperimus, & in peruetustis latinorum codicibus

Si oculus tuus neq;) *πονηρός*. i. malus siue peruersus. Nam græca uox magis sonat uersutū ac maliciosū, ut opponatur simplici. Simplex oculus est, nulla re uiciatus putalemis, aut pituita, aut morbo. Caterum lippus, aut strabus, aut lusciosus, deprauatus est. Alioqui nequā oculus magis sonat libidinofum q̄ uiciatum.

Ipsæ tenebræ quantæ) *ἡ σκότος πόσον*, quod addidit ipsæ, recte explicuit uim articuli græci. Caterum festiuior erat oratio, si non addidisset erunt, quod apud græcos non additur. Tantum est, tenebræ quantæ.

Vnum odio habebit) *ἕν αὐμισία*. Obscure ac ut liberius dicam inepte uertit interpres. Duos enim ponit, puta, Demeam ac Mitionem, quorum alterutri sit adherendū, nam utriq; simul non potest, aut Demea diligendus est, ut oderis Mitionem, aut Mitio diligendus, ut oderis Demeam. Proinde rectius uertisset per hūc & hūc, q̄ per unū & unum. Deinde non est ociosus græcus articulus, cartū enim significat, perinde quasi demonstret aliquem, proinde nos ita uertimus, aut enim hunc habebit odio, & alterum illum diliget, aut huic adhærebit, & alterū illū negliget.

Et mammonæ) Mammona neq; græca uox est, nec Hebraica, sed Syriaca, ut ostēdit

Mammona,

y diuus Hie

ronymus idem apud eos significans, quod apud graecos *πλούτος*, quem illi deum faciunt. Est enim uox singularis numeri, generis masculini. Diuus Augustinus indicat linguam pœnorū affinitate habere cū hebræorū lingua, id quod alicubi fatetur & Hieronymus. Porro pœnorū lingua mammon uocari lucrū. Caterū quod idē mammona uocē putauit hebraicā cū syra sit, mirū non est, cū inter hebræā quoq; & syrā nōnulla sit cognatio.

Animæ uestræ) τῆ ψυχῆ. Animā pro uita posuit, uelut & alias. Qui perdiderit animā suam. Caterū (Quid bibatis) etiam si reperitur additum in nōnullis codicibus superfluū est, quod cibi nomine potus contineatur, & aqua potus nemini non pateat. Certe nec apud Chrysostomum additur, nec apud Hilarium. Hieronymus indicat in nōnullis codicibus ascriptum fuisse, uerum edisserens negligit, nos passi sumus adijci, ne latina nō responderent graecis. Ac rursus (Nonne anima) apertius erat, nōne uita.

Quā esca) τῆς τροφῆς. i. cibo siue alimonia, ut potum quoq; complectatur, etiam si Aristoteles potum esse neget, qui nutriat, ut cuius uis sit cibū in membra digerere. Caterū pro *πλείον* pluris recte, mutatū est.

Respicite uolatilia) ἐμελέλατε τὰ πετεινά. i. intuemini ad uolatilia, ut uerbū uerbo reddam. Certe respicit qui in tergum deflectit oculos, unde maluimus circumloqui (uertite oculos ad uolatilia coeli.

Quæ non ferunt) ὅτι. i. quia non ferunt. Et diuus Hieronymus legit quoniā. Ego malim quod, ut accipiatur *ἐδικῶς*. Siquidem id ipsum est, quod nos uult intueri, quod non faciunt sementem cum tamen hominum more uiuant.

Magis pluris estis) μάλλον διαφέρετε. i. magis antecellitis siue prestatis illis. Siquidem *διαφέρειν* graecis nō solū est differre, sed & præcellere. quoniam in ipso uerbo uis est comparatiui, aut cōgeminatio epitalin habet eminētia, aut *μάλλον* positū est p potius. Proinde nos uertimus. Nōne uos longe præcellitis illas? Nam interpres uidetur etiā affectasse sermonis absurditatem.

Quis ex uobis cogitans) μεριμῶν plus est ἢ cogitans, sed anxie ac sollicite cogitans, participiū eius uerbi quod sæpe uertit sollicitum esse. Porro, quod sequitur ad statutam suam, graecis est *ἡλικίαν* quæ & ætatem significat, quali dicas granditatem. Vnde & maior & minor & grandis ad ætatem referuntur, quod ex auctu corporis ætas deprehenditur in adolescentibus.

Lilia agri) τοῦ ἀγροῦ. Non ociose addidit ἀγροῦ quod hortensia lilia nōnihil debere uideri poterant curæ humanæ, quemadmodum ante dixerat, uolucres coeli, ut distingueret ab altilibus. Nec est consyderate sed *καταμάθετε*. i. cognoscite siue cognoscitis. Nā græca uox anceps est, ut omittā, quod ὅτι rursus uertit, quoniam pro quod, tamen si præstabat omitti. Ac rursus coopertus est, pro amictus fuit siue indutus, *περιβάλλιτο*. Ad hæc per unum rectius uertisset unumquodlibet horum.

Quāto magis) ὅυ ποῶ μάλλον. i. an nō multo magis, ubi q̄so qd erat causæ, cur interpres uariaret graecum sermonem? Porro modicæ fidei, graecis est dictione composita, *ὀλιγόπιστε* quod in Luca uertit, pusillæ fidei *ὀλιόπιστος* est grauis & idoneus cui fides habetur *ὀλιγόπιστος* siue cui parum fidendum, siue qui parum fidit.

Scit enim pater uester) Hoc loco graeci addunt *ὁ οὐράνιος*. i. coelestis. Nec est sollicitus erit sibi, sed curam habebit suisipius *μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς*. i. curabit sua.

Sufficit diei malicia sua. ἢ κακία. Malum ut apud Graecos *κακὸν* itidem apud Latinos anceps est, ad afflictionem, & improbitatem. At *κακία* uirtuti opponitur, quam latini nonnulli maliciam uocant, alij uicium. Caterum *κάκωσις* afflictionem sonat, a uerbō *κακῶ*, quod est malis afficio. Abusus est igitur *κακία* pro *κάκωσις*, ut indicat Hieronymus, edisserens hunc locum. Præterea in commentarijs ecclesiastæ. Rursus in commentarijs Amos. Satis malorum adfert ipsum tempus, ut non affligamus nosmetipsos sollicitudine futurorum malorum.

EX CAPITE SEPTIMO.

Nolite condēnare & non condēnabimini. Hæc uerba nec in illis Græcorū exemplaribus reperi, nec apud Hieronymū referuntur, nec apud Chryso- stomum, nec apud Hilarium, deniq; nec in uetustissimis codicibus lati- nis. Vnde uidentur e spatio marginali delata in contextum. Nec est pau- lo ante, Et non iudicabimini, sed ne iudicemini *ἵνα μὴ κριθῆτε*. Atq; ad eū modū legit Hilarius, Vt dissimulē, quod *π κρινετε & μετρεῖτε*, i. iudicatis & metimini, uer- terit, iudicaueritis, & mensi fueritis, quodq; *π μετρηθήσεται* uerterit, remittietur uobis, re- clamante latinitate, & addita præpositione, dicere poterat, alij metientur uobis.

Et trabem in oculo tuo) *την δὲ ἐν τῷ σὺ ὀφθαλμῷ δοκῶν ὀνομασθε*, id est quæ uero est in oculo tuo trabem non animaduertis. Præterea frater sine nec ascriptum est in Græ- cis, nec in Latinis antiquis, sed tantum, *ἄφρασε κβαλῶ*, id est sine eijciam. Rursum, Et ecce trabes est in oculo tuo) græce festiuus est, subaudito uerbo substantiuo, *καὶ ἰδοὺ ἡ δοκὸς ἐν ὀφθαλμῷ σου* id est & ecce trabes in oculo tuo. Ad hæc (Videbis eijcere,) *ἰδὲ βαλεῖς ἐκβαλεῖς*, id est dispicies ut eijcias.

Nolite sanctum dare) *μὴ δώτε*, id est ne detis, Id quod ad eundem modū perpetuo uariat. Vt ne dicam, quod *μήποτε*, id est ne quādo uertit ne forte parum tempestiuiter, extenuans, periculum, quod auctum magis oportuit. Nec est pedibus suis, sed *ἐν τοῖς πο- σὶν αὐτῶν*, id est inter pedes suos. Et rectius erat, proijciatis q; mittatis, *βάλτε*.

Et canes conuersi) Canes apud græcos non additur, neq; in emēdatioribus latinorū exemplaribus. Potest autem conculcatio & laceratio ad canes pariter & porcos refer- ri. Sæuiunt enim & apri. Canis prophanum animal, & sus immundum, quod ab un- guentis peculiariter abhorret. Cæterum margaritis siue unionibus olim summum fuis- se precium abunde testis est Plinius. Nec est dirumpant, sed *ρίζωσι*, i. lacerent siue lani- ent. Deniq; quod dixit cōuersi *σραφέντες* apertius erat uersi in uos.

Bona data) *δόματα ἀγαθὰ*, id est donatiōes bonas siue bona dona. Rursum & illud (da- re petētib; se) quod nos explicuimus si petatis ab illo. Item & uos facite illis omisit, *ὡτως καὶ ὑμεῖς*, id est sic & uos facite. Atq; ita legit Chrysofostomus. Rursum (quæ ducit) *ἀπάγουσι*, id est quæ abducit. Ac mox (q; angusta porta) *ὅτι στενὴ*, id est quia angusta por- ta. Quanq; dissentientibus exemplaribus latinis. Interpres legisse uidetur, *ὡς στενὴ*.

A fallis prophetis) *ψευδοπροφητῶν* græcis una dictio est, sicut pseudochristi, & pseudo- apostoli, *ψευδὸς* græce mendacium est. Ac magis sonat falso prophetas, q; falsos. Et mox (*ἐπιγνώσατε*) agnoscetis est potius q; cognoscetis. Et (nunquid colligunt) quidam ha- bent, *μήτινες*, id est nū qui. Rursum (Arbor mala) *σαπρὸν* est, non *πονηρὸν*, quod magis pu- trem sonat & carie uiciatam, q; malam, si quid Suidæ credimus, ut ne cōmemorē, quod utriq; uerbum præsentis uertit per futurum, *ἐκκόπτεται καὶ βάλλεται*, id est exciditur & mittitur. Atq; ita scriptum est in peruetustis exemplaribus. Nec enim Christus prædi- cit, quid sit futurum malis arboribus, sed quod uulgo fit uitiosis arboribus, idem ostendit euenturum infrugiferis hominibus.

Domine domine) *κύριε κύριε*, Non solum retulit *βασιτολογία*, p̄cantium, quam ante ta- xauit, uerū etiā expressit sermonis hebraici proprietatē, quæ quod exaggerat, congemi- natione auget, quod genus illud apud Esaiam. Templum domini templū domini. Cæ- terū hæc uerba (Ipse intrabit in regnum cælorum) in græcis codicibus non adduntur, nec repetuntur ab Hieronymo.

Virutes multas) *δυνάμεις*, id est ut intelligas potēter facta, quæ uim diuinam demon- strarent. Nec est in nomine tuo, sed per tuum nomen, *τῷ σὺ ὀνόματι*, quanq; id nihil rei fert ad sensum. Item (omnes qui operamini) omnes nec est in græcis codicibus, nec in antiquis latinis, sed tantum, *οἱ ἐργαζόμενοι*, i. qui operamini. Rursum (& irruerunt) *καὶ προ- σέπιον*, i. impegerunt, diuersum est ab eo quod mox præcessit, *προσέπιον*.

Sicut potestatem habens) ὡς ἐξουσίαν ἔχωμι, ut condonem, quod pro tanquam uertit, sicut (potestatem) non est hic δύναμις, sed ἐξουσία, quod magis sonat autoritatem, hoc est potestatem & ius aliquid faciendi. Non ut scribæ qui sibi uindicabant autoritatem. Et (admirabantur) græcus est uehementius ἐξεπλάσωντο, id est stupuerunt siue attoniti facti sunt. Rursus in (scribæ) eorum additur apud græcos γραμματεῖς αὐτῶν, & de pharisæis hoc loco nulla mentio.

EX CAPITE OCTAVO.

Um autem descendisset) Iesus hic apud græcos non additur, ut illa dissimilem εἰ ἐοῦ θέλης, si uelis, quod transtulit si uis. Et extendens manum, pro extensa manu ἐκτείνας τῶν χειρῶν (Volo, mūdare) εἰ καθαρὸν ἴδῃ, mūdare passiuum uerbum imperandi modo. Proinde uertimus, uolo, mundus esto. Et (Rogans eum) παρακαλῶ, id est obsecrans. Est enim uehementius hoc, illud δεόμενος abiectius.

Puer meus) παῖς μου, Ea uox & aetatem significat, & filiū & ministrum. Tameñ Lucas δούλου, id est seruū appellat, uoce non ambigua. Cæterū ἐκατόνταρχος, quem hic centurionem uocat. Sic enim græce sonat qui decem presit, Hilario tribunus dicitur. Nec est simpliciter iacet, sed βέβηκαται, & ἀλιχῆτο post βεβληκμῖον ubi quis toto corpe pstratus iacet, id quod in grauibus accidit morbis. Ita Virgilius. Viridi pietus in antro. Nec est (male torquetur) sed δεινῶς βασανίζομαι, id est grauius acerbè discruciat. Ut ne dicam, quod ἄλλω pro alteri uertit alio, contempta grammatica.

Non inueni tantam fidem) οὐδέ μιν ἴσραήλ, id est ne in Israel quidem, ut intelligas Cæturionem non fuisse Israeliten, id quod indicant Hilarius & Hieronymus.

In tenebras exteriores) Græci subinde usurpant comparatiua uice superlatiuorum. Vnde nos uertimus tenebras extremas. Neq; tamen est ἐσχάτας, sed ἐξωτέρας, quasi dicas extimas, ut intelligas in regno lumen esse, a quoquo longius absit aliquis, hoc magis uersari in tenebris.

In illa hora) Post hæc in nonnullis exemplaribus ascripta reperi, καὶ ὑποσερέλας ὁ ἐκατόνταρχος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ, εὗρε τὸν παῖδα αὐτοῦ ὑγιαίνοντα, id est & reuens Centurio in domum suam in illa hora offendit famulum suum sanum.

Dæmonia habentes) δαιμονιορμῖους, id est dæmoniacos siue qui a dæmonibus agebatur, sed addunt græci codices, similiter & uetusti latini πολλοί, i. multos.

Ipse infirmitates nostras) Aliquāto coactius & hoc adducit Matthæus ex Esaiæ cap. 53. Eteñ quod illic dictū est de passionē Christi, hic accōmodat ad ægiotos sanatos, quæ hæc sanatio, illi typū habebat. hebræi sic habent. וְשָׂמַח בְּהַצְלָחָתוֹ וּבְהַצְלָחָתוֹ וּבְהַצְלָחָתוֹ Hieronymus ita reddidit. Vere læguores nostros ipse tulit, & dolores nostros portauit. Pro languoribus septuaginta uerterunt peccata.

Iussit discipulos suos ire) Discipulos suos addidit interpres explicandæ rei gratia, ἐκέλευσεν ἀπελθεῖν. Cum enim turbam cuperet effugere, dubiū nō est, quin discipulos uoluerit comites, certe e turba pauciores, uerti poterat p impersonale. Iussit abire siue discedi Et quod sequitur (Trans fretum) εἰς τὸ πέραν, etiam ad montem referri poterat, aut simile quippiam nisi mox fieret mentio nauiculæ, Significat enim ulteriorem stagni ripam.

Vbi caput suum reclinet.) Suum pronomen nec additur in græcis codicibus, nec in antiquis latinis. Et absolutior est sermo, ut intelligas adeo non esse ubi totum corpus acquiescat, ut nec sit, ubi uel caput acclinet, ut dissimilem, quod paulo post ἄφεσ pro sine uertit, dimitte. Nec est simpliciter suus, sed τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς, i. suos ipsorum mortuos.

Et ascendente eo) ἐμβάντι αὐτῷ, id est ingressum eum. Nec est nauiculam, sed nauim, πλοῖον. Ne quis hic ingens somniet subesse mysterium, quod nauiculam dixerit nō nauim, Sane nauiculam dixit, sed interpres haud scio quis, & incertum quid secutus, certe πλοῖον, i. nauigiū siue nauim scribunt euāgelistæ, cæteri ut donemus Matthæo hebraice scriptum

scriptum euangelium quod ipsum mihi non sit uerisimile, cum nemo testetur se uidisse ullū illius hebraici uoluminis uestigiū. Siquidem illud quod Nazarenorū uocant, nec hebraice scriptum testatur Hieronymus, sed chaldaice, formulis dumtaxat hebraicis, inter apocrypha censet. Deinde stilus Matthæi, cū stilo Marci plane cōsentit, haud admodū dissentiens a dictione Ioannis. Proinde mihi uidef̄ probabilius hoc euangelium eadem scriptū fuisse lingua, qua ceteri scripserūt Euāgelistæ. Idē sentio de epistola ad hebræos, quæ nō ob aliud uisa est quibusdā primū hebraico sermōe cōscripta, nisi q̄ ad hebræos sit inscripta, quasi uero necesse sit, si ipse nūc librū adidero aduersus iudæos, me iudaice fuisse locutū, aut si ad scotos, scotice. Verū dem⁹ ut dixi Matthæū hebraice scripsisse, nō græce, certe apud alios item euāgelistas *πλοῖον* legimus hoc loco, nō *πλοῖον*. i. nauim, non nauiculam. Et tamen hinc ortum arbitror, quod passim iam nauiculam appellēt Petri, quoties ecclesiam significant. At magis cōueniebat ingentem esse nauem, quæ uniuersum hominum genus reciperet, magisq̄ responderet ad typum arca, quæ capacissima fuisse describitur. Ad consimilem modum conciliū distinguunt a cōciliabulo, existimantes conciliabulum esse diminutiuum, aut compositū, quasi dicas conciliū diaboli, cum apud Hieronymum in partem bonam pro concilio positum reperiatur, q̄q̄ hæc pluribus fortassis admonemus q̄ res ipsa postulat, nisi quod uideo quosdā in huiusmodi nugis uelut in re mira philosophari, uel somniare potius. Nec mirum si labuntur in his ignari sermonis græcanici. Quis enim suspicaret̄ hunc toties frustra dicere nauiculā pro nauī? Et tamen si quis interpretem percontetur cur toties nauiculam dixerit, nō habiturus sit quod respondeat, nisi forte, sic mihi tum libuit. Item paulo post pro nauī nauiculam uertit inepte *ὑποκορίζω*. Item a fluctibus est *ὑπό κυμάτων*. Deinde cur nō potius excitauerunt q̄ suscitauerunt, cum de dormiente loquatur, ut omittam quod hic de suo addidit aliquot uoces, ut & mox addidit Iesus, utiq̄ de suo.

Imperauit uentis) *ἐπετίμησεν*, id est increpauit. Atq̄ ita primitus fuisse scriptum opinor. Ceterum aliquis offensus dandi casu uentis, quem tamē hic more græcanico solet addere, mutauit, imperauit. Atq̄ illud qualis nō est *πῶς*, quo simpliciter interrogamus sed *ποταπός*, quod admirationis habeat *ἐμφασιν*. Mox autem perperam omisit græcam coniunctionem (quia uenti & mare) *ὅτι καὶ δι' ἀνεμοὶ καὶ ἡ θάλασσα*, quia uenti & mare. Rursus. Et cum uenisset Iesus) *καὶ ἐλθόντι αὐτῷ*. i. cum uenisset, nec additur Iesus.

Gerasinorū) Græci legunt *γεργεσινῶν*, id est Gergesenorū. Hieronymus in locis hebraicis prodidit, sua etiamnum ætate uiculum extitisse in monte situm, haud procul a lacu Tiberiadis, ubi post eos in mare præcipites isse memorabant. Quanq̄ apud Marcū hic ipse locus Gadarenorum uocatur, & eodem nomine apud Lucam, unde colligere licet eidem urbī, quæ regioni dedit nomen diuersa fuisse nomina. Et eandem dictam Gerasam, ac Gadaram, id quod indicat & diuus Hieronymus in locis hebraicis, addens Gerasenorum mentionem fieri in euangelio. At idem mox in Gergessa refert illic porcos præcipites isse in mare, ut consequatur aut Gergassam uiculum esse in regione Gadarenorum, aut eandem esse Gergessam & Gadaram.

Sæui nimis) *χαλεποὶ λίαν*, Hilarius legit piculosi pro sæui. Nā græcis *χαλεπός* uox est, *πολύσκητος*, nūc sæuū, nūc molestū, ac difficilē, nūc atrocē, nōnūq̄ & piculosū significās.

Quid nobis & tibi) Imo quid hic interpreti cum græca figura? uertendū erat. Quid tibi rei nobiscum est? Ac mox (Erat autem non longe) Græci habent *λόγε*, ἦν δὲ μακρὰν. Nec est (si eijcis nos hinc) sed *ἐκβάλλεις ἡμᾶς*, id est si eijcis nos, consentientibus & latinis exemplaribus peruetustis. Rursus, *ἐπί τρεῖς ἡμῖν ἀπελθειν ἐς τὴν ἀγέλην*, id est perimite nobis, ut abeamus in gregem porcorum, ille uertit, mitte nos in porcos.

Magno impetu abiit) Vnicum uerbum græcum, tribus est circumlocutus *ὄρμησεν*, id est ferebatur, siue ruebat. Nam omnino *ὄρμη* impetum significat. Ac rursus (hæc omnia) hæc pronomen addidit de suo, quod nec in græcis extat codicibus, nec in uetustioribus

Cont. rōz opioz qua
puea? Matthæū h̄ qua
gelū hebraice scripsisse.

ribus latinis. Ac mox καὶ τὰ πρὸν δαίμονιζόμενον, quod cōmode uerti poterat, & quæ accessissent daemonicis. Et aliquanto post, a finibus eorum, dixit pro a finibus suis.

EX CAPITE NONO.

ET ascendens Iesus) Iesus hoc loco non reperitur, nec in græcis nec in antiquis latinorū codicibus. Etiā in hac prima aeditiōe, haud scio quo casu fuit additū, Facit enim iteratio mox positi nominis, ut de altero quoquā Iesu loqui uideatur. Nec est ascendēs, sed ἐμβὰς, id est ingressus, siue cōscensa nauī, pro quo hic rursus nauiculam, quasi nauis non sit latinum. Præterea διεπέρασεν. i. traiecit, rectius quā transfretauit. Nam ut lacus mare dicatur, fretum haud uideo quomodo dici possit. Ac mox, iacentē, βεβλημένον de quo superius admonuimus.

Videns autem Iesus) εἰδὼν, id est cum uidisset autem. Et mox suo more, dimittuntur pro remittuntur. Ac paulo post. Et cum uidisset Iesus) καὶ εἰδὼν Chrysostomus legit, καὶ εἰδὼν ἰησοῦς. i. cū sciret Iesus, Præterea (ut quod cogitatis) omisit uos, ἵνα τί ὑμεῖς. i. ut quid uos. Et (quid est facilius) τί γὰρ ἔστιν. i. utrū em̄ est. Cōsentientibus & latinis uetustis, quod ad coniunctionē pertinet. Sed quod hic diminuit, uox repensat. Siquidem (dimittuntur tibi peccata tua, tua addidit de suo, quod nec apud græcos est, nec in uetustis latinis.

Turbæ timuerunt) Græcis est ἐθαύμασαν, id est admiratæ sunt. Etiā si Hilarius legit timuerunt. Addit enim, opus istud admiratio consequi non metus debuit. Vnde apparet in quibusdā scriptū fuisse, πῶς θαύμασαν, ἐθαύμασαν, Quæ uocū magna inter se affinitas est.

In Telonio) ἐπὶ τῷ τελωνίῳ, i. ad Teloneum, locus est in quo sedet Telones, i. publicanus exigens tributum, quod græcis τέλη dicitur. Vt ne recenseam illa minutula, quod Matthæum nomine pro ματαίῳ λέγόμενον. Quod in (Ecce multi) cōiunctionē & omiserit, Quod ἀκούσας uerterit uidens. Quod non uitarit amphibologiam (Nō est opus medico ualentibus) cum licuerit dicere. Non egent qui recte ualent medico.

Misericordiam uolo) Locus est apud Oseā Cap. sexto. Hebraïca sic habet רַחֲמֵי רַחֲמֵי Hieronymus uertit ad hunc modum. Quia misericordiam uolui, & non sacrificium. Ac paulo post (sed peccatores) græci addunt ad pœnitentiam εἰς μετάνοιαν, etiam si non addit Hieronymus, apud Chrysostomum, tamen reperio. Nā leuiculum est, quod mox προσέρχονται, id est accedunt, uertit accesserunt.

Filij sponsæ) υἱοὶ τοῦ θυγατρῶν, i. filij thalami nuptialis, id quod plus est quā sponsi, hoc est, filij sponsi domestici ac proximi. Ac aliquanto post. Immittit cōmissuram, ἐπιβάλλει ἐπιβλημα, id est ut ad uerbū reddam, immittit immisuram, siue ut alibi uertit, assumentum. Horatius pannum uocat. Assuitur inquiring pannus. Vulgus petiam uocat. Ac mox. Et peior scissura fit) σχίσμα, quod rupturam uertere poterat. Nōnunquā uocem græcā relinquit, ut apud Ioannem & erat schisma inter eos, cū potuerit dicere dissensio.

Panni rudis) ῥάκινος ἀγνάφου, quod modo dixit ἐπιβλημα hic uocat ῥάκος, quæ est particula panni ἀγνάφου quod nondum est a fullonibus apparatus, ueluti cū pannus a texto re uenit. Quamquā γναφεῖς, id est fullones, ueteres etiam uestes aut sordidatas renouat ac repurgant, & rude dicitur, quod recens est.

Plenitudinem eius) τὸ πλῆρωμα, i. supplementum. Sic enim appellat panni additū ueluti, ad faciendā rupturā. Offensus em̄ dissimilitudine noui panni, postea detrahit, & maior ac deformior fit ruptura. Itē (uinū nouū in utres uouos) Nouū & uouos nō rident eidē uoci apud græcos. Nouū em̄ dicitur νέον quod proprie rident senio, & cōpetit ijs quæ sentiunt ætatē καινούσῳ opponitur uetustati. Porro (quæ sanguinis fluxū patiebatur) græcis unica dictio est αἰμορροῦσα ab αἷμα sanguis, & ῥοοσ fluxus, sanguinis profluuio laborās. Omitto minutiora illa, quod ἐν ἑαυτῇ intra se uerterit, pro intra sese, quod λέγει dicit, dicebat, quod ὀπίθετον, i. a tergo transtulit, retro.

Et dixit puella surge) Hæc quinque uerba, nec habentur in græcis exemplaribus, nec in uetustis latinis, nec adduntur ab Hieronymo. Ac paulo post. Et dixit eis Iesus καὶ λέγει. i. dicit,

dicit. Consentienibus & uetustis codicibus. Item (nuncq̄ apparuit) Recte omisit ὅτι, quod tamen libenter solet addere.

Qui possunt hoc facere uobis) uobis nō addit apud græcos, & ὅτι pperā uertit, quia p quod possim, siue creditis me posse. Ac mox, utiq; græcis est ναι, quod alias uertit etiā Est enim aduerbiū affirmantis. Ac paulo post. Et cōminatus est eis. Non est ἐπετίμησαρ, quod aliquando uertit increpare, aliquando cōminari, sed ἐνεβριμήσατο, quod prope significat acriter, ac uelut iracunde cōminari, cū austeritate ut euidentius sit, quod sequit̄ illos oīa diuulgasse, sic enim rectius opinor transulisset διεφήμησαρ, q̄ diffamauerūt certe circūlog poterāt. sparserūt famā eius, ut dissimulē qd' hic κώμασ uertit castella, cū alibi frequēter trāsserat uicos, cū uici mœnibus careāt, castella minuta sint opida, sed mœnib⁹ cincta. Et quod νόσση languorē pro morbo. Nā quod μαλακία infirmitatē tolerabile est.

Vici.
Castella.

Miserus est eis) Plurculū emphaseos habet græca uox ἐσλαχιδῆ. i. affectu taēt⁹ est. Siquidem hebræi uehementē ac pium affectū uiscera uocant, & rectius erat erga eos, q̄ eis, Ac mox (quoniā erant uexati) Ad eum modū legit & interpretatur diuus Hieronymus, & item Hilarius, Chrysostomus quoq; legit ἐσχυλμένοι, quod sonat diuulsos & diuexatos, quandoquidē grāmatici uexare dictū uolūt a ueho, Nōnulli codices habebāt ἐκκελυμένοι. i. defecti siue destituti. Alterū uenit a λύω, alterum a σκῆλλω. Iam quod protinus sequitur ἐρρημένοι, quod hic uertit iacentes, rectius uertisset disiectos siue sparsos, a uerbo ῥίπω, quo p̄ncipio usus est & Lucianus agens de stellis toto cœlo passim, temere, nullog; ordine sparsis. Quāq; pōt ἐσχυλμένοι ptinere ad ouīū uellera sentibus dilacerata, & hoc posterius ἐρρημένοι ad oues huc & illuc disperfas, id quod accidere solet, cū abest pastor. Nec em̄ aliud est animal destituti⁹ magisq; p̄dens de p̄sidio pastoris, q̄ oues, id quod etiam pronerbio testatum est, προβάτειορ ἦσθ, id est ouile mores.

Vt mittat operarios) ὅπως ἐκβάλῃ. i. ita eiciat, ut scriptum reperi in peruetustis codicibus, atq; ita uertit paulo superi⁹ interpres. Nos maluimus extrudat, ut intelligamus uel celeriter mittendos, ac uel inuitos & contanes extrudendos in opus dei, id quod alicubi notauit Hieronymus hūc citās locū.

EX CAPITE DECIMO.

ET conuocatis duodecim) Ἐπροσκαλεσάμεν, ita ferme uertit, nec omnino peperam, nec apte tamē, cū græca uox sonet ad se uocatis. Proinde nos uertimus accersitis duodecim, & græcus articulus additus, τοὺς indicat nō posse accipi, de quibuslibet duodecim sed de certis nēpe illis quos delegerat Iesus:

Potestatem spirituum immundorū) Plariq; græci codices habent ἐξουσίαν κατὰ πνευμάτων ἀκαθάρτων. i. potestatem aduersus spiritus immundos. Quāq; apud Chrysostomum, si modo liber mendo uacat, nō reperio additā prapositionem. Alioqui potestas, spiritūū intelligi poterat potestas, quam habēt illi, nisi quod græcis potestas est ἐξουσία. i. ius in aliquem & autoritas. Proinde Hilarius offensus amphibologia legit, potestatem eiciendorum spirituum immundorū, q̄q; & hoc mox addidit euāgelista, Subinde rursum omnem languorem νόσση de quo iam dictum est.

Primus Simon) Indicat diuus Hieronymus non eodem ordine recenserī apostolos ab alijs euāgelistis quo a Matthæo, ne quis ob hoc omniū primū faciāt Petrū, quod hic primo loco ponitur. Nam cæteri primum locum tribuunt Matthæo, proximum Thomæ. Et Hieronymus existimat eius esse, ordinem ac merita singulorum apostolorū distribuere, qui illos delegit, innuens autoritatem apostolis omnibus parem fuisse, quod ad apostolici muneris functionem attinet. Cæterum ordo qui extat in nostris uoluminibus, nō nihil dissidet a græcis, at græci consentiunt cū Hieronymo, qui p iuga digerit apostolos numerū, sic ut primo loco iūgat Petrū & Andreā. Proximo Iacobū Zebedæi & Ioannem fratres. Tertio Philippum ac Bartholomæum. Quarto Thomam & Matthæum. Quinto Iacobum Alphæi, & Lebbeū cognomento Thaddæū. Sexto Simonē Cananæū, & Iudā Iscariotē, Simonē Petri cognomine distinguit a Simone Cananeo,

x pavia

& Iacobum Zebedæi filium, ab Iacobo Alphæi filio. In quo obiter illud admonendum τοῦ Zebedæίου, articulum græcum uertendum fuisse in id nomen, quod in articulo subauditur. Cæterum cum unus fuerit Matthæus, ut opus non esset nota, qua discernere, & si fuisset opus, habebat & alterum nomen, nempe Leui, tamē addidit, ὁ τελώνης, siue ut se deijceret, siue ut ostenderet omnibus aditum patere ad Christum. Etiam si græcus articulus patitur, ut uertatur, qui fuerat publicanus, aut ille quondā publicanus. Cæterum Iudæ proditori, cognomen addidit, siue ut discerneret ab Iudæ Iacobi filio, qui idē Thaddæus ac Lebbaeus dict⁹ est, ut sit trinominis, siue ut ex cognomine significaret eū ei facinori natum, quod Isachar יִשָּׁכָר Hebræis sonat mercedem, atq; a tribu unde fu it oriundus nomen sortitus uidetur. Quamcūq; non desunt, qui a uiculo cognomen deductum malint. Nec est Schariotes, quemadmodum habetur in nostris codicibus, sed Isariotes. Nam idem facimus latini cognomento Iudæ, quod græci faciunt hispaniæ, *πανία* pronunciantes, cum teste Plinio terra sit insigni fertilitate. Opinor idem a prænestinis natū, quibus, ut ait Plautus, Conia est Ciconia. Ad hæc (Lebbaeus cognominatus) In latinis exemplaribus non legitur, sed tantum Thaddeus.

Misit Iesus) ἀπέστειλεν, i. emisit, siue potius emādauit. Si quidē id est proprie ἀποστέλλειν cum mandatis emittere a quo uerbo dicti sunt apostoli. Nec est in ciuitates Samaritanorum, sed in ciuitatem, εἰς πόλιν, quod efficacius est, ut intelligas in nullam ciuitatem illorum eundum. Rursus (ad oues qui perierūt), πρὸς τὰ πρόβατα ἀπολωλότα, i. ad oues perditas, ut frequēter citat hunc locum Hieronymus, Vt ne dicā, quod ὅτι ἡγγικεν, primum omittenda fuerit coniunctio græca, deinde non appropinquabit esse futuri temporis, sed præteriti, uertēdū, adest, siue inlitat, siue in p̄p̄inquo est. Qua de re iā admo nuim⁹.

Nolite possidere) μὴ κτήσασθε, quod magis significat parare cūq; possidere, ut hæc tria simul referantur ad id quod sequitur, in zonas. Siquidem ex hisce tribus rebus solet cudi moneta, quæ primum area fuit ac ferrea, nam utrunq; significat χαλκός, deinde argentea, postremo aurea, ut contra acciderit pecuniæ, ac moribus hominum, qui ex aureis degenerarunt in pluscūq; ferreos. Porro quod dixit εἰς τὰς ζώνας, i. in cingulos, iuxta ueterum morem locutus est. Iuxta quem milites, si quid erat aris, id in zonis gestabāt Vnde prouerbium illud apud flaccum, Ζῶνὰν perdίδι, de eo cui nihil erat pecuniæ quemadmodum in chiliadibus nostris copiosius explicatum est.

Neq; duas tunicas. δύο χιτῶνας, Latinius erat, neq; binas tunicas. Nam græci nesciunt hanc elegantiam, quæ tamen non erat negligenda latino interpreti.

Interrogate) ἐξετάσατε, i. exquirite. Et ἄξιός dignus posuit absolute pro idoneus, quod nonnulli latini perperam imitantur.

Dicentes pax huic domui. Horum uerborum nihil est in græcis exemplaribus. nec adduntur ab Hieronymo. Imo cum ait occulte salutationem hebraici ac Syri sermonis expressit, indicat salutationem non fuisse explicatam, sed ex hoc colligi, quod sequitur, ueniet pax uestra super eam. In uetustissimo quodam exemplari latino, ascriptū reperi, sed in margine. Primum dicite, pax huic domui. Vnde cōiunctio, quod fere fit, hoc ex alijs euangelistis huc additum fuisse. Porro ne quis existimet nouum hoc salutationis genus primum a Christo fuisse repertum, qui sic usus est omnibus rebus uulgatissimis, ut eas longe alio traheret, quemadmodum græci solenni more dicunt χαῖρε latini salue, sic Hebræi Syriq; שְׁלוֹמִי Scholom lecho, i. pax tibi. Eam salutationē nunc sibi ceu peculiarem uendicant episcopi, parum decoram ijs qui non solum ipsi belligerant, uerū etiam alios ad bella concitant. Cæterū in (domus illa) illa addidit interpres de suo cū non sit nec in græcis codicibus, nec in antiquis latinis.

Donec exeatis) ἕως ἐξέλθητε, id pertinet ad id quod proxime præcessit εἰσέλθητε & utriq; refertur ad ciuitatē. Nā præceptū eo spectat, ne crebro mutēt hospitium, neue ambiāt apud quē diuersent. Neq; rursus temere in quāuis irruāt domū, quæ paulo post fit mutāda.)

Veniet pax uestra

Veniet pax uestra) ἐλθέτω, id est ueniat nec est reuertetur, sed reuertatur, ἐπιστραφήτω Suffragantibus & uetustissimis latinorum codicibus. Ac paulo post (de domo uel ciuitate) graeci addunt ἐκεῖνος, id est illa.

Et simplices) Non est ἀπλοῖ, sed ἀκέραιοι, quod alias uertit synceri. Mire uero pinxit Christus hac similitudine simplicem prudentiam ac prudentem simplicitatem. Innoxium animal columba, & cui totum salutis praesidium in alarum pernitate situm est, est enim hac auis perniciosissimi uolatus, Et arte magis quae uiribus sua incolumitatem tuetur serpens. Nam haec tenus consistit collatio.

In consilijs) εἰς συνέδρια, id est in concilia, hoc est confessus senatorum ac iudicum, ac rursus synagogas, rectius uertisset conciliabula, siue conciones, nec enim tantum loquitur de templis iudeorum (Ad praesides autem) graece est ἡγεμόνας, quod omnino praesidē, seu praefectum prouinciae significat aliquoties. Caterum illud nolite cogitare, graece est μὴ μεριμνήσετε, id est ne sitis anxij, siue solliciti, Et rursus (odio omnibus) μισοῦμενοι ὑπὸ πάντων, id est odio habiti ab omnibus, uariouit, sed recte.

Non consummabitis ciuitates) οὐ τελέσητε, quid est non consummabitis? Nū illi aedificabunt ciuitates? Cur autem hic ueritus est a uerbis aliquantum recedere, cum idem saepenumero faciat sine causa? Nam sensus est. Filium hominis cito uenturum, & priusquam illi possint paragrare omnes ciuitates Israeliticas. Ac rursus donec eous durius positum, quae in initio huius euangelij. Ad haec ὑπερ τὸν θρόνον ἀκαθαρῶν, ὑπὲρ τὸν κύριον super magistrum, super dominum, Cur non potius supra preceptorem supra dominum siue superior aut potior domino.

Beelzebub) Mirum cur Graeci perpetuo mutant b in l in hac dictione, beelzebub scribentes pro beelzebub. Cum neutrum elementum apud illos finale sit μ & λ, alioqui haec uideri poterat causa, praesertim cum neque uocum neque figurarum ulla sit affinitas, ut aurium aut scribarum errore factum uideri possit. Diuus Hieronymus indicat, idem esse bel beel, & baal, & sonare hebraeis idolum, בלזבוב & zebub, זבוב muscam, quasi dicas idolum muscae, atque hoc nomine spurcissimum idolum fuisse. Accaronitis, qui sunt quidem in regione iudaeae sed impij. Ab hoc hebraei principem daemoniorum Beelzebub appellasse.

Quod non reueletur) ἀποκαλυφθήσεται, id est reuelabit, atque ita legit Hilarius. Etiam si nondum redditur graecarum uocum inter sese affinitas κεκαλυμμένον, & ἀποκαλυφθήσεται id est, tectum & reuegetur. Ac rursus γνωθήσεται, id est sciatur, non, sciatur.

Prædicare) κηρύξατε, quod proprium est praconum, & publicitus apud populum sua uoce promulgantium aliquid (Gehenna) uero uocabulum negat Hieronymus in antiquis inueniri libris, sed primum a saluatore positum. locus est in sorte tribus beniamin, sed ab impijs possessus, in quo filios exustos igni deuouebant & immolabant daemonio Moloch, quemadmodum ethnici nonnulli Saturno Is uocabatur Tophet, situs in ualle filij Ennon, quemadmodum legis. 4. Regum. Cap. 23. Caterum תהום hebraeis uallē significat. Et dominus apud Hieremiam Ca. 7. cominatur se commutaturum nomen loco ut non amplius dicatur uallis Tophet aut Baal, neque uallis Ennon, sed πολυάνθρον, i. tumulus multorum cadauerum. Vnde locus apud iudeos execrabilis habebatur, quem admodum apud graecos κυνόσαρ γέε, de quo dictum est a nobis in Chiliadibus, Apud euangelistas usurpatur pro loco in quo cruciantur impij.

Duo passerres) δύο σρουθία, id est duo passeruli, & diminutio facit ad emphasin. Ac mox rursus ἀσραρίουασσε diminutiuum est, quasi dicas Teruntio. Quae R homanā uocem effinxit siue interpres siue euangelista. As enim siue assis, qui & libella dicitur nummulus erat, cuius uilitas etiam puerbijs testata est Catullus, Omnes unius aestime mus assis. Illud mirum Hilarium, subinde repetisse unum pro unus, quod σρουθίον apud graecos neutri generis sit, nisi forte malumus hoc imputare librarijs.

Vestri autem) Vestri hoc loco primitiuum pronomen est potius quam deriuatiuum, quasi dicat, de uobis. Nā graeci carēt hac distinctione. Significat autem uilissimā hois partē
Interpres

Gehenna

interpres aut certe scriba omisit græcam præpositionē, καὶ, &. Et capilli, seu magis pili, pauloq; post meliores estis, διαφέρετε. i. præstatis, quod alibi uertit, plures estis. Nec est (confitebitur me) sed in me ἐν ἐμοί Hoc est in nomine meo. Item confitebor in eo ἐν αὐτοῖς.

Qui inuenit) ὁ εὐρῶν .i. q inuenerit. Est enim præteriti tēporis, ut & illud, ὁ ἀπολέσας qui perdiderit, sic paulo post. (mercedem prophetæ accipiet) Neq; prophetæ, neq; iusti apud Græcos additur articulus τοῦ, unde non potest accipi de certo propheta seu iusto, sed de quocunq;, non de eo qui recipitur, ut sensus sit, ipsum quoq; qui prophetam receperit, fieri prophetam, qui iustum receperit fieri iustum.

Ex minimis his.) τῶν μικρῶν τούτων .i. e pusillis his, siue e paruis, ne frustra sibi placeant quidam qui se minimos uocant, cum aliq; minorum occuparint cognomē. At mox Calicem aquæ frigidæ) Græce est ποτήριον ψυχροῦ. i. poculum frigidæ, ut subaudiendū sit ὕδατος. Sic enim loquuntur & latini, frigida lauat. Et frigidam poposcit. Porro μόνον .i. tantum quod proxime sequitur referri potest, uel ad superiora, ut sit sensus, sufficere si quis uel frigidam dumtaxat aquam exhibeat, uel ad sequentia, ut intelligas satis esse quiduis, modo id fiat tanq; discipulo Christi.

EX CAPITE VNDECIMO.

Vm consummasset præcipiens) Græcanicam figuram male reddidit interpres. Est enim iuxta sermonis proprietatem participium positum uice uerbi infiniti, ἐτέλεσε διατάσων pro διατάσων. Quemadmodum, μέμνημαι ἐλάθων. i. memini ueniens, pro memini uenisse. Proinde nos uertimus, cum finem fecisset Iesus mandandi.

In uinculis.) ἐν δεσμοτηρίῳ .i. in carcere. Nomen est a uinculis dictum. Nam est aliud φυλακὴ a custodia dictum. Et mox τὰ ἔργα, cur non potius facta q; opera? Nam opus quod extat, ueluti domus. Quamquam in his minutulis sæpe conuiuemus.

Tu es qui uenturus es.) σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος .i. tu es ille ueniens siue uenturus. Est enim Græca uox ad utrumlibet tempus anceps. Vt ne dicam, quod in πέμψας, mittens uertit, pro missis duobus. Illud maioris est momenti, quod ἀκούετε καὶ βλέπετε. i. auditis & uidetis uertit, quæ audistis & uidistis. Est enim plenior sensus, ut de omnibus, quæ faciebat Iesus, intelligatur. Et Cæci uident) ἀναβλέπουσι græcis expressius est. quali dicas reuident, seu recipiunt uisum.

Pauperes euangelizantur) εὐαγγελίζονται. Plane græce locutus est interpres, qui cū dicant bene facio te, & benedico te, proinde & passius horū ἀναλόγως utuntur, bene patitur abs te. Nā utroq; modo loquuntur. εὐαγγελίζω σοι & εὐαγγελίζω σε, ut indicat Theodulus de dictionibus rhetoricis. Proinde nos uertimus, pauperes letum accipiunt nuncium. Alludit enim ad uerba prophetæ. Euangelizare pauperibus misit me. Illa leuicula sunt, quod σαλευόμενον uertit (agitata) pro eo quod est, quæ agitur siue mouetur, sed huc & huc undarū more, & quod ἐν τὰ μαλακὰ φορῶντες uertit, qui mollibus uestiuntur, pro mollia gestantes, ut subaudias, uestimēta.

Etiā dico uobis) ναί. i. certe, aduerbium confirmantis, quod paulo superius uertit utiq;. Cæteris enim abnegatis, postremo hoc confirmat. (Et plusq; prophetam) Bene uertit, si περισσότερον legas genere neutro, sin masculino, sonat præstantiorem propheta Nec hic liceret articulum apponi, τοῦ προσφύτου, quod ad nullum certum prophetam possit accommodari.

Inter natos mulierū. ἐν γεννητοῖς γυναικῶν. Absolute dixit, ut ad omnia pertineat, quæ possint e mulieribus nasci. Nec est quod hic arguat Hieronymus Christū nō teneri hac formula, quod ex uirgine sit natus, quasi non alibi Christus ipse matri loquens dicat. γύναι. i. mulier. Deinde, quorsum opus erat mox excipere seipsum, si non tenebatur hac formula?

Vim patitur) βιάζεται .i. ui inuaditur siue occupatur, uel ob turbam irruentium, ac ui conantium irrumperere, adeo iam urgebat tempus euangelij. Etiam si me non fugit Hieronymum, cumq; hoc plerofq; secus hūc locum interpretari. Verum liceat & approbatissimis autoribus alicubi dissentire, quandoquidem illi non solum fuerunt homines, uerum permisere sibi in tropologia nonnunq; abuti scripturae testimonijs. Primum illud liquet opinor, hoc loco regnum caelorum dici, nouā euangelij doctrinā, ad quā iam ultro cōfluebat turba, ceu pertesa Mosen. Nec enim in hoc uim patitur doctrina Christi, neq; ui rapitur, si nos uim admouemus affectibus nostris, sed magis uim facit. Ad hanc quid hic senserit, ipse mox explicat. Omnes enim prophetae & lex usq; ad Ioannē, uidelicet causā reddens, cur ita cupiant irrūpere, cum Mosaicae legis tēpus iā p̄trisset.

Ipse est Helias.) Locus in est calce Micheae prophetae. Ecce ego mittā Helia propheta, anteq; ueniat dies dñi magnus, & horribilis. Simile aestimabo ὁμοιάσω .i. assimilabo siue, quod latinus est, similem esse dicam. Nec est (clamantes) sed προσφωνούντες .i. acclamantes, siue alloquentes. Rursum, non est (coaequalibus) sed, ἑταίροις .i. sodalibus. Hilarius habet, & clamantibus inuicem, ex quo conijcio illum legisse ἑτέροις pro ἑταίροις. Nec est simpliciter cecinimus, sed ἠυλίσσαμεν .i. cecinimus tibijs. Quis autē unq; dixit lamentauimus? ἰερηνήσαμεν .i. lamentati sumus, siue luximus, aut, ut sensum magis exprimam, lugubria cecinimus. Siquidem ueteres uarijs harmoniarum modis, quos appellant Phrygium Dorium, Lydium uarios mouebant affectus, tibijs ad alacritatē incitabant, & legimus ἀδμήκτου μέλος pro lugubri cantione. Sensus igitur est, diuersis rationibus tentauimus uos excitare, nec ullo pacto potuistis commoueri. Porro planxistis, graecis est ἐκόψαδε, quod inde dictū est, quod olim in luctu seipfos cederēt manib⁹ qui proprie planctus dicitur. Apparet autem uulgarem fuisse cantiunculam, quam pueri inter se canerent. Quemadmodum & Pittacus consultorem suum ad pueros trocho lusitantes mittit, ut audiat τῆμ κατὰ σαυτὸν ἔλα. Quemadmodum copiosius dictum est in Chiliadibus nostris. Hieronymus annotauit hic graece esse ἐν ἀγοραῖς .i. in mercatibus siue foris. Nam latinis forum est etiam in quo aguntur causae. Caeterum ἀγορά graecis proprie forum est rerum uenaliū. Vnde uerbum ἀγοράζομαι .i. emo.

Dæmoniū habet.) In nōnullis scriptū erat. ὅτι πνεῦμά ἐστιν .i. spiritus est. Sed disentiens tibus oibus. Erat autē & hoc unū e criminibus Socratis, quod geniū haberet peculiarē quocā Socratis dæmoniū. Homo uorax) Graecis est φάγος, quod magis sonat edacē siue comedonem. Deinde quod sequitur (Vini potator) apud graecos iucundius est ob dictionem cōpositam δινοπότης quasi dicas uinibibus, cui pugnat ὑδροπότης aquae bibus. Atq; hinc uerba composita, δινοποτεῖν ὑδροποτεῖν Horatius. Quae scribuntur aquae potori bus. Ac rursus plurimae uirtutes δυνάμεις est, de quo iam admonuimus. Nec est, corazam apud Graecos, sed χωραζέιν .i. Chorazin. Sunt autem castella Galilaeae Bethsaida & Chorazin. Item ἀνεκτότερον remissius, quod ante uerterat tolerabilius.

Nunquid usq; in caelum) Interpres legisse uidetur ἢ pro ἢ. hoc est coniunctionem p articulo. Et diuus Hieronymus admonet hūc locum bifariam haberi in exemplaribus. In his quae nos uidim⁹ sic est scriptū. ἢ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ἢ ἕως τοῦ ἄδου καταβιβασθήσῃ .i. quae ad caelum usq; exaltata es, usq; ad inferos deduceris.

Fortē mansissent) ἔμειναν ἄρ. Quorsum opus erat hic forte, nisi quod interpret omnino abusus uidetur passim forte, uice coniunctionis expletivae. Paulo superius eandem praetermisit. In cilicio & cinere poenitentiam egissent. Et quā nunc dubitantis esse uult, alibi facit confirmantis, ut in epistola ad Hebraeos, si illud prius culpa uacasset, non utiq; secundi locus quereretur. Obsecro quid sibi uult hanc tam auida uarietatis affectatio, uel cum ipsius incommodo sensus? Ac paulo post, Quia abscondisti, rectius erat, quod absconderis. Et confiteor dixit, iuxta sermonis hebraei proprietatē pro laudo seu gratias ago, unde & nos ita uertimus, quo sensus esset dilucidior. Ac mox (paruulis) est ὑκπίσις, quod & stultum

quod & stultum significat & infantem. At hic magis quadrabat stultis, ut opponatur sapientibus. Nec est quod quę offendant stulti cognomen, cum palam dicat Paulus, Quę stulta sunt mundi elegit deus. Nec enim hic sapientes uocat, qui uere sapiunt, sed qui mundo uidentur sapere.

Ita pater) *Ναὶ ὁ πατήρ* Quod alias uertit etiam, alias utiq; nunc uertit ita. Præterea pater nominandi casus est, non uocandi, quo tamen haud scio quam ob rem in diuinis literis abutuntur, ut deus meus ὁ θεός μου Porro (sic fuit) recte omisit conuersionem ὅτι. Etiam si quidam habent, quoniam sic fuit. Et (placitū fuit) ἐγένετο εὐδοκία. i. fuit bona uoluntas, siue beneplacitum. Et (ante te) ἐμπροσθέν σου. i. corā te siue in oculis tuis. Rursus illud (reficiam uos) ἐναπαύσω. i. refocillabo siue recreabo. Nec enim, ad cibum est referendum, sed ad remedium lassitudinis, cum ab hoc uerbo deductū sit nomen, quod mox uertit requiem ἀνάπαυσιν, quod in psalmis uertit refectiōnem, super aquas refectiōnis; Caterum (Iugum meum suauē est) χρεσδὴν magis sonat facile, cōmodum, aut humanū, siue blandū q̄ suauē, quod alias uertit bonū, siue bonitas, ut suo demonstrabimus loco.

EX CAPITE DVODECIMO.

Bijt Iesus ἐπορεύθη cur non potius ambulauit, siue iuit. Itidem uertit & in primo psalmo. Abijt in consilio impiorū, Nec est (sabbato) sed sabbatis ἀββαδί. Siquidem & totum illud tempus septem dierum sabbatum appellabatur, & singuli sabbata. Ac mox inuertit, ἐν σαββάτω. i. in sabbato, uertens sabbatis. Deinde (quod nō licet eis) eis addidit de suo uel interpres uel librarius. Nā absolutius est non licet. Ac mox paria fecit, esurijt Dauid, omisso ἀντὶς. i. ipse, ipse & qui cū eo erāt. Et (sabbatū uiolant) βεβηλοῦσιν. i. prophanant.

Sacerdotes in templo) Perijt apud nos iucunda uocū inter se redditiō, ἱερεῖς ἑν ἑσθ' ἱερῶς quasi dicas sacrifici in sacro, quæ seruata est, in sabbatis & sabbato. Item (Et sine crimine sunt) ἀναίτιοί ἐσι. i. inculpati sunt, siue nihil eis imputatur, aut ut nos uertimus crimine uacant. Quāq; aptius est, quod hic uertit interpres sine crimine, q̄ qd' alicubi citat Hieronymus, sine culpa sunt. Siquidem αἰτία crimen est potius, q̄ culpa, etiam si non sim ne scius apud Græcos ἀναίτιον aliquoties accipi pro innoxio siue insonte, quemadmodum mox uertit. Nequaq; condemnassetis innocentes. ἀναίτιους.

Quia templo maior est hic) ὧδε. Hic hoc loco aduerbium est demonstrandi, non p̄ nome, quod admonuit & Hieronymus, ut intelligas eum locū esse sanctiorem templo qui templi dominū teneret. Quidā græci codices habebant pro μείζων μείζων. i. maius, quod plenius esset, ut sit sensus, est hoc loco, quod sit maius templo.

Et si ceciderit) ἐμπίσκη. i. inciderit, nec est habeat, sed habebit ἔξει. Et mox (Quāto magis melior) πόσῳ ὄνυ διαφέρει ἀνθρώπου. i. quanto igitur p̄stat homo, siue p̄stātor est. Quorum opus erat hic affectare sermonis absurditatem: Et aliquanto post (restituta est sanitati) ὑγιῆς. i. sana, q̄ q̄ interpres hoc sane bene uertit.

Faciebant consilium) ἔλαβον. i. cœperunt, & συμβούλιον concilium, hoc est consultatiōnem inter se. Et (recessit) ἀνεχώρησεν Laurētius mauult secessit, quod aptius sit subducēti se. Vnde & a secessu dicti Anachoritæ. Et (secuti sunt eum multi) Græci addunt ὄχλον id est turbæ multæ.

Tunc dicit homini) In euangelio quo quondam utebantur Nazareni & Ebionitæ, quod locis aliquot citatur ab Hieronymo, quodq; testatur a se ex hebræo sermone uersum in Græcum, neq; defuerunt qui putarint, ipsius Matthæi autenticum esse, scriptum fuit, hunc hominem fuisse cæmentarium, atq; huiusmodi uocibus Iesu opem implorasse. Cæmentarius eram, manibus uictum quaritans. Precor te Iesu, ut mihi restituas sanitatem, ne turpiter mendicem cibos.

Ne manifestum eum) Latinius erat, ne se manifestum facerent. Argutatur hic nescio quid Laurentius, nimirum ὑπὲρ τὰ ἰσκαμμένα πηδῶν, Christum ob id interminatū ne se proderent

proderent, quod profugisset a pharisæis, quasi metueret, ne ab illis deprehenderet. Aliud in hisce rebus mysterium. Nam non semel hoc a Christo factum legimus. Rursum legimus eum mandasse, ut narrarent omnibus quod accidisset.

Ecce puer meus.) Testimoniū est apud Esaiā capite. 42. Quanc̄; Matthæus aliq̄nto diuersi citat, q̄; uel apud Septuagita legat, uel apud Hebræos. Siquē hebræa sic habet, הן עבדי אהמור בו בחיני רצח נפשי נתתי רוחי עליו משפט לגוים יוציא לא יצע ולא ישא ולא ישמיע בחוץ קולו ; קנה רצוץ לא ישבור ופשתה כחה יכבנה לאמה . יוציא משפט לא יכחה ולא ירוץ ער ישים בארץ משפט ולתורתו אים יהלל . Ea reddidit ad hūc modū Hieronymus. Ecce seruus meus, suscipiā eū. Electus meus, cōplacuit sibi in illo aīa mea. Dedi spiritum meū sup eū. Iudiciū gentibus proferet. Non clamabit, neq; accipiet personam, nec audietur foris uox eius, calamū quassatū nō conteret, & linum fumigans non extinguet. In ueritate educet iudiciū. Nō erit tristis, neq; turbulētus, donec ponet in terra iudiciū, & legē eius insulā expectabunt. Ea Septuaginta uertūt, hunc in modū. Ecce Iacob puer meus, assumā eum. Israhel electus meus, suscepit illum anima mea. Dedi spiritū meū super eum, iudiciū gentibus educet. Non clamabit, neq; dimittet, neq; audietur foris uox eius. Calamū quassatum non conteret, & linū fumigans nō extinguet. Sed in ueritate reducet iudiciū. Splēdebit & nō conteretur, donec ponat sup per terram iudiciū, & in nomine eius gentes sperabunt. Caterum quod una uaticinijs pars in medio prætermis̄sa sit, Non erit tristis neq; turbulentus, donec ponat in terra iudiciū, Siue iuxta Septuaginta, Splēdebit, & non conteretur, donec ponat super terram iudiciū, Id Hieronymus putat scriptoris errore factum, qui (quod sæpenumero fit) ea uerba, quæ intercesserant inter iudiciū & iudiciū, oblitus omiserit. Verum hac de re qui cupiet edoceri, copiosius legat enarrationē Hieronymi, in hūc prophetæ locum, ad hæc, libellum eiusdē ad Agalsiam. Illud admiror, quid Lyrano uenerit in mentem, ut scriberet hoc testimoniū a Matthæo adductum, iuxta interpretationē Septuaginta, cū longe magis consentiat cum hebraica ueritate, etiamsi ab hac quoq; nō nihil discrepās, sed uerbis potius q̄; sensu. Annotandum obiter & illud, cum Hieronymus edisserens præsentē prophetæ locum, relet nos ad suos in Matthæū cōmentarios, in quibus plenus super hac re disseruerit, atq; in ipsis cōmētarijs, uix summis, ut aiunt, digitis rem attingat, in coniecturam uocor id quod sæpenumero sum suspicatus, eos commentarios, a fastidioso quopiam lectore decurtatos, prætermis̄sis in medio quæ non intellexerit. Quod idem factū arbitror in cōmentarijs, quos idem scripsit in psalmos, quanc̄; in hos quisquis is fuit, gemina debachatus est iniuria. Primum quod quæ libuit, prætermiserit. Deinde, q̄; cōpluribus locis, suas nugas, ceu purpuræ pannū assuerit. Nam quod in Marcū habemus cōmentū, præter titulū nihil habet Hieronymi. Caterū cōmentarij in Lucam, quos ipse locis aliquot citat, prorsus interciderunt. Porro quod nos pro puero ueritimus filiū, Septuaginta δούλου, i. seruū, ut græcis ac latinis παῖς & puer ambigua uox est, itidem & hebræis עבד Quod si usq; conueniebat παῖς, uertere filiū, certe hic quædrabat, cum de Christo loquatur.

Cæcus & mutus.) τυφλός ἢ κωφός, i. Cæcus & mutus; Quanc̄; κωφός græcis surdum significat, ob id opinor, quod qui natura surdi sint, ijdem & muti sint oportet, ac mox. Ita ut loqueretur & uideret) Hic repetunt græci codices cæcus & mutus.

Nunquid hic est.) Hic nōnulli græci codices addunt, ὁ υἱός, i. Num hic est ille Christus, filius dauid. Quanc̄; hic quoq; ὁ υἱός articulus appositus facit, ut non possit de quouis filio Dauid intelligi, sed de certo quodam, nempe qui prophetarum oraculis promissus expectabatur. Et (in se diuisum) καθ' ἑαυτῆς, & fidelius & apertius reddidisset, diuīū aduersus semetipsum, ut mox uertit, contra se.

Spiritus autem blasphemiz.) Id certe palam librariorum uitio corruptum est, quod tamē in oibus ferme codicib; inoleuit. Nā apud Græcos εἰ δὲ τῷ πνεύματος βλασφημία, i. Sed spiritū

Quæ præterea actū sicuti cōmētarijs Hieronymi; Matth. et i. p. 109

Impiis daretur anfa blasphemia, quasi deus esset nobis autor malorum. Verum cū huiusmodi, complura sint loca in diuinis litteris, uelut illa. Indurauit deus cor Pharaonis, Et fiat mensa eorum in laqueum &c. nō oportuit offendi hoc uno, sed agnoscere potius idioma sermonis diuini, qui hac figura comminatur ac terret impios ceu iubens eos id facere, quod suapte malicia facturi sunt, sicut dictū est Iudæ, quod facis, fac citius. Illud admirandū, cum Hieronymus non uno in loco dicat apostolos iuxta ueritatē Hebraicam citare solitos testimonia ueteris instrumenti, & non iuxta septuaginta, Matthæū hoc loco nō idem facere, præsertim cū Hebræo sermone scripsisse credatur euangeliū Nam Lucam excusat, & epistolam ad Hebræos testatur ob id non fuisse receptam a quibusdam, quod quædam adducat testimonia ueteris instrumenti, quæ in Hebræorū uoluminibus non habeantur. Quin hunc ipsum edisserens locum, super hac re nullā facit mentionē, ceu dissimulās opinor, quod explicari nō poterat. Nisi forte mutarūt hūc locū, quos offendit, hoc ipsū quod offendit septuaginta, maxime cū sic adducā in actis apostolorum. Et sepenumero comperimus locum ex altero loco mutatum, dū lector uel melius esse putat, quod alibi legisse meminit, uel deprauatum suspicatur, quod diuersum est. Caterum quod Valla legendum putat, audietis & non intelligatis, uidebitis & non perspiciatis, ut sit imprecantis, non assentior homini, quod compertum sit hæc uerba sepenumero pro futuris usurpari, certe apud euangelistas.

Qui iuxta uiam seminatus est) ὁ σπείρεισιν seminat semē & seminatur terra. Sicut aspergitur humor, & aspergitur humore uestis. Sic igitur hic dicit hominē seminari, ut terram satam dicimus, & agrū consitū. Quantū effugere poterat hanc sermonis duriciē, si dixisset. In quem iuxta uiam incidit semen.

Sed temporalis est) ἀλλὰ πρόσκαιρος. Expressius græce, quasi dicas, ad tempus & non perpetuus, nec sibi constans. sed ad exortam occasionem mutabilis. Ac mox (& fallacia diuinarū) ἀπάτη τοῦ πλούτου græca uox indicat fallaces dici nō quod fallant, hoc est frustrentur hoīem, sed quod a uia deducāt, id em̄ est, pprie ἀπατῶν, siquidē πάτος uia trita.

Hic est qui audit uerbum &) Non est simpliciter & fructū adfert, sed ὅς δ' ἴ. i. quod deniq; ut intelligas cæteros omnes infrugiferos, hunc demū reddere fructū. Caterum articulus græcus ὁ μὲν, ὁ δὲ potest uel ad uerbum referri uel ad hominem, quod uerbū apud græcos generis sit masculini. Caterū ad uerbū esse referendū arguit, quod superius idē tribuit semini factō, quod hic uerbo, nam uerbum semen est.

Superseminauit) Ἐπείσπειρε. i. seminauit, apparet interpretem legisse ἐπέσπειρε. Ac paulo post (Cum autē creuisset herba) ὁ δὲ ἐβλάσκησεν ὁ χόρτος, id est cū autē germinasset siue pullulasset herba. Nam χόρτος aliquando uertit herbam, aliquando foenū, nonnunq; gramen. Item (Vis imus & colligimus) θάλειθ' οὐρ ἀπελθόντες συλλέξωμεν, Vis abeamus & colligamus ea? Ac rursum μήποτε uertit, ne forte pro ne quando.

Sinite utraq; crescere. ἀφετε συναυξάνεσθαι ἀμφοτέρω. Sinite pariter crescere ambo. Rursus (Ad comburendum) Græci codices addunt αὐτὰ. i. ea, consentientibus & uetustis exemplaribus latinis. Nā quod μικρότερον. i. minus uertit minimū, recte fecit. Atqui cur quod hic fecit in minus, non idem fecit in maius est omnibus, ut diceret maximū est omniū. Ac mox, & habitaret) ἐκατασκηνούσιν. i. nidulentur, quandoquidem & ante κατασκηνώσιν uertit nidos. Rursus, quod acceptum, ἦν λαβοῦσα, recte mutauit genus uerbi modo intelligamus ipsam mulierem coepisse fermentum.

In farinae satis tribus) σάτα τρία, sata non est hic participium a serendo, sed hebræa aut certe syra uox est, significans mensuræ genus, quæ capit sesquimodiū, iuxta morē prouinctæ palestinae, autore Hieronymo, cuiusmodi sunt & illa Cabus, & Batus, Genesis Capi. 18. quod hebraice legitur תמנן סאה ששׁ nostra additio habet sata, quod ipsū alias uertit mensuras. Atq; ita legit hoc quoq; loco diuus Hilarius. Abscondit in farinae mensuris tribus, Quantū hæc uox mensura cōmunis est hebræis cum latinis quem

Sata, mēsuræ gēg.

admodū nugæ, & aliæ nōnullæ, ut testis est Hieronymus in cōmentarijs Esaiæ. Porro tri-
bus addidit, ut ostenderet ingentē farinae magnitudinē, quæ tamē tota paululo sei men-
to afficiatur. Quanc̄ Chrylostomus putat tria positum pro multis, Hieronymus magis
ad mysterium trinitatis refert.

Aperiam in parabolis os meū.) Admonet hoc loco diuus Hieronymus in plarisq; co-
dicibus scriptum fuisse per Esaiā prophetā. Deinde cum id nusq; reperiret apud Esaiā
a prudentibus sublatū fuisse nomen prophetæ. Coniecit aut primū ab Euangelista scri-
ptum fuisse, nō Esaiā, sed Asaph, deinde factum, ut scriba, cum non agnosceret nomē
Asaph, putans librarij uitio uocem inductā, mutauerit Asaph in Esaiā, ut cuius nomen
& notius esset, & subinde citaret a Matthæo. Nam psalmus. 76. unde mutuo sumptum
est hoc testimoniū inscribit Asaph. Caterum non solū Dauid, sed & ceteros omnes q
psalmos scripsere, prophetas uocari, ne in solos duodecim hoc cognominis putemus cō-
petere. Quāq; nec hic Euangelista supstititiose curauit hebræa uerba reddere. Contētus
explicuisse sententiā. Nam quod Septuaginta uerterūt φθέγγομαι. i. loquar, hic reddit
φομα. i. ructabo, quod illi προβλήματα. i. problemata, siue ut nos legimus propositiones, hic
κεκρυμμένα. i. abscondita. Nā hebræa sic habet, וְדַבַּר מִן הַיַּיִן נִעְרַב מִן הַשֶּׁמֶרֶת הַחַיִּים

A constitutione mundi.) καταβολῆς, quod a deſcendendo nomē habet, uidelicet cum in
itino tacitur fundamentum, quasi dicas a fundatione mūdi, siue a iactis mundi fundamē-
tis. Et aliquanto inferius (Ediffere nobis) φράσσω ὑμῖν. i. dic nobis. Quāq; antiquissimi co-
dices habent, dislere, non ediffere. Est autem φράσσω omnino plus quiddam q̄ loquere.
Hoc loco succurrit illud admonere. Impostorem nescio quem, nō solū ædidisse multa
sua nomine Hieronymi, uerum etiā medijs illius cōmentarijs suas nānias intermiscuisse,
id quod haud dubie fecit in hoc psalmo, quem modo citauī. Rē ex Hieronymo sub-
legit. Caterum ineptia sermonis ridiculi διάλογισμοί, βαττολογία, solœcismi, ceteraq; id
genus delitiæ ipsius sunt, ut alias euidentius aperiemus.

Nequam. i. ibi gtiy e casj.

Filij nequam) εἰσὶν οἱ υἱοὶ τῆς πονηροῦ. Obsecro quis ex his latinis possit percipere, quid sibi
uelint græca. Nam nequā genitiuus casus est græcis, & uidetur ad diabolū ptinere pro-
pter additum articulum, τῆς, ut impij dicantur filij diaboli, quem & in oratione signat hoc
noie. Nisi mauis πονηρῶς sumi, p̄ substantiuo noie neutri generis, ut itelligas filios malitiæ.

Quem qui inuenit.) ὁ εὐρεῖν, præteriti temporis est, qui inuenit. Abscondit) ἰτε̄ præ-
teriti temporis ἔκρυψε. Multa minutula sciens ac prudens prætereo, ne nimīū molestus
sim lectori. (Sagenæ mistæ) Græcam uocem reliquit, quā ante specie genere reddiderit
in ἀμφοτέρωθεν, retis est genus, quod Laurentius latine dici putat uerriculū, a uerrēdo ma-
ri dictū, qd̄ ingēs lōgissimis funib; circūducit, Et βληθείση rectius uertisset iactæ q̄ mistæ.

Bonas margaritas.) καλοῦς, quod non solum bonas significat, sed frequētius pulchras.
Siquidem in his pulchritudo precium auget.

Ex omni genere.) Piscium non additur apud Græcos. Tantū est, ἐκ παντὸς γένους. De-
inde συναγαγούση rectius erat contrahenti q̄ congreganti. Ac μοχ. (Educetes & secus
litus &c.) Græca aliquanto secus habent, ἀναβιβάζουσαι ἐπὶ τῆς ἀργυρίου καθίσουσαι, σωελε-
ξαι τὰ καλὰ εἰς ἀγγεῖα. i. Cum subduxissent in litus, sedentes collegerunt, quæ bona erant
in uasa. Etiam si in nōnullis exemplaribus scriptum deprehendit, καὶ καθίσουσαι. i. & cū se-
dissent. Indicat enim id per ocium fieri. Nec est bonos, sed absolute bona, ut ad genera
referat piscium, quod ante dixerit ex omni genere. Neq; enim hic cōmemorandū arbi-
tror, & aliud nōnūq; retibus attrahi, quod Plautino illi euenit, q iacto reti uidulū cepit.
Ac mox malos, σαπρὰ. i. mala, quod supius indicauim; magis sonare putria siue uitiosa.

Intellexistis hæc.) Apud Græcos præcessit proxime. Dicit illis Iesus, λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς.
Et etiam, rursus est, καὶ, confirmantis aduerbium. Pauloq; post. (Paterfamilias) δικοδὲ
σώτης. i. dominus domus, ut accipiamus, non cui sint liberi, sed qui familiae suæ ius ha-
beat. Ac μοχ, (Doctus in regno dei.) Non est πεπαιδευμένος, sed μαθητευθείς, ut intelli-
gas ex

gas ex discipulo factum doctorem. Nam ut nemo recte imperat, nisi qui prius ipse pa-
uerit imperio, iuxta prouerbum, Ita nemo bene agit magistrum, nisi prius egerit bonū
discipulum. Nec est in regno, sed ad regnum, εἰς τὴν βασιλείαν, ut intelligas longe diuer-
sum doctrinæ & institutionis genus. Rursum quod sequitur uirtutes, est δυνάμεις, de
quo iam sæpe diximus.

Fabri filius.) τέκτων. Valla putat græce τέκτωνεα fabrum esse lignarium, cum Suidas
palam indicet uocabulum lapidarijs ac lignarijs esse cōmune. Apparet enim dictionē
a τείχεω ductū. Ac nos cū Puteolis essemus in antiq̄ssimis saxi tēpli uidim⁹ noia tecto-
num esse inscripta, nimirum græcam uocem latinis literis, quod ea pars Italiæ quondā
græciffauerit, id quod indicant antiqua monumenta. Porro apud alium Euangelistam
ipse Christus faber appellatur, ut consentaneum sit eum aliq̄diu manibus laborasse.

Et fratres eius.) Iuxta morem Hebræorum, fratres uocant, nō quibus cōmunes essent
parentes, sed quibus stirps ac genus esset cōmune, qua de re doctissime simul & copio-
sissime disseruit Hieronymus in libro aduersus Heluidium. Ceterū illud obiter demī-
ror, cur idem hūc enarrans locum scripserit. Miraris si errant in fratribus, cum errent in
patre. Nam in patre uere errabant, existimantes Iesum filium esse Ioseph, cui nuperit
Mariā. At in fratribus, qui nā errabant, nisi forte isti cognati erant Ioseph, nō Mariæ, ut
illorum affinitas, nihil attinuerit ad Christum.

Et Ioseph.) Ἰωσήφ, i. Ioses, quod quidam inflectunt Iosetis. Id nomen quoties occur-
rit, deprauant in Ioseph. Atqui Hieronymus citans hunc locum aduersus Heluidium Io-
sas legit, nō Ioseph. Ceterum mater Iesu, Mariā est hoc loco, iuxta sermonem hebraicū.
Item (Sine honore) ἄτιμος uilis, siue neglectus, aut contemptus. Cui diuersum est ἐντι-
μος charus, siue in precio habitus. Nam de uirtutibus sapius iam admonui.

EX CAPITE DECIMO QVARTO

Veris suis.) παῖσι. i. Ministris, seu famulis. Quanc̄q̄ græca uox, & seruos & an-
cillas, & liberos, & omnes deniq̄ domesticos complectitur, præter patrēfamī-
lias & matrem familias. Ac subinde, (Virtutes operantur.) δυνάμεις ἐνεργουσίμ.
Non est ἐργάζονται, quod significat operari, uerum hac uoce uis quædā efficax si-
gnificatur, ut & alias indicauimus. Neq̄ enim est idem uerbum, quod alibi, Pater meus
usq̄ modo operat̄, & ego opor, Quē locū hic citat Laurentius, at parū in loco. Et κρατή-
σις, magis est cœpit q̄ tenuit, aut iniecta manu. Nec est in carcerē, sed i carcere, ἐν φυλακῇ.

Herodiadē.) Patronymici speciē habet, aut certe diminutiui nominis Hieronymus
tradit hanc fuisse filiam Arethæ regis, haud scio an eius cuius meminit Paulus. Eā Phi-
lippo Tetrachæ Galilææ ac Trachonitidis locarat. Post orta inter se & generū simulate
filiā ab illo abductā Herodi fratri, sed inimico copulauit. quo magis illum ureret. Ceterū
hic Herodes pater fuit illius, sub quo passus est Christus.

Die autem natalis.) γενεσίωμ δὲ ἀγομνίωμ. i. Cum agerentur aūt natalicia. Ac mox (Sal-
tauit filia.) ὀρχήσατο, non subsilijt, ut uulgo putat, sed quemadmodum gesticulant̄ in cho-
reis. Nā id proprie sonat latinis saltare, græcis ὀρχεῖσθαι. Et paulo post (Postulasset ab eo)
Ab eo, præterq̄ quod barbare additū est, nec in græcis habet̄ exemplaribus. Et rursum,
(Præmonita a matre.) πρὸ βιβραδῆσαι. i. prius instructa, quod uulgo dicunt informata.

In disco.) ἐν πίνακι, quod alibi uertit catinum, etiam si græce magis sonat tabulā, quan-
doquidē quadris tabellis cibus apponit̄. Apparet em̄ hoc ludibrii causa factū, quasi &
hic missus quidā esset genialis illius ac natalicij conuiuij. Pauloq̄ post, (Et misit.) ἢ πέμ-
ψας. Cōmodius suppleffet missis carnificib⁹ aut ministris, id quod alibi facit. Porro quod
hic uertit, decollauit, græce est, ἀπεκεφάλισεν, quod ad uerbū sonat decapitauit. Quam-
q̄ decollandi uerbo usus est Seneca in Ludo de morte Claudij, uerū haud scio an ludi-
brii causa. Illud annotandū, cum dixerit missos ab Herode, qui Ioanni caput præcide-
rent, tamē mox subiicit, ipsum amputasse. Facit enim qui iubet.

Et illa attulit matri.) Illa, additū est explicandi gratia, alioqui nec in græcis nec in latinis uetustioribus codicibus habet. Ac rursum, (Misertus est.) ἐσπλαγχνίσθη, de quo iam admonuimus. Ac mox, (Et curauit languidos.) ἐθεράπευσεν τοὺς ἀρρώστους. i. Sanauit male ualentes, siue qui mala erant ualetudine. Mirū enim quod interpretis hoc uocabulo languoris sit delectatus. Vt interim præteream illa minutiora; quod ἀπελθεῖν abire, uerterit ire. Quod ὁ δὲ εἶπερ, i. ille autē dixit. Uertit, qui dixit, quod & alias facit, quod ὄχλος. Turbā pro turbas, quod ἐπιχόρτος, i. sup̄ herbas, siue gramina transtulerit, sup̄ fœnū, cū ante uerterit herbam. Quod ἀναβλέψας, aspiciens, pro suspiciens, siue ut temporis etiā habeatur ratio sublatis in cœlum oculis. Nam κλάσας ἔδωκε. i. Fregit ac dedit, tolerabilius est, quā quod aptius erat. Cū fregisset, dedit. Denique, quod (Discipuli dederunt turbis.) Dederūt uerbū de suo addiderit, quod nec additū est a græcis, nec i uetustis Latinorū codicibus inuenit.

Et tulerunt reliquias. Græca sic habent, Ἐξήραμ τὸ περιουεῖον ἧν κλασμάτων δώδεκα κοφίνους πλήρεις. Et sustulerunt quod superfuerat fragmentorū duodecim cophinos plenos. Cophinus autem ueteribus mensuræ genus fuit, autore lulio Polluce, quancūq; hic pro sportis phisum apparet, quod Lucas ἀπορίσας appellet, hoc est sportulas.

Manducantiū autē & c.) οἱ ἐδίοντες ἡσάμ ἄνδρες ὡσεὶ πεντακισχίλιοι, χωρὶς γυναικῶν ἑκατὸν δώδεκα. Erant autem qui comederant uiri, ferme quinquies mille, præter mulieres ac pueros. Verū hic latinitatē duntaxat iniuria est. Cæterū quod iussit posuit, pro cōpulit, siue id factum est ab interprete siue a librario, cū sensus etiā iniuria coniunctū est. Nā græce plus est quod cōpulit ἐνέγκασαμ, ut intelligamus eos inuitos a præceptore discessisse, quē sic amabant, ut nec punctū temporis possent abesse, quemadmodū annotauit & diuinus Hieronymus, qui cōpulit, legit nō iussit, ut illa dissimulē, quod præcederent eū, dixit pro præcederent se. Nam quod Valla mauult præirent quod præcederent, non uideo quid illū debuerit offendere. Et dimitteret turbas, eleganter uertit, si modo intelligamus eū nō fugisse simpliciter turbas, sed abse dimisisse, quomodo solemus amicos abeuntes dimittere. Quancūq; ἀπολύω græca uox anceps est, ad multa, ad absoluerē, repudiare, dimittere quocūq;.

Solus orare.) κατ'ἰδίαν, i. seorsim, siue priuatim, aut secreto, quemadmodū alibi uertit. Porro aduerbiū utrolibet referri potest ad uerbū sup̄ius ascendit, aut ad adorare, quancūq; rectius ad posterius. Ac mox, (Nauicula autē.) τὸ δὲ πλοῖον ἦν κέσση τῆς θαλάσσης. i. Nauis autē iam medio mari. Mirum em̄ quod hoc diminutiū delectetur. Deinde, iactabat, græce est, ἦμ βασιλεύομεν, quod ante uertit torqueri, nos uertimus afflictabat. Ac rursum, (Venit ad eos) ἀπὸ πλοῖου, abijt. Quancūq; apparet eum sic abusus hoc uerbo ἀπελθεῖν, quē admodū Græci ἀπικνεῖσθαι, i. puenire. Nam illa leuicula sunt, quod ἐυθέως δὲ. i. statim autē, uertit, statimque. Quod θαροῦτε, i. bono animo sitis, siue fidite, uertit, habete fiduciā, ociosa periphrafi, quod super aquam ἐφ' ὑδάτα, pro super aquas.

Phantasma est.) Græca dictionē reliquit, latine poterat spectrū dicere, qua uoce usus est Tullius ac Plinius. Græcis etiā φάσμα dicitur. Porro quod hic uertit, mergi græcis est. καταποντίζεσθαι, i. inuoluī undis marinis. De modicæ fidei, δλιγρόπιστε iam diximus. Ad hæc (Quare dubitasti?) εἰς τί ἐδίσασα; i. Ad quid uacillasti? Id em̄ uox græca sonat, cū animus nunc huc illuc impellit. Donec nihil spectabat, nisi Christum, in tuto erat Petrus, at dum fluctuat animo, protinus periclitatur in fluctibus.

Et cū ascendisset.) Ἐμβάντων ἁνδρῶν. i. Et ingressis illis. Loquit em̄ de Iesu & Petro simul ingressis. Ac mox ἀνθρ̄ ἄν. Nauiculā pro nauī, cū sit πλοῖον. Nec ē in terrā Genezar, sed Genezareth. Quancūq; apparet apud illos utrūq; nomē eē eiusdē lacus. Nā sentit regionē ei lacui finitimā. Cæterū Hieronymus hoc loco scribit in hūc modū. Si scirem quod in nostra lingua resonaret Genezareth, intelligeremus quomodo Iesus pro typū apostolorū & nauis, ecclesiā de persecutionē naufragio liberatā, transducatur ad litus, & in tranquillissimo portu faciāt requiescere. Primū, quod suā dicit linguā, nisi forte Syrorū, inter quos habitabat id tēporis. Deinde cū ait, si scirem, uidef confiteri incōpertā ei nois interpretationē.

Cū cognos

Spectrū id est.
Phantasma

Cum cognouissent.) ἐπιγινόντες, i. Cū agnouissent. Est enim cōsentaneū multos illic fuisse, qui Iesum antea uiderant. Ac mox (miserunt) ἀπέστειλαν. Cur non est ausus addere nuncios. Nec est, in uniuersam regionē, sed εἰς πλὴν ὅλην περιχώρον, in totā undiq; finitimā regionē. Nam illud ut uel fimbriā, eleganter uertit, cū sit græce, καὶ μόνον ἄφονται, i. ut uel tangerent duntaxat, & quod est uestimenti, græcis est ἱματίου, quod aliquando pallium uertit, significat enim summā uestem, id quod ad ἔμφασιν facit.

EX CAPITE DECIMO QVINTO.

Tunc accesserunt.) τότε προσέχονται, i. Tunc accedunt. Ac mox (ab Hierosolymis scribæ.) οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων γραμματεῖς. Articulus facit, ut uertendum fuerit, qui ab Hierosolymis uenerant scribæ, siue Hierosolymitani scribæ. Idem indicat Chrysostomus, hunc enarrans locū. Nā erant & aliarū urbium scribæ. Nec est, Traditiones, sed παραδόσεις, i. traditionē. Cōsentiēte uetustissimo codice latino. Nec enim querunt de oibus traditionibus, sed de una dūtaxat. Nempe de nō lauādo manū.

Nam deus dixit) Græce est, ἐντέλλομαι λέγωμι, i. Mandauit dicens. Ut respondeat ad id quod præcessit. ἐντέλλομαι mandatum. Caterū honora, græce est, τίμα, quod significat honorem habe. Verum secundum cōsuetudinem sermonis hebraici, magis pertinet ad subdium, q̄ ad honorem. Præcepit enim deus id quod gentilium quoq; legibus cautum est ut liberi parentibus, uel ætate defectis, uel inopia laborantibus, uel alioquin afflictis, opitulentur. Et ut Græci loquuntur, ἀντιπελαγῶσι. Id hodie quidam non intelligentes patres suos tantum nō adorant, eūq; honorem parentes a liberis exigunt, atq; ita totum pietatis officium abunde persolutum arbitrantur. Ad eundem modū usus est Paulus scribens Timotheo. Honora uiduas, quæ uere uiduæ sunt. Ac rursus. Presbyteri duplici honore digni sunt. Quin & apud Latinos, honor pro præmio gratiaq; usurpatur, quæ pro merito refertur. Et apud Græcos τιμή, a τίω deductum est, quod quoties in bonam accipitur partem, significat uelut siue persoluo.

Munus quodcūq; est.) δῶρον ὃ ἐὰν εἴη ἐμοῦ ἀφελκῶς, i. Donū quodcūq; ex me profectū fuerit adiueris. Caterū sentius uerboq; est aliquanto obscurior, unde ab omnibus multi phariam exponit. Quidā enim hæc uerba tribuūt filio q̄ sic loquat̄ patri, Donariū quod ex me uenturū erat in corban (nam hebraicam uocē poluit marcus) hoc est, in gazophylaciū templi, id totum consumitur in tuos usus, tibiq; iuuando impēdit, nimirū fraudato templo. Caterum ideo dixit pharisæus, uos autē dicitis, q̄ illi docerent liberos ad eū modum loqui patri, quo parentes, dum metu sacrilegij abstinebant ab his quæ uidebantur destinata tēplo, penuriaq; conficerentur, atq; ita quod deus iusserat impendi confouendis parentibus, id in lucrum cedebat sacerdotum. Alij referunt hæc ad pharisæos, q̄ uerbis huiusmodi terrerent creditorem, grauantem reddere quod debebat. Nā arte id agebant pharisæi, ut si quis debitor esset, unde uel ob inopiam, uel ob potentiam nihil posset extorq̄ri, creditor pecuniā eā cōsecraret corbonæ. Iāq; ius exigendi trāsierat ad istos qui debitore territabant, ad hunc modum. Tu pecuniam deo dicatam, apud te detineas & in pphanos consumis usus, quod templo consecratū est. Atq; ita fraudabat̄ creditor, sua pecunia. Verū hæc nō uideo qd ad parentes honorādos ptineāt. Magis ad rē facit ut filius dicat, q̄ qd tēplo dica uero, id patri impēsū est, nempe deo, atq; ita irrisum patre destituat. Nā illā interptationē rejicit etiā Chrysostom⁹, si modo nō fallit interp̄s. Si qdē hæcten⁹ suppeditabat græcū exēplar, Ut fili⁹ dicat patri, nullū honorem tibi debeo, sed si qd impēdero est donū, Nā nec hoc ad pharisæos ptinet. Caterū in δῶρον δὲ ἐμοῦ, oino subaudiēdū est aliqd, ut exprimas articuli græci uim, & libere ē subaudire, qd sentētiæ sit accōmodū, est, aut erit, aut aliud simile. Deinde ἀφελκῶς magis legendū uidetur ἀφελκῶς, ut sit iuuaris. Tunc iuueris oino dono, quod daturus eram tēplo. Quādoq; Christus hoc uelut exemplū cōtumeliæ cōmemorat, qua liberi edocti a pharisæis, afficiant suos parentes. Deinde τιμήσιν, si per ἢ scribatur, sonabit honorabis, si per ei, honorabit. No

stra uero translatio, neq; cum grecis satis quadrat, neq; sententiam ullam explicat. Proinde quoad licuit in tanta sententiarum uarietate, id quod optimum iudicauimus secuti, uertimus ad hunc modum. Quicquid doni a me profectum erat, id in tuum uertitur commodum, & non honorabit patrem suum aut matrem suam, nempe filius sic edoctus a uobis.

Labijs me honorat) Apud grecos plusculum est uerbo $\epsilon\gamma\gamma\acute{\iota}\zeta\epsilon\ \mu\omicron\iota\ \delta\ \lambda\alpha\omicron\varsigma\ \delta\upsilon\tau\epsilon$ $\tau\acute{\omega}\ \sigma\omicron\iota\ \mu\alpha\tau\iota\ \alpha\upsilon\tau\acute{\omega}\nu$, $\Theta\ \tau\omicron\iota\varsigma\ \chi\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\sigma\acute{\iota}\mu\epsilon\ \tau\acute{\iota}\mu\acute{\alpha}$. i. appropinquat mihi populus hic ore suo & labijs me honorat. Verum adiecit non nihil aliquis, qui uoluerit absolutum reddere prophetae testimonium, cum Hieronymus enarrans hunc prophetae locum indicet Euangelistam de cerpsisse, quod sibi commodum iudicabat, & neq; retulisse, ut in hebraeo scriptum est, neq; ut a septuaginta uersum. Est autem locus apud Esaiam capite. 29. Hebraei sic habent.

$\text{בִּי גִשָׁתְּךָ עַם הַזֶּה בְּפִי וּבִשְׂפָתָיו בְּבִרְוֵי וְלִבּוֹ רָחַק מִמֶּנִּי וְהִי וְרָחַק אֶתִּי מִיָּדָי מִיָּדָי מִיָּדָי$ Et sic reddit Hieronymus, p eo quod appropinquat populus iste ore suo, & labijs suis glorificat me, cor aut eius longe est a me, & timuerunt me mandato hominum & doctrinis. Septuaginta uerterunt in hunc modum. Appropinquat mihi populus iste ore suo, & labijs suis honorat me, cor autem eius longe est a me, Frustra colunt me, docentes hominum precepta atq; doctrinas. Ipsa igitur res indicat hoc testimonium non ita legi a grecis ut est adductum ab euangelista, sed ut est restitutum a studioso quopiam, qui cum deprehendisset locum apud prophetam, quod mutilatum esse putabat expleuit, idq; non ex hebraeorum libris, quos ignorabat, sed ex additione septuaginta quam greci sequuntur. Porro quod hoc loco interpres haud scio quis uertit sine causa, graece est $\mu\acute{\alpha}\tau\epsilon\mu$. i. frustra, & sine fructu potius quam sine causa. Atq; ita legitur in translatione septuaginta. Denique longe est, graece est $\alpha\pi\acute{\epsilon}\chi\epsilon\alpha$, id est abest, non est.

Doctrinas & mandata hominum) apud grecos non additur coniunctio. Verum $\delta\ \delta\iota\delta\alpha\ \sigma\kappa\alpha\lambda\acute{\iota}\alpha\varsigma\ \epsilon\mu\tau\acute{\alpha}\lambda\mu\alpha\tau\alpha\ \alpha\upsilon\theta\acute{\rho}\omega\pi\omega\mu$, id est doctrinas, mandata hominum, ut appositue legatur doctrinas, quae sunt mandata hominum, non dei. Atq; ita comperi in uetustissimis illis, quae iam copulsculis locis adduxi exemplaribus. Et consentiunt hebraica $\text{הַרְמוֹלֵם אֶשְׁמָה מִיָּדָי}$ quod ad uerbum ita reddere liceat mandata hominum doctrina Nec tam est colunt quam reuerentur $\sigma\acute{\iota}\beta\omicron\nu\omicron\tau\alpha\iota$, quod proprius etiam accedit ad hebraicam ueritatem. בְּבִרְוֵי

Conuocatis turbis) $\mu\pi\omicron\sigma\kappa\alpha\lambda\epsilon\sigma\acute{\iota}\mu\epsilon\iota$ $\Theta\ \tau\acute{\epsilon}\mu\ \delta\chi\lambda\omicron\mu$. i. aduocata siue uocata ad se turba aut accersita. Quod tamen ita ferme perpetuo transfert. Caeterum (coinquinat) graecis est $\kappa\omicron\iota\nu\omicron\iota$, id est commune facit. Nam iudaei quod sanctum purumq; non sit id commune uocant, quod latini prophanum, impurum, aut nefastum. Nam pura sancta minimeq; prophana uocantur. Vnde nos uertimus impurat, ac mox impurum reddet hominem.

Sed quod procedit) Perdidit interpres gratiam $\mu\pi\omicron\sigma\sigma\omicron\nu\omicron\mu\alpha\sigma\acute{\iota}\alpha\varsigma$ atq; item $\epsilon\nu\alpha\nu\tau\iota\omega\sigma\tau\omega\varsigma$, in his uocibus $\delta\ \epsilon\iota\sigma\epsilon\chi\omicron\mu\epsilon\lambda\lambda\omicron\mu$ & $\tau\acute{\epsilon}\ \epsilon\zeta\epsilon\chi\omicron\mu\epsilon\nu\omicron\mu$. i. quod ingreditur & quod egreditur. Ac paulo post, $\delta\ \delta\iota\delta\alpha\varsigma\ \acute{\omicron}\tau\iota$. i. nosti, & quia uertendum erat in quod, aut certe per infinitum uerbum reddendus sensus, ut ne dicam scandalizatos positum pro offensos. Ad haec $\alpha\kappa\omicron\upsilon\sigma\alpha\nu\tau\epsilon\varsigma\ \tau\acute{\epsilon}\mu\ \lambda\omicron\gamma\omicron\mu\ \tau\omicron\upsilon\tau\omicron\mu$ uerbum, rectius uertisset sermonem. Cum graeca uox sermonem significet magis quam uerbum aut certe dictum. Caei sunt duces caecorum. Graecus sermo festiuor est, $\delta\ \delta\ \kappa\omicron\iota\ \epsilon\iota\sigma\iota\ \tau\upsilon\phi\lambda\omicron\iota\ \tau\upsilon\phi\lambda\omicron\omega\mu$. i. duces sunt caeci caecorum. Nam $\delta\ \delta\ \kappa\omicron\iota\ \iota\ \epsilon\iota\sigma\iota$ proprie dicuntur qui comonstrat uiam ab $\delta\ \delta\ \acute{\omicron}\varsigma\ \upsilon\iota\alpha\ \delta\epsilon\ \acute{\alpha}\gamma\omega$ duco. Ac mox $\mu\eta\acute{\alpha}\sigma\tau\omicron\mu$, edissere de quo superius admonuimus, etiam si mihi non improbat. Nec est. Non intelligitis, sed $\delta\upsilon\pi\omega$. i. nondum, ut respondeat ad $\alpha\kappa\mu\eta\mu$. i. adhuc, quod tamen uehementius quiddam est quam $\acute{\epsilon}\tau\iota$.

Male uexatur) $\kappa\alpha\kappa\acute{\omega}\varsigma\ \delta\alpha\iota\mu\omicron\nu\iota\zeta\epsilon\tau\alpha\iota$, id est misere, quam & male latinis usurpatur pro misere. Ac rursus $\delta\ \delta\epsilon$. i. at ille ait uertit qui uelut affectata dissonantia, tamen non magni refert. Item (Non respondit ei uerbum) $\lambda\omicron\gamma\omicron\mu$, eur potius uerbum quam sermonem. Nam sensus est non respondit illi quicquam. Praeterea $\eta\epsilon\omega\tau\kappa\alpha\epsilon\mu$. i. interrogabant, quo tamen uerbo nonnunquam abusus uidetur pro rogo. Nam haec uox latinis est anceps. Item (Dimitte illam.) $\epsilon\pi\omicron\lambda\upsilon\sigma\omicron\mu$. id est, absolue illam, siue ut impetrato quod petit abeat, siue ut aliquo pacto illi

facto illi satisfiat. Et (adiuua) βοηθε rectius, succurre. Nā adiuuamus laborantē, & βοηθεῖν inde dictū, quod ad uocē piclitantis & quiritātis accurrī, id quod & βοκδρομεῖν uocāt.

Ad oues quæ perierunt.) τὰ ἀπολωλότα. i. perditas, ut saepe citat Hieronymus. Ceterz articulus indicat non oēs oues intelligi, sed eas quæ perissent. Item (Mittere canibus.) βαλῆτε τὰς κωαρίους. i. Abijcere catellis. Eadē est uox, quā mox uertit diminutiue. Nam & catelli edunt. καὶ γὰρ τὰ κωαρία. Ne q̄s in huius mutatione uocis somniet subesse mysterium. Præterea (Etiam dñe.) καὶ κύριε. Cōfirmantis est aduerbiū, nō refellentis, uerum est qđ dicitis, Turpe est panes filioz abijci catellis. Ego licet sū canis, micas peto, nō panes.

Non est bonū.) Græce est, καλόν, quod magis honestū & pulchrū significat, q̄ bonū, καθόν. Nam indecorū est, cibū filiorū obijcere canibus. Hæc em̄ Iesu ex publico Iudæorum affectu dixit, qui se solos deo charos & sanctos iudicabant, ceteros omnis canū habebant loco. Et liberorum est magis q̄ filiorum, τέκνον, ut ea uox filias quoq̄ complectatur, præsertim cum mulieri loquatur.

Habentes secū.) ἔχοντες μετ' εαυτῶν. i. Adducentes secum. Nam id quoq̄ significat ἔχω Hieronymus interpretat deducentes, siue portantes. Ac subinde. (Mutos, cæcos, claudos, debiles.) χωλούς, τυφλούς, κωφούς, κωλλούς. i. Claudos, cæcos, mutos, mutilos, siue mancos. Hieronymus admonet, quod hic uertit debiles, græcis eē κωλλούς, quod ita refertur ad manū, quæ admodū χωλός ad pedē, ut sicut qui uno pede claudicat, claudus dicitur, ita cui altera manus māca aut truncata sit, κωλλός dicitur. Nam debilitas generale malū est totius corporis. Vnde cū paulo post, sanatos referens, dixisset mutos loquentes, cæcos uideret, claudos ambulantes, nō repetit κωλλούς, quod nihil haberet, quod huic nomī respōderet. Ex quibus Hieronymi uerbis constat id quod reperitur in græcis exemplaribus κωλλούς ὑγιῆς. i. debiles sanos, additum a quopīā, qui id putauerit librarij uitio prætermisum, ut dissimulem, quod ἰδοῦσα μιν uerterit, magnificabant pro glorificabant. Nam de illis προσκαλεσάμενοι, & ἀπαγαγῆναι nō semel iam admonuimus.

Ne forte deficiant.) μήποτε. i. ne, aut nequādo. Ac paulo post (Vnde ergo nobis) Ergo redundat. ποθεν ὑμῖν. i. unde nobis. (Panis tantos) ἄρτοι τοσούτοι. i. tot panes, siue tā multi panes, aut certe tantū panū. Nā græca uox numerz significat, nō magnitudinē, hoc est quantitātē discretam, non continuā, ut loquuntur Dialectici. Porro ut discumberēt, græcis est ἀναπεσῆν, quod significat humi considere, non in lectis. Et (Gratias agens fregit.) ἠχαρισήσατο ἐκλασῆν. i. Cū gratias egisset, siue gratijs actis fregit. Ac rursus. (Discipuli dederunt populo.) Dederunt addidit de suo. Nec est (Quatuor milia hominū.) sed τέσσαρα χιλιοὶ ἄνδρες. i. quater mille uiri. Nam quod χωρίς uertit extra pro præter, laudo copiam, etiā nisi nihil opus. Deinde παίδων pueros uertit paruulos, ita solet reddere νηπίους.

In fines Magedan.) εἰς τὰ ὄρια μαγδαλά. i. In cōfinia Magdala. Atq; ita legit diu^o Chrysostomus, addēs Iesum abisse in fines Magdalarum. Sic enim uertit interpres, nam hic ut ante dixi, destituit nos græcum exemplar truncum. Ac meminit quidē Hieronymus Magdali in descriptione locorum. Cæterum hoc loco Magedam legit, nō Magdalam, his quidem uerbis Magedam, ad cuius fines Matthæus euangelista scripsit dominū peruenisse, sed & Marcus eiusdē recordatur. Nunc autē regio dicitur Macera, contra Iesuram.

EX CAPITE DECIMO SEXTO.

Serenum erit.) ἐνδία. i. serenitas, ut subaudias erit, ut in pximo, hodie tēpestas, subauditur erit σήμερον χαμῶν. Ac magis exprimit certū prognostæ iudiciū hoc schema sermonis. Porro (rutilat) idē uerbū est, quod modo uerterat, rubicūdum est πρὸς ἄλλο. Et (nō potestis scire.) Scire non addit nec in græcis exemplaribus, nec in antiquis latinis. Quāq̄ in nōnullis repperi scriptum, οὐ δύναθε, in quibusdam, οὐ σωίετε. Item (Intuemini & caute.) ὁρᾶτε ἢ προσέχετε. i. Videte & caute, siue ut alibi uertit, attendite. Quis enim unq̄ dixit, intuemini pro caute. Nam hæc uerborum idē significantiū cōduplicatio, nihil aliud q̄ epitalm cautionis habet.

Intra se

Inter se.) ἐν ἑαυτοῖς, inter se mutuo, siue intra sese. Nam διελογίζοντες quoque ambiguū est ad disputantem, & ad cogitantem. Ac mox, ἐν ἑαυτοῖς, i. inter uos, siue intra uos.

Ac paulo post. Quinq; panum, & quinq; milia. Cur nō utrūq; eodē uertit casu? Quā q̄ acculatiuus erat cōmodior ob turbam genitiuorū. Caterum articulus additus facit, ut de certis panibus intelligamus. πέντε πέντε ἄρτους, & ἑνὴν πεντακισχίλιων, quinq; illos panes & quinq; illa milia. Poterat posterior genitiuus absolute uerti, cū essent quinq; milia hominū. Et aliquanto post. (Quare non intelligitis?) πῶς οὐ νοεῖτε. i. Quomodo nō intelligitis, ut sit obiurgantis, hoc est, qui fit, ut non intelligaris.

Cæsareæ Philippi.) καίσαρειας τῆς φιλιππίου. Dilucidius erat cæsareæ eius quæ cognominat̄ Philippi. Si qdē articulus addit̄ distinguit hāc Cæsareā, quæ Philippi cognomē habet, ab ea quæ citra cognomen Cæsareæ dicitur. Ea est, quam Herodes pater Herodis tetracha Trachonitidis instaurauit, in honorem Augusti Cæsaris, quæ prius turris Stratonis uocabatur. Caterum Cæsareæ Philippi est ea est, quam extruxit Herodes filius in honorem Tyberij Cæsaris, quæ mutato nomine deinde Paneas dicta est, in prouincia Phœnices ad radices Libani, ubi Iordanis e duob; oriē fōtib; Ior & Dan, autore Hiero.

Quem dicunt homines?) τίνα με λέγουσιν. i. Quem me dicunt, atq; ita scriptum deprehēdi & in uetustissimis codicibus latinis. Et (filium hominis) τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου. Neutrum expressit articulum, cum neuter sit ociosus. Nam certum filium, ac certum hominem significat. Nempe Adæ, qui apud Hebræos אדם .i. homo dicitur. Proinde friuolum est istorum commentum, qui putant Christum ob id dici filium hominis, quod ex matre dūtaxat sit progenitus, cum hic hominī præferatur articulus masculinus. τοῦ. Itidē in eo quod sequitur, (Tu es Christus.) ὁ χριστός. i. tu es ille Christus.

Simon Bariona.) Mirum cur id hebraice maluerit q̄ græce aut latine. Nam alibi uertit. Simon Ioannis diligit me plus his; Nisi forte alludit ad mysteriū reuelationis. Bar בר enim filium sonat, & βάρια columbam. Addito elemento יוֹנָן sonat Ioannem. Porro Ioanna interpretantur domini gratiam.

Quia tu es.) ὅτι, q̄, non quia .i. dico te esse Petrū. Petrus autem græcis saxū significat, πέτρα, quemadmodū & Cephas Syro sermone, non hebraico soliditatē sonat. Saxum enim illum appellat, quod solidus sit in confessione fidei, & non uulgarium opinionū leuitate huc & illuc uacillet, & super istam petram, hoc est solidam istam fidei professionem extruā ecclesiam meam, in quo fundamento si constiterit, nec inferi quicq; aduersus illam poterunt. Etiā si diuus Augustinus in homilia huius loci, hæc uerba super hāc petrā ipsi accommodat Christo, nō Petro. Tu es inqt Petrus, & sup hāc petrā quā cōfessus es, sup hāc petrā quā cognouisti, dicēs, Tu es Christus filius dei uiui, ædificabo ecclesiā meā, id est, Sup meipm filiū dei uiui, ædificabo ecclesiā meā. Sup me ædificabo te, non me sup te. Nā uolentes hoies ædificari sup hoies dicebant. Ego quidē sum Pauli, ego autē Apollō, ego uero Cepha, ipse est Petrus. Et alij q̄ nolebant ædificare sup petrū, sed super petrā. Ego autē sum Christi. Proinde miror esse, qui locū hunc detorqueant ad Romanū pōtitiuē. Verū sunt, qb; nihil satis est, nisi q̄ sit imodicū. Ita quidā ad inuidiā usq; Franciscū, pdigiosis efferūt laudib;, quæ exprimere magis oportebat, q̄ in imēsu attollere. Nā deiparæ uirgini & Christo fortasse nō pōt ascribi nimiū, q̄ hic quoq; optarim oēs sic ad imitandū studiū inflāmatos, q̄ quosdā uidem; sedulos in exaggerandis laudibus. Cæterę nostra interpretatio uerbis dūtaxat dissidet ab Augustiniana, quā ideo induximus, q̄ illius uidere; coactior, ad quā tamē maluit deflectere, q̄ in alterę incurrere scopolū, uidelicet ut in homie poneret ecclesiæ fundamētū. Porro inferi posuit p inferno Quāquam ne id quidem satis latinum, græcis est ἄδου. i. Tartari, siue Orci. Laetanti; tamen in carmine sic usus est. Inferus insatiabiliter caua guttura pandens. Item (Erit ligatum & in cœlis) Et cōiunctio redūdat, nec apud Græcos additur, nec in uetustis exemplaribus. Ad eundē modū, Solutū in cœlis, p solutū & in cœlis. Ac paulo post. Mandauit discipulis

discipulis suis, ἡ ἑβραϊστὸ, quod uerbum in psalmis uertit, distinxit. Rectius erat edixit. Ac rursum (qa ipse esset Iesus Christus) ὅτι, uertendū erat, p q. Et Iesus nō addit, nec in græcis exemplaribus, nec in emendatis nostratibus. Et obstat sensui. Nihil enim magni erat esse Iesum, quod uocabulū erat hominis, haud dubium quin id temporis sexcentis cōmune. At Messiam esse, magnū erat. Ac mox (quia oportet ire) ὅτι, q oporteret se abire, aut q sibi esset abeundum.

A senioribus) προσεβύτηζωμ. Haud scio an rectius fuerit græcam uocem relinquere, a p̄f byteris, quemadmodum ante fecit. Quandoquidem hic honoris uocabulum est poti⁹ q̄ atatis. Ac paulo inferius (et assumens eum) καὶ προσλαβόμενος, & apprehensum eū, nimirum ut solent familiarius aliquid dicturi. (Increpare eum.) Idem uerbū quod alī quoties uertit, comminari.

Abstia te domine.) Hieronymus annotauit significantius esse quod legitur a Græcis ἰλαός σοι κύριε. i. Propitius tibi domine, ut subaudias, esto aut sis. Atq; ipsa uerbi omisio facit ad affectum Petri. Est autem sermo abominantis, peculiaris Hebræis. Mihi magis uidetur subaudiendum, sit tibi deus, q̄ sis, quā q̄ ita uisum est Hieronymo. Ac mox (Va de retro satana.) ὕπαγε ὅπισθον μου σατανᾶ. i. Abito post tergum meum satana. ἰϣϣ Hebræis sonat aduersarium. Vnde Petrum satanam uocat, non diabolum intelligēs, sed quod humano affectu aduersaretur consilio diuino. At totidē uerbis nunc repellit Petrū, quibus ante tentantem diabolus.

Scandalum es mihi.) Mirum q̄ hæc quoq; græca uox placuerit Christianis, quæ nobis obstaculum seu impedimentum sonat, ut testatur & Hieronymus in dialogo aduersus Pelagianos, σκῶλον & σκάνδαλον, a ruina dictum, quod occasio sit cadendi, si quid obstitet eunti & σκῶλον claudico, quod claudus inflectens se, uideatur tendere ad ruinam. Vertere poterat. Obstaculo mihi es, etiam si græce est μου, non μοι. i. meum, non mihi.

Quā dabit homo cōmutationē? ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ; Hic ἀντάλλαγμα uocat, id, quo dato redimitur aliquid, iuxta priscorum cōmercia, quæ non moneuita quemadmodū hodie, sed mutua rerum permutatione constabant. Est igit̄ sensus oim rerum iacturam esse faciendam citius q̄ uitæ. Quæ si semel pereat, nihil est tam charum quo possis illā redimere, quicqd dederis. Proinde nos uertim⁹. Aut quid dabit homo, quo redimat animā suam? Sane animā uitam appellat. Quemadmodum & Horatius, Animæq; magnæ prodigum Paulum.

De hic stantibus.) Nonnulli græci codices habebant, ἢ ὡς ἐστὼς. i. Sunt quidā inter hos qui hic sunt, stantes, siue sunt aliquot præsentium stantes.

EX CAPITE DECIMO SEPTIMO.

Assumpsit Iesus.) παραλαμβάνει. i. Assumit, præsentis temporis. Item paulo post. (Duxit illos) ἀναφέρει αὐτοὺς. i. Subducit illos, siue abducit eos. Nec est, resplenduit sed ἐλάμψεν. i. fullit, siue splenduit, nō ἀπέλαμψεν. Ad hæc in omnibus quæ quidem ego uiderim græcis exēplaribus scriptū erat, nō (sicut nix) sed ὡς ἡ φῶς. i. sicut lux. Vnde uideri poterat errore scribæ, lux mutatū in nix, nisi secus & legeret & interpretaretur. Hieronymus atq; item Chrysostomus, præsertim cum alius Euangelista meminerit fullionis, cuius ars est candidare uestes. Quāq; Valla de his uerbosius arguitur, quæ si quis cupiat cognoscere, sunt in promptu. Et (Cum eo loquentes) συλλαλοῦντες magis sonat cōfabulantes, ut familiare colloquiū intelligamus. Pauloq; post (Respōdēs aut̄ Petr⁹) ἀποκριθεῖς. Abutiē & alias hoc uerbo, cū nihil p̄cesserit, ad qd̄ respōdeat.

Heliā oportet primū uenire.) ἐλθὲν πρῶτον. i. Venire prius. Hic certe faciendum erat qd̄ alias facit, ut suplatiū uerteret p̄ cōparatiū. Sentiant em̄ Heliā uenturū anteq̄ ueniret Christ⁹. Cæterū qd̄ aiūt sese ex pharisæis accidisse id legit̄ in calce Malachiæ. Ecce mittā uobis Heliā p̄phetā, anteq̄ ueniat dies dñi magnus & horribilis, & cōuertet cor patrū ad filios, & cor filiorū ad patres eorū, ne forte ueniā & pcutiā terrā Anathemate. Genib⁹

Genibus prouolutus.) γονυπετῶν græcis unica dictio est, perinde sonans quasi dicas, accidens ad genua. Et aliquanto post (Incredula & peruersa) διεσπασμένη. i. distorta ac recte sane uertit, modo recte intelligatur. (Quousq; ero) ἕως ποτὲ ἔσομαι. i. Quousq; tandem. Nec enim ociosa est expletiva coniunctio, sed impatientiā quādā tedij indicat. Rursus aliquanto post (Et increpuit eum) Ambigit & Hieronymus utro referendum sit eum, ad hominē an ad dæmoniū. Mihi magis uidetur ad dæmoniū pertinere. Vnde uertendum erat illud, nō illum. Nam in eo quod sequitur. q̄re nos nō potuimus eijcere illum: apparet librariorū errore factum, ut illum scriptum sit pro illo. Est enim græce, ὡς τοῦ. & dæmonium præcessit.

Trāsi hinc.) Omīssa est apud nos una uox, μεταέκδι ἡθεὺς ἐκεί. i. Trāsi hinc illuc. Nec est, non eijcitur, sed οὐκ ἐκπορεύεται. i. non egreditur: Porro quod ὦν προσδύχῃ καὶ νηεῖα. i. in oratiōe & ieiunio, transtulit per orationem & ieiunium, bene mutauit hebraicā figurā. Nā Hebraei β. i. in, ut בְּיַד יְהוָה in manu forti, בְּיַד יְהוָה in dño. utunt̄, p per, ut iā admonui.

Qui didrachmā accipiunt.) Bis in unica dictione peccamus, & quod per g scribim⁹ cū sit p ch scribenda, & quod singulari numero, ac genere fœminino pferimus, quæ est, neutri, & pluralis. Est enim græcis τὰ δίδραχμα. Ait enim, accipiunt, ut intelligas eos solitos a singulis accipere, & idcirco absolute dixit multitudinis numero. Est enim græcis δραχμή. i. drachma, nomismatis genus nempe sex continens obolos, minæ Atticæ centesima pars. Inde didrachmū nomismatis uocabulū duplū drachmæ, & tridrachmū & tetradrachmū. Quorū omniū meminit Iulius Pollux libro de rerū uocabulis nono. Et quod continenter sequitur (Non soluit didrachma) Soluit præsentis est temporis, τὴν λῆν, ut intelligamus exactorem illum, non hoc percontari, num Iesus iam soluisset uectigal, sed deberet ne soluere, & an illius esset soluere. Alioqui mentitus erat Petrus, qui re sponderit ναί. i. etiam. Cæterū quæ Lyra nugat̄, hoc loco, de didrachma ex Isidoro & Papiā, quis posset absq; risu legere?

Præuenit illum Iesus. ἡ οὐρανῶν. i. occupauit, siue anteuertit. Indicat enim Petrū ea de re Iesu locuturū fuisse, sed ille nō expectata oratiōe Petri anteuertit. Nec est tributum, sed tributa. τέλη. Nā quod addit ἡ ἰνσορ latinā uocē Matthæ⁹ usurpauit, nimirū quod res esset Latinorū, & solent plerūq; peregrina, & aliunde inuecta suæ gentis uocabula secū adducere. Porro σατῆρ, tametsi ponderis quoq; modus est, quem Hebraei ἡρῶ uocant, hoc sane loco nummū significat, qui quatuor cōtinebat drachmis. Nā cū didrachmū exigeretur a singulis, Iesus itaterem reddi iussit, duorum nomie suo ac Petri. Qua quidem ex re mox nata est inter discipulos dilceptatio, quis primas teneret in regno cœlorum, quod Petrus æquatus Christo, cæteris antepositus uideretur.

EX CAPITE DECIMO OCTAVO.

Visputas.) τίς ἄρα μείζων. Putas interpres posuit loco coniunctionis expletive, & μείζων cōparatiuū superlatiuū uice positum apparet, cū de pluribus fiat sermo. Certe sic legit Augustinus in homilijs, quas ædidit in Matthæū. Ac mox (aduocans paruulū) προσκαλεσάμενος, quod totiens iam uertit cōuocans, ut ne qd interim cauiller de mutato participij tēpo re. Nec est paruulū, sed παιδίον. i. puellū diminutiū a puero. Etsi nō sim nescius alicubi diminutiū hoc usurpari pro grandī puero, tamen hoc sane loco nō fuerat ociosa diminutio. Facit enim ad Emphasim, dū non solū inuitat illos ad imitationē cuiuscūq; pueri, sed pueri admodū pusilli. Ac rursus (Sicut paruuli.) ὡς παιδία. i. sicut puelli. Atq; ita citat diuus Hieronymus, enarrans Esaiam. Et iterū (Sicut paruulus iste.) ὡς παιδίον. i. ut puellus. Illud mirum interpretē, qui soleat uel cū sententiæ detrimento copiā affectare, hoc loco nō mutasse suū paruulū. Præsertim cū paruuli uocabulū nō admodū faciat ad sensum Christi. Siquidē paruulus esse potest, & qui natu sit grandis, cuiusmodi sunt Pamiliones & Pygmaei, poeticus populus. At hic innocentiā ac simplicitatē intelligi uoluit, qui prima

qua prima puericiæ ætas prædita est. Nec additur iste in plariscq; græcorum exemplaribus, nisi quod articulus ῥ ferme tantundem efficit. Dilucidius autem uertisset in hunc modum. Nisi quis se reddiderit humilem, ut est puellus hic, hoc est tantulum, quantum / lus hic puer est, & deiciat semetipsum ad huius modulū. Caterū Iesus per humilitatē corporis innuit ταπεινοφροσύνην, hoc est animi modestiam, & per corporis proceritatem significat animum elatum.

De pusillis istis) ἄν' μικρῶν, non est eadem uox græcis quæ modo fuit paruulorum. παιδίων. Ac paulo post, Mola asinaria) μύλα ὄνικος significat ingens saxum. Siquidē in molis saxum quod substernitur, ut alterum quod circum agitur sustineat, græcis ὄνικος. i. asinus dicitur, unde & prouerbiū, ἀντρώνικος ὄνος, sicut in chiliadibus annotauimus. Expressit autem supplicij genus peculiare palestinis. Caterū (in profundū maris) græce est ὄνι τῶν πελάγει τῆς θαλάσσης, i. in pelago maris, pro eo quod est in medio mari. Nam longius a littore solet esse profundius. Quandoquidem quæ græcas tradunt etymologias, pelagus dictum putant, quod sit τῆλε τῆς γῆς, i. procul a terra, quasi telagus. Certū igitur exitium duabus rebus significat, magnitudine saxi, & profunditate maris.

Hic maior est in regno) μέγιστος. i. maximus, ut paulo superius indicauimus. Nā sunt qui hæc ad ipsum Christum pertinere putant, quo nihil maius. (Væ homini per quē) plariscq; græcorum codices addūt ἐκείνω. i. illi, Et (Abicide eum) nonnulli codices habebant ἀντὰ. i. ea, ut ad utrumq; quod præcessit referatur. Et (Debilem) est, κυλλόν, de quo iam dictum est, significat enim non quouis modo debilem, sed cui altera manus sit detruncata, aut alioqui manca. Et rursus (cum uno oculo) græcis uox est composita, μονόφθαλμος, quod unoculum dicere poterat, siue luscum, quæadmodū uertit alibi.

Venit enim filius hominis seruare quod perierat. In nonnullis græcis exemplaribus hæc uerba non ascribuntur, nec apud Hieronymum horum ulla mentio. In nonnullis contra reperiuntur. Et (quæ errauit) græcis est ὁ πλανώμενος, i. errantem. Nec est (Quia gaudebit, sed ὅτι χαίρει, i. quod gaudet, siue gaudeat. Ac paulo post. (Vt pereat unū de pusillis istis) ἐν neutro genere, ut referat, παιδίων. Vnde recte uertisset, unū puellus. Nec est (lucratu eris) sed ἐκέρδησας, i. lucrificasti, aut lucratus fueris. Quandoquidem peculiaris est huius temporis usus.

Quod si non audierit) ἴαν δὲ παρακούσῃ, i. quod si obaudierit, hoc est auditū neglexerit, atq; idem uerbum mox repetitū. At mox (Erunt soluta & in cælo) coniunctionem addidit de suo, ut superius indicatum est. Et iterum dico uobis) πάλιν ἀμήν, i. rursus amen dico. Neq; enim bis dixit idem, sed est initium alterius parabola. Rursus autem apud Latinos anceps est ut apud græcos πάλιν. At iterum, non item. Nam quod decem milia talenta dixit pro talentorum latinitatis dūtaxat iniuria factum est sensu incolumi.

Vsq; septuagies septies) ἕως ἑβδομηκοντάκις ἑπτά, i. usq; septuagesies septē, sic enim graeca ad uerbum reddi possunt, ut subaudias peccata aut uicia, aut simile quippiā. Nec accipiendus est numerus septuaginta septem dumtaxat, sed trecentorum nonaginta, quādoquidem hanc summam efficiunt septuagesies septē interprete Vulgario, & item Hieronymo. Nam ingentem numerum posuit pro infinito.

Ponere rationem) συνάρει, i. conferre ac simul subducere aut suscipere computū. Nā id hoc loco significat ratio. Ea tollendis calculis conficiebatur, aut certe explicandis aut complicandis digitis. Vnde & Terentius subducta ratione dixit. Et mox non haberet unde redderet) μὴ ἔχοντες δὲ αὐτοῦ ἀποδοῦναι, i. cum non posset autem soluere. Siquidē ἔχω additum uerbis infinitis significat possum, Latinissime dixisset, cū non esset soluedo, pauloq; post rogabat eum dicens. Vetusissimi codices latini scriptum habebāt orabat. Plariscq; græci προσκύνει adorabat, nonnulli ωαρεκάλει, i. obsecrabat. Et patientiam habere) græce est μακροθύμησον, i. longanimis esto. Rurius (serue nequam) πονηρέ, i. male siue scelestē. Verum huiusmodi pmulta prætereo sciens, ne molestus sim lectori.

aa Et debitum

Et debitum dimisit.) ἡ δ' ἀρεῖον ἀφῆκεν .i. mutuum remisit, siue res alienum remisit. Ac paulo post. Et suffocabat eum) Et dilucidius & fidelius erat, κρατήσας ἀντὶ ἐπινυγερν. i. iniecta illi manu, oborto collo trahebat. Id em̄ est κρατήρ & πνίγερν hoc loco. Item narrarunt διασφραξασιν. i. indicarunt, siue aperuerunt, aut prodiderunt. Ac mox (Omne debitū remisi tibi) πᾶσιν τὸν ὀφειλὴν ἐκείνην ἀφῆκα. i. totum illud debitū remisi tibi. Ac subinde (De cordibus uestris) Hic addunt græci τὰ παραπτώματα ἀντὶ ἡμῶν. i. errata ipsorum, quod haud scio an explicandi causa sit additum, quandoquidem apud Hieronymum non additur. Etiam si additur apud Chrysostomum ac Vulgarium.

EX CAPITE DECIMONONO.

Silicet) pro licet ne, græce dixit, magis q̄ latine, Et ἀπολύσαι repudiare, siue abijcere. Ac mox. (Masculum & feminam) ἄρσενος καὶ θήλυς, neutri generis sunt apud græcos. Et καταλείπει deseret rectius erat q̄ dimittet. Ac mox (Duo in carne una) δύο ἐν σαρκὶ μιᾶν. i. in carnem unam, hoc est e duobus fiet unus, siue unum, quandoquidem masculus & femina neutri generis sunt. Ne articulus quidem uidetur ociosus. ἢ ἔσονται οἱ δύο, hoc est, erunt qui duo fuerant in carnem unam. Nam totū hoīem carnem uocat, ut & alia scriptura diuina totum hominem animā appellat. Est autē hic sermonis color Hebræis familiaris. Erit mihi in patrē, p̄ eo quod est erit mihi pater, seu uice patris. Porro in carnem legendum esse, non in carne, demonstrauimus ex Hieronymo in scholijs nostris, quibus illum illustrauimus. Tametsi in genesi unde locus hic sumptus est, non est, erunt duo, sed τῶν δύο ἄρσενος καὶ θήλυς duo addidit euangelista explicandi gratia. Ac mox (Itaq; iam non sunt duo) ὅντι ἕν. i. posthac nō sunt duo, nepe post initum coniugium. Creati fuerunt duo, nō unus, nimirum masculus ac femina. Rursus copula matrimonij e duobus reddit unū. Non abluat prorsus ab hac sententia fabula Aristophanis, quā apud Platonē adducit in cōuiuio. Quāq; obscenior est. Item (quod deus coniunxit) συνέθετο. i. coniugauit, & eodē iūxit iugum. Translatū a bubus simul ducentibus idē iugum. Nos uertimus copulauit. Et (ad duriciem cordis) græcis unica dictio est σκληροκαρδία. Ex hoc potissimū loco lex inducta apud Christianos ne dirimantur matrimonia, cū cætera Christi dogmata, de nō iurando, de non resuscitando, de in diem uiuendo, de iuuandis ac diligendis inimicis, atq; id genus per multa uel antiquare patiamur, ut interpretatione cōmoda prorsus abrogemus, solū urgemus de matrimonio. Atqui si id Iudæis concessit Moses ob duriciem cordis, & par pene duricies sit in nobis, cur nō idem conceditur, quibus conceduntur & lupanaria? Christus fornicationem excepit, at apud nos nullū tam obscenū fornicationis genus, quod liberet alterutrū, cū olim post diuortii utriq; liberū fuerit nouū inire matrimonium.

Non expedit nubere) γαμήσαι .i. ducere uxorem, aut certe contrahere matrimonium, siue contraxisse. Nam apud latinos uir non dicitur nubere, nisi qui seruit uxori, uel ut illa potius uir sit q̄ ille. Etiam si Festus Pōpeius indicat olim nubere latinis etiā cōmune fuisse uerbum, quemadmodum græcis γαμῆν. At apud hebræos non erat mutuū repudiandi ius, quemadmodū apud Rhomanos, sed solī marito phas erat repudiare. Cuius etiam zelotypiæ mederi cogebatur uxor, scædo horrendoq; exemplo.

Non omnes capiunt) χωροῦσιν, hoc loco capiunt non pollet idem quod intelligunt, siue apprehendunt, ut Lyra uidetur sensisse, qui cōmenti uice addidit, quia altus est status, ad quem infirmi non possint ascendere, sed capiunt .i. capaces sunt, quomodo locū capacem uocamus, qui tam est spatiosus, ut possit recipere quod inferi. Ita Paulus uult dilatari Corinthios, quo se capiant. Procliuē est enim intelligere quod dictum est, uerū id dictum non descendit in animos omnium, quod sint alijs affectibus occupati, ut illic non sit locus diuino consilio. Atq; idem uerbū legis in eo quod sequitur, qui potest capere capiat, ὁ δὲ δυνάμενος χωρεῖν χωρεῖτω.

Qui facti sunt) οἱ τινες ἐννουχισασιν, qui castrati sunt, siue qui facti sunt eunuchi. Nam eunuchi

eunuchus repetendum erat. Atq; idem uerbum mox ipse uertit castrati sunt. Porro *ευνουχ* & græce sonat cubilis custos, quod barbari huiusmodi portentis suas uxores seruandas committere soleant. Porro uidebuntur Spadones dicuntur. Ac rursus occurrunt nobis paruuli. *τα παιδία*. i. puelli.

Quid me interrogas de bono) Plurimiq; græci codices habent *τί με λέγας αγαθόν*. i. quare me uocas bonū, sed perperam ni fallor, ex alio euāgelio uerbis huc translatis. Quāq; ad eum modum legit Vulgarius. At secus Hieronymus, Hilarius, & Chrysostomus Apparet offensum lectorem parum attentum, quod non perinde uideretur quadrare Christi responsum. Solus deus bonus est. Atqui belle quadrat. Non enim hic obiurgat eum quod se bonum diceret, quāq; bone apud Hilarium non additur, sed quod homo cum esset de bono percontaretur, cum in hominibus nihil sit boni Et perturba te uertit (unus est bonus deus) *οὐδεις αγαθός ἐμὴ ἐστὶ ὁ θεός*. i. nullus est bonus nisi unus nempe deus, ut sit articulus explicātis. Nec est (uende omnia quæ habes) sed *πώλησον σου τὰ ὑπέρχοντα*. i. uende tua, siue facultates tuas. Nec apud Hieronymum additur omnia. Et abiit tristis, magis est, dolēs, siue mœstus, *λυπούμενος*. Et nonnulli codices habebāt. *ὁ πάλιν*. At in emēdationibus scriptū est *πάλιν*, rursus aut, siue, imo iterū dico uobis. Corrigit eū quod ante licet mollius dictū offēderat discipulos, idq; durius repetit.

Facilius est camelum.) diuus Hieronymus haud dubiæ camelum accipit pro animante, Vulgarius dissentit uolens hoc loco significare rudentē nauticum, atq; id sane magis quadrat ad foramē acus. Et apud unum Suidam, *κάμιλον* eo reperio significatu. Iulius Pollux inter instrumenta nautica non meminit. Atq; hac quidem in re magis assentior Hieronymo. nam quod istos offendit, qui ex camelo funem faciunt nauticum, nempe quod absurdum uideatur camelum duci per foramen acus, hoc ipsum pro nobis facit. Si quidem Christus hoc exemplū uelut *ἀδύνατον* proposuit. Vult enim omnino uideri impossibile, ut camelus ingens animal ac tortuosum, per foramen acus transeat, nec est, quod hic fabulas aniles comminiscatur, Hierosolymis fuisse portam cui nomen fuerit acus, aut quod impossibile pro difficili positum interpretentur. Imo si diuitem interpretentur fidentem suis diuitijs, id quod fere diuitum uulgius facit, ita demum poterūt hūc explicare nodū. Quod si uerū ē ingētes funes nauticos camelos uocari græcis apparet ab animātis & ingētis & distorti similitudine dictos. Quin & illud per foramen acus, bifariā accipi potest, siue pro foramine qd' habet acus, siue p foramine acufacto. Postremo nō est in regnū cœlorum, sed in regnū dei, *εἰς βασιλείαν τοῦ θεοῦ*. Quāq; mihi magis probatur, quod lego apud Chrysostomū & Hieronymum regnū cœlorū.

Quis ergo potest) *τις ἄρα δύναται*. i. quis nam potest id quod supra uertit, quis putas Et aliquanto post, In sede maiestatis, *ἐπὶ θρόνου δόξης*. i. in throno gloriæ. Et (uitam æternam possidebit) *κληρονομήσει*, quod ad uerbum uertit aliquoties hæreditabit. Nos circūlocuti sumus, & uita æternæ fortietur hæreditatem.

EX CAPITE VIGESIMO.

Simile est regnū.) *ὁμοία γάρ ἐστι*. i. Simile est enim, coharet em̄ cū superiori sententia. Et (primo mane) *ἀμα πρωί*. i. ipso statim diluculo, seu, primo statim diluculo, siue mox ut diluxit Pauloq; post (Ex denario diurno) *ἐκ δηνάρια πλὴν ἡμέρας* Primum nihil opus erat addere græcā ppositionē ex. Deinde denarius hic nūmi Rhomani genus est, ualēs tres obolos & semissem, ut autumat Guilielmus Budeus homo nulq; nō diligētissimus, nō solū eruditissim⁹. Nec est diurno, sed in singulos dies siue dietim. Vnde uerti poterat, pactus cū opis in singulos dies denario. Rursum quod iustū fuerit, *κὴ δ' ἐὰν*. i. quodcūq;. Ac mox de undecima cōductis hora (Ite & uos in uineā hoc loco addūt græci, quod in nostris exemplaribus nō habetur. *καὶ ὁ ἐὰν ἢ δίκαιον λιψέσθε*. i. quodcūq; iustū fuerit, accipietis. Itē (acceperūt singulos denarios) *ἀνὰ δηνάριον*. i. Denariatim, ut ita loquar, & singuli potius q̄ singulos. Diei & æstus,) Non est æstus.

aa z sed æstū

Camelus

sed æstum βάρος ἢ ἡμέρας Ἐφ' ἡμῶν καύσωνα. i. pondus diei, & æstum, uelut exponētes quid dixerit onus diei. Deinde (Volo autem & huic) &, redundat θέλω δὲ τοῦτω, uolo autem huic. Rursus (An non licet mihi quod uolo facere) græci addunt ἐν τοῖς ἐμοῖς. i. in rebus meis. Et mox (An oculus tu⁹ nec est) Apparet auriū errore uariatam scripturā, quod ἐν σὶ & ἢ uel, eadem uoce sint apud græcos. Si leges si, pendebit a superioribus oratio, ut sit sensus, num ideo mihi minus licet facere de bonis meis quod uolo, si tu oculum habeas maliciosum & inuidiū: Cū ego certe non possim non esse bonus. Si legis ἢ, an uertendum erat non aut, ut sit sensus. Num mea benignitas in ceteros cruciat tuos oculos, Quāquidē ex huius beneficentia nata est illius inuidentiā, nō ex iniuria dantis, id quod erat in pacis Multi sunt uocati πολλοὶ γὰρ, i. multi em. Et uocati & electi hoc loco nomina sunt non participia κλητὶ ἐκλεκτῶ, quæ tamen propemodū uicē participiorum uidentur usurpari. Et aliquanto post (Secreto & dixit) defunt aliquot uerba κατ' ἰδίαν ἐν τῇ ὁδῷ. i. seorsim in itinere, quæ hic magis quadrabat solos, quod ita uertit nonnunquā. Noluit enim ullos itineris comites præter discipulos. Et aliquanto inferius (Et unus a sinistris) ut ne cōmemorē interim latinus fuisse futurū, a dextris mihi, quæ meis, hoc loco a sinistris ἐκ τῶν ἄνωμων, sic enim græci ominis causa dicūt sinistra corpis, partē ἐξ ἄνωμα hoc est boni omnis, sicut poetæ furias uocāt Eumenidas ut apud lob. Bñdicere positū ē maledicere Potestis bibere calicem.) ποτήριον. i. poculum, quod tamen semper calicem uertit, cum poculum ad unguem exprimat græcam uocem. Poculum enim quoduis uas unde bibitur ut ποτήριον, & ipsum a potando dictū. At calix poculi species est, quæ græcis sua uoce κύλιξ dicitur. Est autē sermo prouerbialis, de eodē bibere poculo, pro eo quod est, participem esse mali, quemadmodū fufius in chiliadibus explicuimus. Et in emendationibus græcorū exemplaribus nō legitur μέλλω πίνειν. i. bibiturus sum, sed πίνω. i. bibo. Atque ita legit Chrysostomus. Insuper sub hæc addit apud græcos, ἢ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι βαπτίζω. i. & baptismo quo ego baptizor baptizari. Nam & apud Marcum hæc adduntur. Atque ad hunc modum eadem mox repetuntur, calicem quidem meum bibetis & baptismo quo ego baptizor baptizabimini. Verum haud scio an hæc in hunc locū ex Marco traducta sint, id quod sapenumero solet accidere, præsertim cum apud Hieronymum addita non comperiam. Quamquæ adduntur apud Origenem & Chrysostomū. Deinde (non est meum dare uobis) Vobis addidit aliquis de suo, apud græcos tantum est οὐκ ἐστὶν ἐμὸν δοῦναι. i. non est meum dare, ut sit absolutum & intelligas totum hoc reijci in patrem, atque ita legit Chrysostomus, uerum ut adderent uobis in causa fuit, quod sequitur, sed quibus paratum est. Verum ea oratio ἀκίφαλος est. Subaudiendum enim, id ἧς continget quibus paratum est a patre meo.

Principes gentium dominantur eorū ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν κατακυριεύουσαν αὐτῶν. i. cum præcellerit gentium, non repetit earū, imo cur non eis & ac mox in eas magis quæ in eos: Nā græcis gens neutri generis est. Nec est simpliciter dominatur sed κατακυριεύουσι dominantur in eas, siue aduersus eas. Nec est, qui maiores sunt sed οἱ μεγάλοι. i. magni siue magnates. Siquidem id erat propriū cognomentū regis Persarū, unde Alexander magnus est dictus. Ac rursus (potestatem exercent) κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν. i. ius siue autoritatem exercent, & præpositio similiter in partem malam sonat, indicans eam potestatem esse tyrannicam, & cū malo parentium esse cōiunctam. Ac paulo post. (Quicūque uoluerit maior fieri) μέγας γενέσθαι. i. magnus fieri. Atque ita citat Hieronymus edisserens caput Ezechielis. 45. Ne quis cauilletur græcam scripturam esse uiciatam.

Non uenit ministrari) Quis unquæ dixit hominē ministrari, cui ministerium exhibetur: Non hercle magis quæ bene dici de quo quis bene loquatur, aut annunciari, cui nunciatur aliquid. At qui sic loquuntur græci latinorū auribus profus inauditū. Vertere cōmode poterat ad hūc modum. Nō uenit ut sibi ministrare, sed ut alijs ipse ministraret οὐ διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι. Rursus hic animam uitam appellat, nō eam partem quæ est altera

est altera hominis. Rursum (pro multis) ἀντιπολλῶν, aliud quiddā sonat græcis q̄ latinis, apud nos tantū opponitur paucis, apud illos populū multitudinē sonat, atq; id ferme quod latinis sonat vulgus, Et redēptionē græce est λύτρον, quod proprie precium significat quo redimunt captiui aut serui, a uerbo λύω, quod est soluo. Deinde (Et cōtinuo uiderunt) Græci nōnihil addunt uerborū ἀνὸ βλεψαμένων οἱ ὀφθαλμοί, i. uisum receperūt illoꝝ oculi, quod antea mentio facta sit oculorū.

EX CAPITE XXI.

AD montem oliueti ὀλιῶν est. i. oliuarū, semel dumtaxat in actis apostolorū legitur monte in qui dictus est ὀλιῶν, i. oliuetū, si modo scriptura non fallit, etenim eadem dictio si ultima sit acuta significat oliuetū, si circūflexa oliuarum.

Hic certe est oliuarū, propter additū articulū ὀλιῶν, pauloq; post (in castellum) ἡστυκόμω, uicū aut oppidū sonat. Et confestim dimittit) In nōnullis græcis codi-

cibus habetur ἀποσέλλε presentis tēporis, ut pertineat ad discipulos. Verū quid opus erat repetere, & dimittit eos, cum iam dixerit, ite in castellum. Vnde mihi legendū uidetur ἀποσέλλε, i. emittet, ut referat ad iumēta, Atq; ita legit Chrysostomus ac Hiero. De

inde quidā habebant hoc factū est, quidā hoc totū factū est. Neq; magni refert Chrysostomus non addit totum. Dicite filia zion) Testimoniū hoc sumptū est ex Zacharia Cap. nono. Quanq̄ euangelista nec usq; quaq; conuenit cū hebraica ueritate, neq; cū

septuaginta. Nā dicite nec est apud hebræos nec apud septuaginta. Rursum quod hic dicit uenit tibi mansuetus, hebræis est עני, i. paup. Nam eadē dictio si scribatur פ, pau-

perem sonat si פ, mansuetū. Adhuc quadam, prius omisit. Hebræa sic habent בְּתוֹךְ הָרִיעִי בֵּית יְרוּשָׁלַם תָּנַח מִלֶּבֶךְ וְבוֹא לְרַגְלֵי וְנוֹשֵׂעַ הוּא עָנִי וְרַבֵּב עַל הַמּוֹר

בֵּית צִיּוֹן הָרִיעִי בֵּית יְרוּשָׁלַם תָּנַח מִלֶּבֶךְ וְבוֹא לְרַגְלֵי וְנוֹשֵׂעַ הוּא עָנִי וְרַבֵּב עַל הַמּוֹר רַעַל עִיר בְּרַחֲמֶיךָ. Ea sic reddidit Hieronymus. Exulta satis filia Sion. Iubila filia Hierusalem. Ecce rex tuus ueniet tibi iustus & saluator. Ipse pauper & ascendens super asina,

& super pullum filium asinae. Iuxta septuaginta sic legimus. Gaude uehementer filia Sion, prædica filia Hierusalem. Ecce rex tuus ueniet tibi iustus & saluans, ipse mansuetus & ascendens super subiugalem & pullū nouū. Porro quod hic est saluator, hebræis est נושע

alludens ad nomē Iesu. Vnde locum hunc Iudæi iuxta historiā referunt ad Christum. Item sedens super asinum ἐπιβεβηκώς, i. conscensa asina. Et rursum uestimenta,

magis est togas siue pallia τὰ ἱμάτια, i. sūmas uestes. Osanna filio Dauid) Non sine causa Matthæus aut interps hebraicā reliquit uocem, opinor quod peculiaris sit eius gētis acclamatio, quæ admodū apud Romanos io triumphe. Vex super hac uoce uaria fuit

interpre tū opinio, de quo q̄ uolet edoceri plenius legat Hieronymi libellū ad Damasū pōtificē Romanū, in quo notat Hilariū, quod ob imperitiā hebraicā linguæ osanna interpretatus sit redēptio domus Dauid. Atq; omnino sic in teptatus ē in canone quē scripsit in Matthæum, Nam osanna inquit hebraico sermone significatur redēptio domus

Dauid, pudēdo nimirū lapsū, cū hebræis id quod constat בְּרִית redemptio dicatur. Tū domus בֵּית. Porro Dauid cū eadē uox sit apud Hebræos quæ apud Græcos ac latinos, uel ab ipso quantūuis inscio sermonis hebraei deprehendi poterat, si modo animum ad uertisset. Verū conijctio sanctū Hilariū cū haberet ad eam uocem ex Iudæo quopiam

sciscitatum, quid apud illos sonaret osanna, atq; illum ut irrideret christianū respōdisse, quod in breccam ueniebat, redemptio domus Dauid. Vide quid est alienis cernere oculis, alienis ambulare pedibus. At idem in expositione psalmi secundi non probat ullam

interpretationem ueteris instrumenti, præter eā quæ fertur esse septuaginta, propterea quod Brelith בְּרִית q̄ prima uox est libri Genesios, apud hebræos tria significet in principio, in filio, & in capite. Nimirū sic est humanū ingeniū tantū probat quisq; quantū se

confidit assequi posse. Græce nouerat Hilarius, & idcirco græcorū stolulis libenter ornauit sua cōmentaria. Verum cum litteras hebraicas profus ignoraret, interpretationi septuaginta nihil uolebat accedere. Porro diuus Augustinus, qm̄ ne græce quē sciebat,

non probat

non probat

non probat

non probat

non probat

non probat

Osanna,

Lapsus s. Hilarij in dicto Osanna,

Hilarij græce nouit.

Augustinij nō sciat probat.

non probat Hieronymi studiū, qui nouum testamentū ex græcorū fontibus uel uertērit uel emendarit. Quāq; hoc utrūq; tolerandū putat, propterea quod collatis codicibus deprehendisset Hieronymianā in ea re fidem. Nam Augustinus græcas literas puer utcūq; degustarat, ad quas senex redire coactus est, quādoquidē & Epiphanius græcum de haresibus librū ut potuit est imitatus. Cæterū hebræi sermonis quā prius erat ignarus, ferendū nō putat, ut Hieronymus quicūq; ex hebræorū fontibus mutaret, idq; cū fidē hominis in nouo testamento iam haberet cōpertā. At hodie magni quidā ut sibi uidentur theologi, cū ne latine quē sciant, omnis antiquæ bonæq; literaturæ rudes, & ob id hostes, nihil admisceri uelint diuinis literis, nisi quod ab ipsis possit intelligi. Verū quēadmodum hebrææ literæ ab Hilario neglectæ sui contemptū uitæ sunt in osanna, ita passim his temporibus ulciscuntur sui neglectū bonæ literæ, dum subinde impingūt, nullūq; non harent, nullūq; nō labuntur, & eruditus uiris de se uel risum uel cōmiserationem excitant. Sed ut ad rem redeamus, Hiero. indicat hunc locū sumptū ex psal. 117. in quo p̄ter alia q̄ manifeste de Christo dicta reperiunt, hoc quoq; legi. O dñe saluū me fac, o dñe bene p̄sperare, bñdictus qui uenit in noīe dñi. Porro, p̄ eo quod habetur in septuaginta o dñe saluū me fac. In hebræo legi **שׁוּבָה יְיָ אֱלֹהֵינוּ** quod manifestus interpretatus est Symmachus dicens. Obsecro dñe, saluum me fac obsecro. Siquidem **שׁוּבָה** saluifica significat, & **יְיָ** interiectio est apud hebræos uelut efflagitātis aut obsecrantis.

Mensas nūmulariorū) **κολυβισῶν**, qui ijdem trapezitæ uocantur. Porro testimonium quod adducit sumptū est ex Esaia cap. 56. Domus enim mea domus orationis uocabit̄ cunctis gentibus. Consentientibus & septuaginta. Propheta a Nazareth **ὁ ἀπὸ ναζαρεθ**. i. ille Nazarenus. Ac quod paulo post adducit, ex ore lactentiū & infantiū sumptū est ex psalmo. 8. porro quod hic uertit infantiū græce est **νηπίων**, quos hætenus uertit puulos.

Abijt foras extra ciuitatē) **ἔξῃθεν ἔξω τῆς πόλεως**. Quid opus erat foras exiit e ciuitate, sat erat. Ac subinde (Et mansit ibi) **ἠνυλίδην**. i. quasi dicas stabulauit hoc est diuersatus est, unde est illud in actis apostolorū **συναλυζόμεθα**, de quo suo dicemus loco. Pauloq; post (Fici arborem) **σικῆρ μίαν**. i. ficum quandā. Siquidē hebræi unum pro quodam usurpant. Interpretes addidit arbore ne de fructu acciperemus, ob quod alias atq; adeo mox uertit ficulneam, nō satis probo apud latinos uocabulo. Nec est (secus uiam) sed **ἐπι τῆς ὁδοῦ**. i. in uia. Hæc est illa ficus, cuius folijs nōnulli suam obtegunt inscitā, cū ea signari magis istos qui cultu, qui titulis, qui splēdidis uerbis sanctimoniam p̄ se ferunt, cū uitā nō respondeat. At isti sedulo cauent, ne quid bonarū attingant literarū, & dicunt q̄ possunt insullissime, ne quid affinitatis habeant cū hac ficu. Cæterum ista ratione maxime in ficū incidūt. Audio incultam ac sordidā orationē. Expecto uitā simplicē & innocentem hoc est fructū, quē orationis speties, id est folia pollicebantur. Vbi propius uentū est Sardanapalos inuenio, inuenio Midas ac Satrapas. Omnia tyrannica, solus sermo refert apostolos. Hæc est illa ficus quā odit & execratur Christus, cui si putet elata doctrina & fastuosa eloquentia, quanto magis oderit arrogātem ac superciliosam inscitiam, & sanctimoniam fūco personatā infantiam. Verū hæc ut **παρεργα** missa faciamus.

Et non hastaueritis) **μη διακριθῆτε**. i. non diiudicaueritis, etenim qui diffidit, dispicit ac diiudicat. Ac mox **τῆς σικῆς ποιήσατε**. i. id quod accidit ficui facietis. Deinde (Tolle & iacta) **ἄρθρη καὶ βλήθητι**. i. tollere ac mittere passue. Et rursus aliquāto post (In qua potestate) utrobique potestas hic græcis est **ἐξουσία**, quod ius & autoritatē significat, nō potentiam aut uires. Itē (cogitabat inter se) **παρῆσαντοῖς**. i. apud sese. Et aliq̄to post (Oēs em̄ habebāt Ioannē) Emendati codices græcorū habent **ἔχουσι**. i. habēt, ut referat ad ipsos pharisæos ita cogitantes. In uinea meā) **ἐν τῷ ἀμπελώνι μου**. i. in uinea mea. Suffragantibus & uetustissimis latinorū exemplaribus. Et ibidē (Eo dñe) in græcis legi. Ego dñe, nō eo, qui sermo est sese p̄sto ac p̄ptū offerētis ad quū p̄ quo latini dicūt. Ecce, siue p̄sto sum. Origenes legit **καὶ κύριε**. i. etiā dñe. In nōnullis tñ græcis reperio **π̄ ἐγὼ ὑπὲρ γω**. i. ab eo.

Contra Theologos nros

Nota singulari Erasmi
de fici ad hoc intelligētiā
quā exornat̄ chis.

abeo. Ac mox (meretrices p̄cedēt) προάγουσι μ̄ p̄cedūt p̄ntis t̄p̄is, significās illas esse p̄o
p̄iores ad accipiendā euangeliij doctrinā Et fodit in ea torcular) ληνός. Nā lacunis olim
effossis uinū excipiebāt. Vnde & alibi lacū uertit. Hinc Bacchus poetis Lenæus dicit̄.
Ac paulo post (Verebunt̄ forte filiū meū) Forte nec est apud gr̄acos, nec in uetustis la
tinoꝝ exemplaribus, nec apud Hiero. Additū apparet a quopiā, qui uerebāt, ne deus
aut mentitus uideret̄, qui futurū dixerit quod nō euenit, aut inscius futuri, quasi uero ne
cesse sit, ut per oīa quadrent, & ut aiunt ad amussim parabola. Quædā admiscētur ut ex
pleatur narrationis ordo, id quod testat̄ & Augustinus in ope de doctrina christiana.

Dicebant intra se) εν̄ εαυτοις gr̄acis quidē anceps est sermo, utrū sentiat intra se, an in
ter se, q̄s̄q̄ accōmodatius est, inter se, ut intelligas illos colloq̄o conspirasse aduersus filiū
Necesit̄ (Et habebimus hered.) sed καταχῶμαι, i. occupemus siue obtineamus, aut ut le
git Chrysoſto, ut possideamus. Ac subinde. (Et eiecerūt extra uineā) έξω τοῦ ἀμπελωνος
quid inuitauit hic ut deprauate maluerit loqui interps̄ q̄ emendat̄. Cū dicere licuerit
e uinea p̄ extra uineā, nisi hoc ipsum pulchrū esse ducit uel gratis σλοικηζῆμ. Et in (Ma
le p̄det) gr̄acus addidit̄ αυτοῖς, i. eos, iuxta morē hebr̄eorū, latinus interps̄ recte omisit.

In caput anguli) ἐξ κεφαλῶν γωνίας, hebraica figura dixit factus est in caput, p̄ eo quod
erat cœpit esse caput anguli, unde Paulus scribēs Corinthijs uocat eū ἀκρογωνιαῖον, i. sū
mū in angulo. Is em̄ solidissimus ac maxim⁹ sit oportet, q̄ parietē utrūq̄ cōmittat & cō
tineat. Et rursus ibidē (A dño factū est istud) Istud siue hoc nō p̄tinet ad totū hoc quod
p̄cessit, sed uel ad caput, uel ad angulū, quod utrūq̄ sit generis fœminini, uelut ἄτη pro
nomen, Similiter id quod sequitur. Et est mirabile δαυμασιν, i. admirandus angulus, siue ad
mirabile caput anguli. Porro testimoniū cōflatū est e duobus locis, prior pars e psalmis,
secunda ex Esaia cap. 28. Nēpe ea quæ mox subsequit̄. Qui ceciderit sup lapidē.

Quia auferet̄) ὅτι, q̄a quod interps̄ aliquot locis recte p̄termisit, hic sine causa addidit,
ut hoc magis sit oscitātia q̄ impertit̄, aut supstitutionis. Nā si religio fuit quicq̄ omitte
re, cur omisit alibi; si iudicio omisit, cur alibi apponit̄. Itē (facienti iusticiā eius) eius ad
regnū referit̄, nō ad deū αυτῆς, pauloq̄ post (tenere) κρατῆσαι, quod meli⁹ capere, siue ma
nus inijcere. Et (sicut prophetā) cōmodius erat tanq̄ p̄phetā siue uelut prophetam.

EX CAPITE XXII.

ET altilia) η̄ σιτισα, belle m̄det uox latina gr̄acæ, ut em̄ altilia ab alendo dicūtur,
ita σιτισα α σιτιζω, quod est cibo siue nutrio. Cateꝝ occisa, parū apte reddidit, nā
τεθυρωμένα magis lot. at imolata, aut certe maciata, quod olim i nuptijs sacris epu
lis agerētur cōuiuia. Cateꝝ in uillā suā, nō admodū incōmode, εις τὸν ἴδιον ἀγρὸν
.i. in p̄priū agrū, ut uerbo reddā uerbū, aut in rus suū, ut sensum magis exprimā. Porro
uilla domus est in agro, Et aliq̄to inferius (Et egressi serui eius) ἐκείνοι, i. illi nō eius. Nec
est quos inuenerūt, sed ὅσοι, i. quotquot reppererūt. Ad hæc (malos & bonos) gr̄acæ est
πονηροῦς τε καὶ αγαθοῦς, i. malosq̄ ac bonos, si quis ad uerbū reddi uelit. Aut si latine seu ma
los seu bonos, ut intelligas nullo delectu. Nā hic est sensus, ut boni p̄tineat ad Iudæos q̄
sibi & hodie uidentur boni, mali ad gentiles. Ex Iudæorū em̄ affectu locutus est Chri
stus, cū utrūq̄ fuerint mali. Ac mox (Et impletæ sunt nuptiæ discubentium) Interps̄ dormi
tans gr̄acū genitiuū religit, cū dicere debuerit discubētibus. Nā q̄s̄q̄ alicubi licet repire
implent̄ ueteris bacchi, haud tñ inuenias domus impletur hoim. De tenebris exteriori
bus, iā ante dictū est. Ac rursus uocati & electi noīa sunt gr̄acis nō participia κλητοὶ καὶ
ἐκλεκτοὶ, cū paulo antē fuerit κεκληρωμένοις dicite inuitatis.

Vt eū caperet) παγιδεύωσι, i. illaquearet̄ παγίς em̄ laq̄us quo ferā capimus aut auē. Cæ
terum Herodianos appellat̄ milites Herodis, quē p̄felytū Augustus p̄fecerat Iudæis ut
ab his imperatoris Rhomani nomine tributa colligeret Vulgari⁹ putat Herodianos di
ctos, nō qd̄ essent illius ministri, sed factio quæpiā Iudæorū affirmantiū Herodem esse
Christū, qd̄ hō nō Iudæus apud Iudæos regnaret omniū primus. Nēpe filius antipatri,

quod ridiculū putat Hieronymus, uerum pharisæi contendebant Iudæorū populū qui decimas solueret, essetq; deo dicatus, non debere soluere tributū Cæsari, nec prophanis parere legibus. Herodianī contra principis sui negociū agebant. Proinde simul aduēunt Christum, unī pariter utriq; molientes insidias, ut quicquid respondisset, alterutri factiōni redderetur obnoxius. Chrysostomus putat, Theodam & Iudam, quorū mentio fit in actis, ob id interisse, quo negarent tributū oportere pendi Cæsari.

Cognita autē Iesus nequitia) *πονηρία*, i. malicia seu uersutia. Nam nequitia magis ad libidinem pertinet. Deinde, cur non potius dixit inscriptio, q̄ superscriptio *επιγραφη*. Et aliquanto inferius (neq; nubent neq; nubentur) neq; temporis ratio seruata est, neq; latinitatis. Nā græce est *οὔτε γαμοῦσι μούτε ἐγκαμίζονται*, i. neq; ducūt uxores, neq; nuptū dantur, ut *γαμοῦσι* pertineat ad sponso, & *ἐγκαμίζονται* ad puellas. Quis em̄ unq̄ audiuit nubuntur? Quāq; interim perijt schematis gratia, quæ & ipsa seruari poterat, neq; ducūt uxores neq; ducuntur. Atq; item quod sequitur (Sed erunt sicut angeli dei) *ἀλλ' ὡς ἄγγελοι θεοῦ εἰσὶ*, i. uelut angeli dei sunt, atq; ad eum modum comperi scriptū & in uetustis exemplaribus latinis. Quod silentiū imposuisset) *ἐφίμωσεν*, i. obturasset os, siue occlusisset os. Et in Paulo. Non alligabis boui, est *οὐ φιμώσεις*, non occludes os. Nec est legis doctor, sed *νομικός*, i. qui uersatur in negocijs legalibus, ad uerbū sonat legalis siue legitimus. Nec est ex toto corde, sed in toto corde *ἐν ὅλη τῇ καρδίᾳ*. Et rursus non est, hoc est maximum & primum, sed *πρώτη ἔμεγάλη*, i. primū ac magnū q̄q; hic primū dixit præcipuū Hilarius legit, quod est magnū ac primū. Sicut teipsum) *ὡς σεαυτῶν*, græcis unīcū aduerbiū est *ὡς* quod nos uix duodecim reddimus. Proinde frustra cauillant qui putāt hic uō modum amoris æqualem significari, sed similitudinem, ut amemus proximū non æque atq; nosipso, sed simili genere amoris. Horū cauillationes licebat excludere, si uertisset, proximū tuū perinde ut teipsum. Neq; enim huius est loci refellere eos qui nimis Aristotelice inducunt charitatis ordines. Magis placet mihi Paulina similitudo de membrīs corporis, in quo plus etiam honoris adhibem⁹ ijs quæ p se sunt infirmiora. Nec est uniuersa lex, sed tota *ὅλη ὁ νόμος*.

EX CAPITE XXIII.

Quæcūq; dixerint uobis seruate) Apud Græcos additur una dictio *ὅσα ἐμείπω* *ὅσα ἐμείπω* i. quæcūq; dixerint uobis seruate, seruate. Positū est autē dixerint græco more p iusserint (Ac magnificat simbrias) græcis addit hic *ἡν ἱματίων ἀνῆν*, i. uestimentorum siue palliorū suorum. Cæterum *φυλακτικῶν* phylacteriū græca uox latinis conseruatoriū, quod in his seruatur memoria legis. Primos recubitus) græcis iucundior est elocutio per dictiones compositas *πρωτοκλισίαν* & *πρωτοκαθεδρίαν*, quasi dicas præcubitum, & præsidentiam. Et (nolite uocari Rabbi) Græcis congemnatur *ῥαββει ῥαββει*, i. rabbi rabbi. Ad eundem modū & Iudas salutatur dominū Rabbi rabbi. Videtur autem ea conduplicatio apud hebræos honoris aliquid habere. Vnde morem hunc exprimens Christus, nō omnis inquit qui dicit mihi domine domine intrabit. Et hodie sacerdotes & episcopos honoris gratia bis dominos facimus, cum semel dominū dici, qui pater sit, barbaricū sit. Quāq; nec apud Hieronymum, nec apud Origenem, nec apud Chrysostomum huiusce rei certum inuenio uestigium. Unus est em̄ uester magister) Addūt græci *ὁ χριστός*, id est qui est Christus. Eadem uox paulo post repetitur. Ne uocemini magistri, Si rabbi idem sonat quod magistri, uidetur idem bis dixisse, cum paulo superius dixerit. Nolite uocare rabbi, nī forte rabbi præceptoris est uocabulum, nempe qui docet, unde & apud Hebræos. Quia multitudīne scientiarū dicta est uox. Et nōnulli græcorum codices non utrobique repetunt unus est magister uester *καθηγητής*, sed priore loco habent *διδάσκαλος*, quod doctorem sonat, & respondet uocabulo rabbi. In altero ponitur *καθηγητής*, quod gubernatorem ac moderatorem uitæ significat.

Qui clauditis ὅτι κλείετε, i. quia clauditis, nō qui. Ac mox item. Qui circuitis mare ὅτι περιήγετε

περιάγετε. i. quia circumitis, ut paulo superius, ὅτι κατεδίετε, quod librariorū errore factū apparet, quanquā id ad sensum haud magni refert (Orationes longas orantes) græce est ἢ προφάσι μακρὰ προσευχόμενοι. i. prætectu longū orantes. i. sub prætectu proluxa orationis, qua sanctimonia uenerabantur opinione. Sic enim uertit eadem apud Marcū sub obtentu longæ orationis, & apud Lucam simulantem orationem longam (Mare & aridam) Hebraico more terram aridam uocat תְּבַבִּי. Et pselytus græca uox est προσήλυτοι nobis aduena. Sic enim dicebatur hebrais quæ ex aliena natione in suæ legis cōfortium recepissent, illi uocāt תְּבַבִּי. Ac mox (Et facitis eū filiū gehennæ duplo quā uos) græce est διπλοτέρον υμῶν. i. duplici quā uos estis. Quasi utriq; sint duplici nomine filij gehennæ, uerum hic aduena magis quā illi. Id em̄ sonat sermo græcus. Etiam si secus interpretant oēs, quæ nēpe ut intelligam illos uno dūtaxat noie malos esse, quod nō seruarēt legē, in qua nati essent, aduena gemino noie primū ethnicæ & idololatra, mox necludæ p̄bus, dūre labit̄ in uitā pristinā. (Stulti & cæci) apud græcos repetit̄ & i altero loco μαροὶ ἢ τυφλοὶ.

Qui mundatis ὅτι καθαρίζετε. i. quia mūdatis. Certe in (quia similes estis) germana lectio apud nos durat, haud scio quo casu. Caterum quod intus est calicis, & quod deforis, quæ græce pure dicuntur, parum munde reddidit latine ἢ ἔξωθεν ἢ ἐντὸς uertere poterat exteriorem poculi partem, & id quod intus est. Nec est, pleni estis, sed plena sunt, ut pertineat non ad pharisæos, sed ad poculum & catinum. Consentiant latini codices uetusti cū græcis exemplaribus. Nam sensus est, pocula & patinas pharisæis foris esse nitidas ac bene lotas. Caterum ipsum uinū, ipsosq; cibos esse imundos, utpote partos rapinis & fraude, atq; hanc immundiciā præcipue uitandam, ijs qui uere mundi uideri uellent. Id cū quidam nō intelligerent ἀδικίαν. i. iniusticiam uerterunt in immundiciam, quanquā in nōnullis exemplaribus ἀκρασίαν. i. intemperatiam inuenio, quomodo legisse uidetur Origenes. In summa uidetur hic locus apud Chrysostomū & alios ueteres uariatus fuisse. Et φαίνεσθε παρῆς, cur non potius apparetis, siue uideamini, & dealbatis est κικονισμῶν, i. incrustatis, quod opus albariū dicitur, incrustantur em̄ gypso aut calce.

Qui ædificatis ὅτι οἰκοδομεῖτε. i. quia ædificatis ut dissimulem. Si fuissetemus, non esse mus, pro si fuissetemus, cū græcis idem uerbum repetatur ἢ μὲν οὐκ ἔμμεν.

Genimina uiperarū γεννήματα, quod superius uerterat progenies. Nec est. Ecce relinquetur futuro tempore, sed præsentī ἀφίεται. i. relinquitur suffragantibus & uetustis latinorum exemplaribus.

EX CAPITE. XXIII.

Iple autem respondens dixit. Apud græcos nō est ipse, nec respōdens. Nihil em̄ interrogabant discipuli. Nec est (Videtis hæc) sed οὐ βλέπετε ταῦτα. i. nonne uidetis hæc. Et (non relinquetur hic lapis,) hic hoc loco aduerbium est ὅδε. i. in hac structura. Et rursum (in montē oliueti) ἐλαιῶν. i. oliuarū. Et mox secreto κατ' ἰδίαν id est seorsim, siue priuatim, hoc est semotis turbis. Et aliquanto inferius (Prelia & opinioniones preliorū) πολέμους ἢ ἀκοὰς πολέμων. i. bella & rumores siue famam bellorum. Siquidem ἀκοὰς ad uerbum sonat auditiones. Interpres nullū facit discrimen inter prelium & bellum. Deinde opinio nōnunquā pro fama reperitur usurpatum, sed cum ad hominem referit, nō cum ad rem. Alioquin opinio belli est quoties putatur esse bellū cū non sit. Est aut̄ rumor belli nōnunquā tristior ipso bello. Oportet enim hæc fieri) Pro hæc græci legunt τὰ πάντα. i. oia (Sed nondū est finis) nōnulli codices habebunt ἔσαι. i. erit finis. Et pseudopropheta unica dictio est cōposita, quā uulgus illiteratū diuidit ψευδοπροφήται, nec significat ppheta mēdace, sed qui falso noie ppheta uocet, cū nō sit, sicut ψευδαπόστολοι, qui sibi uindicāt eū titulū falso (pestilētiæ & fames) iucundā uocū affinitate latinus interps nō potuit reddere in λιμοὶ & λοιμοί, q̄ scriptura magis quā pronuntiatione discerni possunt. Deinde in tribus gratiā habet ὁ μοῖοπωτορ λιμοὶ λοιμοὶ σῆσομοὶ & ad harmoniā facit ἢ ἀσύνδετορ. Quoniā abundabit iniquitas) διὰ τὸ πληθυντῆναι τῶν ἀνομιῶν ψυχῆσεται ἢ ἀγάσῃ τῶν πολλῶν. Verbum infinitum præteriti tēporis, qm̄ adhæret uerbo

uero futuri tēporis, transit & ipsum in uim futuri, quā commodius uertisset per participium ad hunc modū, multiplicata iniquitate frigescet charitas multorum, ut locis aliquot citat diuus Hieronymus, nisi quod hic p̄positionis uis non redditur διὰ τὸ, quæ facit ut intelligamus frigus charitatis, non aliunde proficisci, quæ ex magnitudine iniquitatis, Et aliquanto post (Et tunc ueniet consummatio) τέλει, quod hæcenus uertit finis. Et paulo superius, & hic addidit articulum τὸ τέλει, quasi dicas ille finis, qui expectabatur. Facit enim articulus ut certum aliquem finem intelligas.

A Daniele) διὰ δανιήλ. i. per Danielem. Est autē locus apud hunc prophetā in calce capituli noni. Consummabit autem pactū multis hebdomada una, & in dimidio hebdomadis deficiet hostia & sacrificiū. Et erit in templo abominatio desolationis, & usq; ad cōsummationem & finē perseuerabit desolatio. Porro quod græcus appellat ἐβδόμενα id est abominationem siue execrationem, hoc loco idolum intelligitur, interprete Hieronymo, Idq; nonnulli de statua Adriani Casaris interpretantur, quæ usq; ad ætatem Hieronymi steterit in eo loco, in quo ante fuerat sanctum sanctorum, & ob id addit desolationis, quod templum dirutum fuerit. Nec est (Tollere tunicam) sed τὰ ἱμάτια. i. uestimenta siue pallia, hoc est summas uestes, quæ Hilarius legit tunicam. Et nonnulli codices habebant τὰ ἐκ τῆς οἰκίας. i. res domesticas siue suppellectilem domesticam. Cæterum nō est simpliciter (ne reuertatur) sed μὴ ἐπιστρέψατω ὀπίσω. i. ne redeat retro, hoc est, & latinus, ne rursus redeat. Pregnantibus & nutrientibus) Pregnantibus recte mutauit & latinus extulit quæ si græca ut sunt reddidisset τὰ ἐν ἕνδεκα μήσεσσι, i. in utero habentibus, ut alias solet transferre. Cæterum nutrientibus græce est ἀναθάλπειν, lactantibus siue māmā nutriētibus, quod θηλή pupillā fœminæ māmā significat. Nec est hyeme uel sabbato, sed χιμῶν μὴ δὲ ἐν σαββάτω. i. hyeme neq; sabbato. Hyeme ad iter faciendum incōmoda est. Et sabbatis nephas erat iudæis iter facere, nisi ad pauca stadia. Sentit enim Christus celerrime ac procul esse fugiendū. Et (usq; modo) μέχρι τῆς νῦν. i. usq; ad præsens tempus, aut quod apertius erat usq; nunc, etiam si parum latinum & hoc.

Nec fiat) οὐδὲ οὐ μὴ γένηται. i. neq; fiat, ut sit abominātis, quæ uideo illos nonnunquam his uerbis abuti p̄ futuro. Porro cōgeries triū negationū emphasim habet negandi (nisi breuiati fuissent) ἐκ οὐ βώθησαν. i. decurtati fuissent, cū aliqd amputat ac p̄cidit. Vnde græcis κολοβῶται dicuntur, qui uerba trunca ac dimidiata pronunciant. Nec est, fieret salua, sed οὐκ ἔσθω. i. nequaquam esset seruata, siue haudquam fuisset incolumis omnis caro. Ac rursus hebraeorū more carnem pro homine posuit, tamen absolute quiddam habet caro, ueluti cum latini omnes mortales pro omnis homines dicunt. Sunt enim mortales qui homines nō sunt, & caro est, quæ non sit hominis. Illud haud scio an sit admonendum. (Ecce hic Christus) hic aduerbiū esse non pronomen ὅδε & ὁ χριστός ille Christus ut certū aliquē intelligas. Neq; enim significat quēuis unctū e multis, sed unctū illū qui ab oibus expectabatur. Pseudochristi) unica dictio est ψευδοχριστοί, ne quis & hanc dirimat. i. falso nomine Christi, quod modo indicauius (si fieri potest) ἐι δυνατός, cur nō potius si fieri possit. Itē illud ὡς ἐπλανῶμαι maluissem uertere, ut fallēdi sint p̄pter uerba futuri tēporis ad quæ referuntur. Item (si in penetralibus) græce est ἐν ταμίσις, quod ante uertit in cubiculis. Sunt enim ταμίαι loca in ædibus abstrusa, ac penitiora, in quibus reponimus quæ uolumus esse tuta, unde & a penitus penu dictū est. Vbi cūq; fuerit corpus) πτώμα græcis est. i. cadauer, græcis a cadendo dictū, quēadmodū & cadauer latinis. Loquitur enim de corpe aiantis mortui. Quāq; Hieronymus frequenter adducēs hūc locū corp legit nō cadauer, admonet tñ significantius dici cadauer. Nec addūt græci cōiunctionē & aqlæ, sed διὰ τοῦ. i. aqlæ. Cōuolat enim aqlæ, & maxime uultures, ad animatiū cadauera.

Plangent) κλάθονται, ut intelligas planctum insanum, qui fit, ubi quis præ doloris impatentia suum ipsius corpus cedit ac lacerat (Cum uirtute multa & maiestate) μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς. i. cum potentia & gloria multa. Gloriā certe legit Hieronymus, citans

citans hūc locū in cōmentarijs Zacharia. Rursum emittet est magis q̄ mittet ἀποσελεῖ, Nec est (cum tuba & uoce magna) sed μετὰ σάλπιγγος φωνῆς μεγάλης. i. cum tuba uocis magnæ, ut intelligas tubam uocalem, & procul sonantem. Aut cum tubæ uoce magna, nam græcus sermo anceps est.

A summis cœlorum) ἀπ' ἀκρῶν οὐρανῶν, id est a summis cœlis, hoc est a summis uerticibus cœlorum. Et quod hic uertit ad terminos eorum, græce est, ἕως ἀκρῶν αὐτῶν .i. usq; ad summos eosdem, ut duo summa intelligas, suprema & ima, ut ne quid interim cauiller de arbore ficī, quam non audet suo uocare nomine, opinor metuens græcum illud pro uerbium τὰ σῦκα σῦκα πλὴν σκάρφηρ σκάρφηρ λέγωμ. Et mox discite parabolam, Hic certe magis conueniebat latine loqui discite similitudinem siue collationem, ne quis somniet ficū parabolam dicere. Tener fuerit) Gemmā sentit in furculis unde erumpūt frondes, nec est nata, sed enata; ἐκφυῖ. Et (in ianuis) rectius erat in foribus siue ad fores. Est enim sermo pro uerbialis, quo significamus aliquid esse in proximo. Et scitote γινώσκετε anceps uerbum est, quod modo uertit scitis ut omitam, quod ἔτι transfudit quia, nō suo loco. Et (generatio hæc) ἡ γενεὰ αὕτη, Illud obiter annotandū γενεῶν apud græcos aliquoties accipi, non pro ipsa natione seu gente, sed pro eo, quod latini nunc ætatem uocant, nunc memoriam, nonnuncq; & sæculum, unde Nestor τρεῖς γενεάς uixisse legitur, quod tres hominum ætates durauerat, Ad eum modum uidetur hoc accipi loco.

Donec oia fiant) græcis est ταῦτα πάντα. i. hæc oia. Et (nō p̄teribunt) παρῆλθουσιν, abuti uidef his uerbis, alioq; magis sonat nō p̄tereāt, siue p̄terire nō possint δυνήσονται. Itē (nec angeli cœlorū) Expressius erat ne angei quidē. Caterū in Marco additū est, μηδὲ ὁ ἴσος. i. neq; filius. Et faterur diuus Hieronymus hoc ascriptū fuisse etiā apud Matthæū, in nonnullis latinis codicibus, in græcis non haberi, præsertim in exemplaribus Adamanti ac Pierij. Atqui ex homilij Origenis, quas scripsit in Matthæū apparet illum addidisse filium, cuius hæc sunt uerba. Qui non cognouerunt de die illo, & hora. neq; angeli cœlorum neq; filius. Preparat enim filius scientiā diei illius & horæ cohæredibus promissionis illius, ex quo seipsum exinaniuit. Ac paulo post. Et p̄parans omnem quē uult scire illum diem & horā cum sanctis angelis, & cum ipso dño nostro Iesu Christo. Ad eundem modum legit Augustinus in homilij quas adidit in Matthæum, cūq; hoc Hilarius cū ait in expositione canonis, dicens diem illum omnibus esse incognitum, & non solū angelis, sed etiam sibi ignoratum. Legit & interpretatur eodem modo Chryostomus. Deniq; & Hieronymus ipse in progressu enarrationis sequitur hanc lectionem. Et cū Marcus ἐπιτομήν scripserit Matthæi, consentaneum est illum non hoc addidisse de suo. Proinde suspicor hoc a nonnullis subtractum, ne Arrianis esset ansa, cōfirmandi filium esse patre minorem, qui nobiscum aliquid ignoraret. Verū erat igitur ex Marco item eradendum ubi plane legitur, Neq; conuenit hac uia tollere occasiones hæreticorū, alioqui bona pars euangeliorū foret eradenda, Et in primis illud, pater maior me est. Interpretatione medendum erat huic malo, non rasura, calamo non scalpello.

Sicut autem in diebus Noe) Etiam si nihil refert ad sensum, tamen non est in diebus Noe, sed ὡσαύτως αἱ ἡμέραι τοῦ νόε .i. sicut dies illi Noe, sic erit &c. Ac mox (nubentes & nuptui tradentes) γαμοῦντες & ἐγκαμιζοντες, rursum nubentes accōmodauit uiris, dicere poterat, ducentes uxores, & nuptum dantes, ut alterū ad uiros pertineat, seu magis ad utrosq; sponsū ac sponsā, alterū ad foceros & focrus. Ac paulo post (Vnus assumet. &c) Latinus unus & unus uertisset in un⁹ & alter, aut in alter & alter. Deinde librari⁹ opinor mutauit tēpus uerborū. Nam græcis est ἀφίεται & παραλαμβάνεται .i. relinquitur & assumitur. Nec est ociosa tēporis catachresis. Indicat enim rem mox ac certo futuram. Quādoquidem Christus uoluit suos in hac esse opinione, ut extremum illum iudicij diem semper expectarēt parati, ceu mox uenturum, atq; in hac opinione fuisse uidemus Petrū, Paulū, Hieronymum, Gregorium, cumq; his innumeros.

Qua hora

Qua hora fur uenerit. Nonnulli græci codices scriptum habebant ποία φυλακή. i. qua custodia atq; ita legit Origenes in Homilijs. Porro custodiam uocauit tempus excubiarum, Veteres enim noctem in aliquot excubias diuidebāt, quas alicubi uigilias uocat. Ponit enim duas personas, patris familias excubantem & furem insidiantem. Nec est si sciret, sed εἰ δει. i. si scisset, nec est sineret, sed εἰασε. i. passus fuisset, aut fuisset, Ponit enim alicui parum uigilanti domum perfossam a furibus, non id passuro, si scisset tempus nocturnum quo fures essent aggressuri. Porro furem uult intelligi diem illum extremum, patrem familias unumquemlibet nostrū. Ergo cum ille ueluti fur obrepere tentat, & incertum est, quo tempore, nobis uidelicet iugiter est excubandum, ne dormitantes operimat. Vnde miror Hilarium furem hunc interpretari diabolum.

Quia nescitis qua hora uenturus sit filius hominis, græci sic habēt ὅτι ἡ ὥρα οὐ δοκίτε δὲ ἡὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται. i. quia qua hora non putatis, filius hominis ueniet. Ita legit Chrysostomus, etiam si secus legit uulgarius.

Quis putas) τίς ἄρα. i. quisnam. Nam ita mauult Valla.

Quem constituit) κατέσκημ, constituit p̄teriti tēporis est, ponit em̄ quod acciderit.

Familiam suam) ἡρατωσίας, id est famuliciū, Vt intelligat eum p̄fectum famulis. Vt dissimulem, quod εὐρίσει rectius uertisset offenderit siue repererit, q̄ inuenerit.

Sup oia bona) ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ. i. sup oēs res suas, siue ut alicubi citat Hieronymus, sup uniuersam substantiā, p̄pius accedens ad græcū sermonem exprimendū. Etiam si non male uertit interpres.

Morā facit dñs meus uenire) χρομίζῃ ἐλθεῖν. i. contatur redire, siue differt reditum.

Manducet autē & bibat) ἐδίειν τε καὶ πίειν. i. edereq; & bibere, ut pendeat a uerbo incipit et, q̄ in nonnullis est ἐδίειν δε. i. edere uero, nec additur suos, sed tantū est conseruos.

Qua non sperat) ἐμὴ μέρα ἢ οὐ προσδοκᾷ. i. in die quo non expectat. Mirum autem cur hic interpretem delectarit ἀκυρολογία.

Et diuidet eum καὶ διχοτομήσει. i. dissecabit a δίχα τέμεναι. i. in duas dissecare partes.

EX CAPITE XXV.

O Buīam sponso & sponsæ) & sponsæ, non additur in græcis codicibus. Nec apud Chrysostomum aut Hilarium ulla sponsæ mentio, q̄ apud Origenem in titulo historiae euangelicæ nescio quis adiecit, cū ipse differens nullā sponsæ faciat mētionē. Etem cū Christus sit sp̄sus, quorsum hic opus sp̄sæ?

Non sumperunt) ἔλαβον, aptius erat sumperant. In his enim p̄terito imperfecto aut secundo indefinito, uice p̄teriti plusq; perfecti abutimur (ne forte non sufficiat) μήποτε id est ne non sufficiat aut si mauis exprimere coniunctionem expletiuam, ne quādo nō sufficiat. Nec est simpliciter emite uobis, sed ἀγοράσατε ἑαυτοῖς, id est emite uobis ipsis. Est autē inabsoluta oratio, ni subaudias, timemus, aut periculū est, aut nō faciemus. Intel ligitur enim id quod non explicatur prudentes uirgines negasse illis oleū. Nec est dū irent emere, sed ἀπερχομένων ἢ ἀντὶ ἡ ἀγοράσαι. i. abeuntibus aut illis ad emendū uenit.

Nouissime) ὕστερον. i. deinde, siue posterius, quod ut alias tolerabile sit, hic certe non quadrabat, cum de duobus uirginum ordinibus loquatur.

Quia nescitis diem neq; horam) hoc loco repetunt græci codices, quod superius addebatur, in qua filius hominis ueniet ὅτι ἡ ὥρα οὐ δοκίτε δὲ ἡὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.

Bona sua) τὰ ὑπάρχοντα, facultates suas, siue substantiā suā, uti superius admonuimus.

Propriā uirtutē) δύναμιν. i. facultatē siue potestatē ut ad uires nō ad probitatē ptineat.

Et lucratus est) ἐποίησε. i. & fecit siue confecit, & latinus altera duo q̄ alia duo.

Venit & posuit) Vtrumq; presentis est temporis ἔρχεται ἐσυναίρει. i. uenit & subducit siue ponit. Ac paulo post προσήνεγκεν. i. attulit potius q̄ obtulit.

Superlucratus sum) ἐκέρδησα ἐπάνω τοῖς, id est lucratus sum supra siue ultra ea, quod idē & postea simili modo repetitur, quidam codices pro ἐπάνω τοῖς habebant ὅτι ἂν τοῖς, id est in illis

in illis hebraico more, pro eo quod est per illa.

Euge serue) $\epsilon\upsilon\ \delta\omicron\upsilon\lambda\epsilon$. id est bene seu recte serue, uox est collaudantis & applaudentis, ei qui sit functus officio.

Cōgregās ubi nō sparsisti) $\epsilon\upsilon\ \sigma\upsilon\upsilon\alpha\gamma\omega\mu\ \delta\theta\epsilon\mu\ \delta\upsilon\ \delta\iota\epsilon\sigma\kappa\omicron\sigma\pi\iota\sigma\alpha\varsigma$. i. cōgregās inde ubi nō sparsisti. Meto ubi non semino) $\delta\epsilon\epsilon\iota\zeta\omega\ \delta\upsilon\ \pi\omicron\upsilon\ \delta\upsilon\kappa\ \epsilon\alpha\pi\epsilon\iota\tau\alpha$. i. meto ubi non seminaui. Nec est pecuniam græce, sed $\alpha\rho\gamma\upsilon\tau\iota\omicron\mu$. i. argentum, quam uocem diuus Hieronymus ad mysterium accommodat, etiāsi græcis nōnunquā pro pecunia usurpatur, sed argentea p synecdochen.

Et quod uidetur habere) $\epsilon\upsilon\ \delta\ \epsilon\chi\epsilon\iota$. i. & quod habet, atq; ita legit & Hilarius, unde apparet ex altero euangelista huc transcriptum, quod absurdum uidebatur tollere quicquid ab eo qui nihil habeat.

Maiestatis suæ) $\delta\delta\epsilon\kappa\epsilon\varsigma$, id est gloria, Nam ita frequenter gaudet uertere.

Et separabit eos ab inuicem) Cum præcesserit gentes, tamen mutato genere subiecit eos, quod tamen interpreti non potest imputari. Cū sic habeatur in græco. Verum ab inuicē latinius certe reddi poterat, separabit eos alios ab alijs, siue alteros ab alteris, cū de duobus loquatur ordinibus, altero piorū altero impiorum. Porro $\sigma\upsilon\upsilon\eta\gamma\alpha\gamma\epsilon\tau\epsilon$ belle uertit, collegistis pro hospitio excepistis.

Sitientem) $\eta\ \delta\iota\psi\acute{\alpha}\nu\tau\alpha$. i. aut sitientem, consentientibus, & antiquis latinorū codicibus Fratribus meis minimis) $\epsilon\lambda\alpha\chi\iota\sigma\omega\mu$. Mirum quid interpreti uenerit in mentem, ut eandem uocem paulo post uerteret per comparatiuum minoribus, cum de ijsdem loquatur. Et tamē ex hoc loco puto sibi, cognomē Minorū sumpserūt, quidā Frāciscañæ factiōis. Maledicti) $\kappa\alpha\tau\eta\rho\alpha\mu\lambda\iota\omicron\iota$, id est execrati siue deuoti.

EX CAPITE. XXVI.

PAscha fiet) $\gamma\iota\upsilon\epsilon\tau\alpha\iota\ \eta\ \omega\alpha\rho\alpha\delta\iota\delta\omicron\tau\alpha\iota$. i. fit & traditur utrūq; græcis p̄sentis est temporis. Caiphas) Græci scribunt $\kappa\alpha\iota\acute{\alpha}\phi\alpha\varsigma$, id est Caiaphas.

Ne forte tumultus fieret) $\iota\upsilon\alpha\ \mu\eta\ \theta\upsilon\sigma\upsilon\beta\omicron\varsigma\ \gamma\epsilon\upsilon\kappa\tau\alpha\iota$. i. ne tumultus fiat, ut referat ad personam pharisæorum his uerbis inter se consultantium, Ne quid tentemus in die festo, ne tumultus oriatur in plebe per occasionem diei festi. Nam forte addidit de suo interpretes, ut $\epsilon\iota\varsigma\ \tau\iota$. i. ad quid siue quorsum.

Alabastrum) $\alpha\lambda\acute{\alpha}\beta\alpha\sigma\tau\epsilon\rho\omicron\mu$ delicata pixis unguetaria uitrea, ita dicta a $\lambda\acute{\alpha}\beta\omega$ prahēdo, & particula priuatiua α , addita per pleonasmum ς quod ob leuorem comprehendī nō possit. Sic & Horatius Nardi paruus onyx, ne quem offendant figura sermonis. Et preciosi est $\beta\alpha\rho\upsilon\tau\iota\mu\omicron\upsilon$ quasi dicas grauis precij, quod olim appēderetur æs, nō numeraretur.

Multo) Est quidem græce $\mu\omicron\lambda\lambda\acute{\alpha}\theta\upsilon$. Tamen latinius opinor erat magno.

Quid molesti estis. τί κόποις παρέχετε, i. quid molestias exhibetis aut cur negociū facessitis? Opus bonum,) $\epsilon\gamma\gamma\omicron\upsilon\ \kappa\alpha\lambda\omicron\mu$, quod non simpliciter bonum sed egregium, ac pulchrū significat. Et (me ipsum autē nō semper habebitis) utrobique græcis est $\epsilon\chi\epsilon\tau\epsilon$. i. habetis, p̄sentis temporis. Nec est semper, sed quouis tempore, $\pi\acute{\alpha}\nu\tau\omicron\tau\epsilon$, quod $\pi\acute{\alpha}\mu$ unde compositum est ad hunc quoque modum possit accipi. Mittens em̄,) $\beta\alpha\lambda\omicron\upsilon\sigma\alpha$ præteriti temporis est, unde plenius sic extulisset, Nam quod hæc misit unguentum hoc in corpus meum, id fecit in sepulturam mei, significans se breuī moriturum.

Dicetur quod hæc) $\lambda\acute{\alpha}\lambda\eta\theta\acute{\iota}\sigma\epsilon\tau\alpha\iota$ $\epsilon\upsilon\ \delta\ \epsilon\pi\omicron\iota\kappa\epsilon\tau\alpha\iota\ \alpha\upsilon\tau\eta$. i. dicetur & hoc quod hæc fecit. Nā quod, hoc loco non est coniunctio, sed nomen relatiuum.

In memoriā eius,) $\epsilon\iota\varsigma\ \mu\eta\mu\omicron\sigma\upsilon\sigma\eta\tau\omicron\varsigma\ \alpha\upsilon\tau\eta\varsigma$, eius fœminini generis est, unde ad ipsā referatur mulierem. Porro $\mu\eta\mu\omicron\sigma\upsilon\sigma\eta\tau\omicron\varsigma$ nō simpliciter significat memoriā, sed pignus aliquod aut monumentū, quod amicus apud amicum relinquit, quod illum sui cōmonefaciat. Vnde nō inepte uertisset, in monumentum sui, nōnulli recētiōres memoriale uocant.

Judas scariot,) $\iota\sigma\kappa\alpha\rho\iota\omega\tau\eta\sigma$. i. Iscariotes de quo iam admonuimus.

Primo autem die) Die apud græcos subauditur nō explicatur, sicut & illic. Prima autē sabbati hic $\tau\eta\ \delta\epsilon\ \pi\rho\omega\tau\eta\ \tau\eta\ \alpha\lambda\upsilon\mu\omega\mu$. i. ut uerbum uerbo reddam, primo infirmetatorum,

bb ut subaudias

Vt subaudiās totidem uerba, primo die panum infermentatorum :

Ad quemdam) *πρὸς τὸν δεῖνα*, i. ad illum. Sic autē loquuntur Græci, cū significant certum hoīem, quē tñ nō nominent. Vnde apparet Christū edidisse tamen. Cæterum euāgelistam obticuisse.

Qui intingit mecum) *ὁ ἐμβάψας*, i. qui intinxit. Etenim si illo intingente manum, dixisset qui intingit mecum, hic me tradet, indubitātū ac manifestū fuisset signum. Nunc autē uoluit etiam iterum locum dare pœnitentiæ ludæ, Et tamen propius argumentum dixit, indicans illum non solum adesse in conuiuio; uerū etiā in eadem patina, in idem ius immergere manum, quod est intimæ familiaritatis. In paropside) *ἐμ τριβλίῳ*, id est in catino, siue patina. Cur libuit græcā uocē altera græca reddere.

Per quem filius hominis tradetur) *παραδιδόται*, i. traditur p̄sentis temporis uerbum. Iam em̄ hoc agebatur, nimirū p̄stituta pecunia. Et mox (qui tradidit illū) *ὁ παραδιδούς αὐτῷ*, i. qui tradebat, siue traditor illius. Cenantibus autem) *ἐδιδόντων*, id est edentibus.

Accipite & comēdite) *λάβετε, φάγετε*. Sumite edire citra copulam.

Et accipiens calicem) *καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον καὶ ἐνχαριστήσας ἔδωκεν αὐτοῖς*. Et sumpto poculo, & gratis actis, dedit illis. Hic est enim sanguis) Enim non est in græcis.

Novi testamenti) Articulus additus significatiorem græcis reddit orationē, τὴν καὶ τῆς διαθήκης, i. qui est noui testamenti. Significat autem hic testamentum, quod condunt morituri. Qui pro multis effundetur) τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον, i. qui pro multis effunditur, q̄z reperio hoc nonnunq̄z pro futuro poni sicut *ἐρχόμενος*, nisi quod Paulus utrunq̄z p̄æsentis temporis participio extulit τὸ κλάμνον & τὸ ἐκχυνόμενον, i. quod frangitur quod effunditur quod suo annotabimus loco.

Et hymno dicto) *καὶ ὑμνίσαντες*, i. cū dixissent siue cecinissent laudes, ut intelligas apostolos dixisse hymnos, non tantum Christum.

Percutiam pastorem) Vaticinium est apud Zachariam prophetam cap. 13. Conuenit autē additio septuaginta, cum hebraica ueritate. Sed Euāgelista quod illic dictum est sub persona prophætæ rogantis, ut deus percutiat pastorem, accommodauit ad personam ipsius dei. Id enim prodidit Hieronymus libro de optimo genere interpretandi ad Pamnachim, atq̄ eadem fere repetit enarrās hunc prophætæ locū. Atqui hac sane in re, aut ego prorsus hallucinor, aut lapsus est Hieronymus, quem ut fateor uirum fuisse summa doctrina, pari eloquētia, incōparabili sanctimonia, ita hominem fuisse nō possum diffiteri. Etenim si quis attentius expendat eum prophætæ locum, is comperiet, ne posse quidem, hæc ad prophætæ personam accommodari. Quod quo magis perspicuū fiat ipsa uerba subscribam. Fræma suscitare super pastorem meum, & super uirum coherentem mihi, dicit dominus exercituum. Hæc certe palam est dici sub persona dei. Cum addiderit dicit dominus exercituum. Ac mox sequitur, percutite pastorem, & dispergentur oves. Hæc quoq̄ sunt dei uerba alloquentis gladium suum. Quod si quis uelit alio torquere, certe quod sequitur non sinet. Et conuertam manum meam ad paruulos. Atq̄ adeo reclamat euidentius, quod continenter adiungitur. Et erunt in omni terra dicit dominus.

Oliueti rursus) *ἐλαιῶν*, i. oliuarū quod iam toties fuit obuīum.

Gallus cantet) *φωνῆσαι*, i. sonet, & græcus quidē sermo p̄ se anceps est, nisi hypostigmatizat aduerbiū uerbo abnegabis. Tūc uenit Iesus) uenit p̄ntis est τῷ ἐρχεται.

In uillā quæ dicit Gethsemani) *χωρίον*, i. in locū, quando ita mauult Valla. Nā ad sensū haud magni refert. Porro Gethsemani, hebræis sonat, uallis piguissima, nā *גת* uallis *שמן* pinguedinē significat. Ea est ad radices mōtis oliueti, ut testat Hieron. in locis hebraicis.

Cōtristare & mœst⁹ esse) *λυπεῖσθαι καὶ ἀδμονεῖν*, i. dolere & grauiter angī. nā *ἀδμονεῖν* Impotētē animi molestiā significat quo uerbo usus ē & Paul⁹, ut suo demonstrabim⁹ loco.

Tristis est anima mea) *περίλυπός ἐστι ἡ ψυχή μου*, i. supra modū tristis est anima mea. Nā *περί* additū significat excessum. Sustinete hic) *μείνατε ὧδε*, i. manete hic, & alio inferius (iterū secūdo abiit) latinius erat, & rursus iterū abiit, *πάλιν ἐκ δευτέρου ἀπελθὼν*.

Venit &

Venit & inuenit) Vtrumq; praesentis temporis, ἐρχεται ἐνερίσκει.

Sic non potuisti. (ὅπως οὐ ἰσχύσατε. i. adeo non potuisti. Transire nisi bibam illū) παρελθεῖν ἀπ' ἐμοῦ ἵνα μὴ ἀνδ' ὕδωρ. i. transire a me, ut nō bibā, siue quo minus bibā illū.

Et uenit iterum) ἢ ἐλθὼν ἕνεκεν αὐτοῦ παλιν καθεύδοντας. i. & cum uenisset, repperit eos denuo dormientes. Tūc uenit ad discipulos) Hic uenit & dicit utrūq; praesentis est tēporis ἐρχεται ἢ λέγει. Dormite iam & requiescite) Dubiū erat, an legendum esset dormite & requiescite, an dormitis & requiescitis, nisi addidisset λοιπὸν. i. post hac, siue de cetero, pro quo interpres posuit iam. Nec id sane male. Argutatur hoc loco Laurentius ualla, nescio quid nō cōuenire ut q paulo ante obiurgauerit suos quod dormierāt, nūc dormire iusserit, p̄sertim cū mox subiiciat, surgite eamus hinc. Quāq; Origenes, Chrysostomus & Hieronymus in hunc sensū interpretētur, ut Christus iusserit eos dormire, uerū saluo aliorū iudicio, potest sermo Christi habere nonnullā ironiam. Hacenus non potui a uobis impetrare ut paulisper mecū uigilaretis, nunc ipsa res excitabit uos, cum uideritis meum supplicium, & uestrum periculum. Atq; ita probe quadrant ea quae cōsequuntur, surgite ecce appropinquat.

Ecce appropinquat.) ἰδ' οὐ ἤγγικεν. i. ecce appropinquauit praeteritū tēporis, siue adest.

Et filius hominis tradetur) Traditur est graece praesentis temporis, παραδίδοται.

Ecce appropinquabit qui me tradet, ἤγγικεν ὁ παραδιδούς με. i. appropinquauit, qui me tradit. Cum gladijs & fustibus. ἢ ζύλων. i. & lignis, atq; ita uertit alibi.

Missi a principibus.) Missi addidit interpres explicandī causā, q̄q; non habita generis ratione. Cum praec esseret turba, ut dicendum potius fuerit missa

Ad quid uenisti.) ἐφ' ὧ ἦρα. i. ad quid ades, siue aduenis, nec ita potest accipi, ut intellegamus quo malorum uenisti, sed cuius rei gratia uenisti.

Amputauit) ἀφείλεν. i. abstulit. Gladio peribunt) In gladio est graece. Nec est peribunt, sed morientur ἀποθανοῦνται. Et exhibebit mihi modo.) Modo in locum non suum translatus est, cum debuerit adiungi uerbo rogare. ὅτι οὐ δύναμαι ἄρτι παρακαλέσαι. i. quod nō possim nunc rogare.

Legiones) Hic quoq; graecus usurpauit uocē latinam, λεγεῶνα. Ut adimpleretur.) πληρωθῶσιν, Ut impleantur, ut ad Christi loquentis personam referatur. Quāq; potest & ad apostoli personam scribentis referri. Usq; in atrium) ἕως τῆς ἀνλῆς. i. usq; atrium, siue usq; ad atrium. Ut eum morti traderent) ὡς θανατώσουσιν. i. ut occiderent.

Et non inuenerunt) In graecis codicibus bis ponitur, & non inuenerunt, ἐδούχ' ἔυρον, ἢ πολλῶν ἰευσδομαρτύρων προσελθόντων οὐχ' ἔυρον. i. Et non inuenerunt. Et cum accessissent multi falsi testes, nō inuenerunt. Nouissime) ἕστερον, id est deinde siue posterius quod iam sepius ita uertit. Et post triduum reaedificare illud. ἢ διὰ τριῶν ἡμερῶν οἰκοδομησαί αυτῶν. i. Per tres dies aedificare illud. Sic enim mox exprobrant, qui destruis templum dei & in triduo aedificas, non reaedificas.

Ad ea quae isti aduersus te testificantur) τί οὗτοί σου καταμαρτυροῦσι. i. quid siue cur isti contra te dicunt testimonium?

Adiuuro te) ἐξορκίζω, exorcizo. Idem uerbū quo utimur in consecratiōe aquae sacrae, & eijciēdis immūdis spiritib⁹. Dixit illi Iesus) Dicit est & in graecis & in antiquis latinis

Blasphemauit) ὅτι ἐβλασφήμησεν. i. quod blaphemauit. Quāq; quod coniunctio, ut supracanea recte omīssa est. Quid adhuc.) τί ἔτι, id est quid p̄terea. Aut quid insup.

Audistis blasphemiam.) graeci addunt αυτῶν, id est eius siue ipsius.

Palmas in faciē dederūt,) graecis unica dictio est, ἐξέταπισαν, id est alapas impegērūt:

Vna ancilla) παιδίσκη potest accipi, ut sonet puellā. Exeunte autem illo) graece accufarius est, ἐξελθόντα δὲ αυτὸν, id est egressum autem eum. Nec est ianuam sed in uestibulum, εἰς πυλῶνα, siue in uestibulo aut ianua.

Alia ancilla) Ancilla addidit interpres. ἑίδεν αυτὸν ἄλλη, Vidit illum altera:

bb 2 Detestari

Detestari) καταβεματιζερ .i. deuouere, siue ut in quibusdam legitur καταναβεματιζερ, quod grauius est ἢ αναβεματιζερ.

Quia nō nouisset) ὅτι οὐκ ᾔδει. i. quia nō noui. Quāῤῥ coniuñctio ὅτι nō respondeat latino, & recte mutauit interpres figuram hebraicam.

Gallus cantauit) ἐφώνησε, id est clamauit, siue sonuit. Quāῤῥ recte gallicinium, siue galli cantus dicitur, Quod Iesus dixerat) græci addunt αὐτῷ. i. sibi. Et qui legendū est non quod. τῷ ἑρκότῳ. i. quæ dixerat

EX CAPITE VIGESIMO SEPTIMO.

Anguinem iustum) ἀθῶρον id est infontem, siue innocentem. Ita mox uertit, innocens ego sum a sanguine. &c. Tu uideris) σὺ ὄψῃ, id est tu uidebis, siue uideris, prima acuta, ut sit futurum uerbi subiunctiuū a uidero.

Laqueo se suspendit) ἀπήξατο. Vnum uerbum tribus est circumlocutus, & recte. Tantum enim ualet ea dictio ac si dicas, laqueo se profocauit. De corbona dictū est superius, quod alias uocant gazophylacium.

Ager ille Acheldemach) Græcis codices non habent uocem hebraicam, sed tantum dictus est ager ille ager sanguinis. Annotauit hūc quoq; locum diuus Hieronymus in libro cui titulus de optimo genere interpretandi, negās quod hic citat ex Hieremia Matthæus, profusus extare apud Hieremiam, Verum apud Zachariam prophetam, sed ita ut quæ retulit euangelista, parum respōdeant ad hebraicam ueritatem, ac multo minus ad uulgatam editionem septuaginta. Etenim ut idem sit sensus, tamen inuersa esse uerba, imo pene diuersa. Caterum locus est apud Zachariam ca. n. Si quis uelit excutere. Nā res perplexior est, ἤ ut hic paucis explicari possit, & prope πάρεργον est. Refert Hieronymus Hieremiam apocryphum sibi exhibitum, a quodam Iudeo factionis Nazarenæ in quo hæc ad uerbū ut ab euangelista citantur haberentur. Verum non probat ut apostolus ex apocryphis adduxerit, testimonium, præsertim cum hic mos sit euāgelistis & apostolis, ut neglectis uerbis sensum utcuq; reddant incitandis testimonijs.

Quod appreciauerunt) ὅρ ἐτιμήσαντο. i. quem appreciauerunt, hoc est quem precio æstimauerunt. Tu es rex) ὁ βασιλεὺς, id est ille rex, ut de eo rege intelligas, qui tum a iudæis expectabatur. Ad ullum uerbum) πρὸς οὐδὲ ἐμ ἕμῃ. Sermo græcus anceps est siquidem hic potest esse sensus, & non respondit ei uerbum ad quicῤῥ, siue non respondit ei ad ullum uerbum. Per diem autem solemnem) κατὰ δὲ ἑορτῶν. i. In festo uero.

Populo dimittere) τῷ ὄχλῳ. i. turbæ, siue multitudinī.

Habebat autem tunc unum uinctum) unum non est in græcis, nec in antiquis latino rum codicibus, nec uinctum apud græcos participium est, sed nomen δέσμιον.

Pro tribunali.) ἐπὶ βίματῳ. i. in tribunali. Quāῤῥ latine uertit interpres & eleganter magis ἢ suo more, ut hic quoq; admonendus sit lector, ne fallatur.

Nihil tibi & iusto) Latinius certe fuerat, ne quid rei tibi sit cum iusto illo.

Per uisum) κατ' ὄναρ id est in somnis. Sic enim uertit in initio huius euangelij, & recte De quibus pluribus uerbis differit Valla, qui ὄραμα id est uisum putat esse uigilantium cū ὄναρ somnium sit & quod in somnis apparet ἐνύπνιον græcis dicatur.

Persuaserant populis) & hic rursus est turbis non populis ὄχλοις.

Quid igitur faciam de Iesu) De præpositio non est in græcis τί ὄν ποιήσω ἰησοῦ τῷ λαγόμενον χριστῶν. Caterū græci abutunt in his uerbis accusandi casu pro datiuo, ubi significant bene aut male fieri cuiuspiam, unde uertendum erat, Iesu nazareno.

Dicunt omnes) λέγουσιν αὐτῷ. i. dicunt ei. Quāῤῥ hic græca uariant exemplaria.

Ait illis) Illis non est in græcis, ὁ δὲ ἡγεμὼν ἔφη, præses autem ait.

Lauit) ἀπενίψατο id est abluit, & sumpta aqua, λαβὼν. Innocens) Idem est uerbum quod paulo superius uerterat iustum, ἀθῶν. i. infons & innoxius

Vos uideritis) ὑμεῖς ὄψεσθε id est uos uidebitis. Sicut & antea, tu uideris, ut sit actiuū uerbum

verbum futuri temporis. Flagellatum) *φραγελιώσας*, & hic Rhomana uoce græcus est usus, commutata una litera, quod damnatos ante ultimum supplicium uirgis cedere ex more esset Rhomano. Tradidit eis) Non est in græcis emendatioribus, & officit nonnihil sensui. Neq; enim iudæis tradidit Iesum, sed suis militibus, supplicij ministris. Etiā si haud scio quo casu in nostra hac prima editione fuit additum, Atq; ita legisse Hieronymum, ut nos indicauimus, testatur illius in hunc locum interpretatio.

Suscipientes.) *παραλαβόντες*, i. accipientes, uel potius acceptum, ut sepe alias mutat genus uerbi, quo respondeat tempus.

Cohortem,) *ἄσπειρα*, quod & funem significat græcis. Coccineam) *κοκκίμη*, id est coccinam magis. Nam coccus granum. Et grana uulgo uocantur, quibus tinguntur rubra quædam, quod lucem addant colori. Porro Chlamys pallium est militare, ut & color & forma uestis militaris sit, eoq; magis ad ludibrium faciens.

Expuentes in eum.) *ἢ ἐμπύσαντες εἰς αὐτόν*, i. cum inspuissent in eum.

Plectentes coronam.) *πλέξαντες*, i. plexam siue concinnatā, ut conueniat tempus

Deposuerunt super caput) *ἐπέθηκαν*, id est imposuerunt.

Et postq; illuserunt) *ἢ ὅτε ἐνέπαιζαν*, id est cum illuserunt.

Vt crucifigerent) *εἰς τὸ σταυρώσαι*, i. ad crucifigendū. Et paulo ante, uestimentis eius, magis quadrasset, uestimentis suis. Hunc angariauerunt) Mirum cur hic delectarit peregrina uox, cum dicere potuerit adegerunt, siue compulerunt. Siquidem Suidas in dicat uocē esse persicam, quod apud illos regij nūcij *ἄγγαροι* dicerentur, unde & qui literas inuicem tradunt perferendas angari dicuntur, quos eisdem *ἀσάνδρα* appellabant. Deniq; translata uox est, ad quosuis, qui seruorum aut iumentorum ritu baiularent onera. Fortassis ea uox iam militibus erat usurpata, quæadmodum habebāt sua castrensia.

Qui dicitur Golgotha) Hieronymus admonet Golgota Syrū esse uerbū nō hebræū sonareq; locū calui siue caluarie. Ita dicitus est locus in Aelia ad septemtrionalem partē montis Sion, quod in eo iacerent capita hominum damnatorum. Nam quod nonnulli dicunt illic sepultum Adam, unde loco inditum sit uocabulum, eam fabulam reiicit Hieronymus. Cum Adam sepultus legatur in Arba iuxta hebron.

Dederunt ei uinum) Quidam græci codices, non habebant uinum, sed acetum cū felle mixtum, Quamquam Hilarius uinum legit, Chrysostomus acetum. Tametsi non multum interest inter acetum, & acidum uinum. Certe paulo post mentio fit aceti non uini. Impleuit spongiam aceto.) Origenes illud annotauit, quod Matthæus dixerat acetum felle mixtum, Marcus uinum myrrhatum, ex quo palam est Origenem quoq; acetum legisse, non uinum. Et magis congruit cum propheta qui dicit, Dederūt in escam meam fel, & in siti mea potauerunt me aceto.

Vt impleretur quod) hoc propheta testimoniū nō citatur in plarissq; græcorū codicibus. Et Hieronymus enarrans hunc locum nullā omnino de eo facit mentionē. Lyra addit, haud scio ubinā lectū, Hieronymū admonere hoc testimoniū a Matthæo non fuisse positū, sed dūtaxat ab Ioanne, nec inueniri in uetustis exemplaribus. Caterū locus est in psalmo uigesimo primo. Super uestem meam) *καὶ ἐπὶ τῷ ἱματισμῷ μου*, quod magis sonat uestitum q̄ uestem.

Et sedentes seruabant eum) græci addunt *ἐκεῖ*, i. illic. Super caput) *ἐπάνω τῆς κεφαλῆς* id est supra caput. Causam) *αἰτίαν*, quæ uox apud græcos, & causam significat & accusationem, siue crimen. Tunc crucifixi sunt) *τότε σταυροῦνται*, i. tunc crucifiguntur. Præsentis temporis, ut historico more res iam gerī putetur.

Vah qui deltruis) Interiectio uah non additur in Matthæo, sed in Marco. Vnde huc addita uidetur, & articulus ὁ, nōnullā habet *ἔμφρασιν*, quasi dicas, tu ille destructor tēpli?

Reædificas, *ὁκοδομῶν* id est ædificas, ut superius admonui.

Et credimus ei) *ἢ πισεύσομεν ἐπ' αὐτόν*, i. credemus in eo. Quanc̄ paulo inferius est ei:

ut nihil intersit utrum legas. Confidit) *πέποιθεμ*, i. confisus est, siue fiducia habet in deo, quandoquidem in his, ut dictū est, abutuntur tempore.

Liberet eum nūc si uult) *ἢ θέλω αὐτόν*, id est si uult eum.

Improperabant ei) *ὠνειδίζου αὐτόν*, i. opprobabāt, siue eadē probra dicebant in illū.

Hebraice) Græci scribunt ad hunc modum, *ἡλὶ ἡλὶ λαμασσαβαχθανὶ*, id est, heli heli la masabachthani. Ac mirū nō est si peregrinæ linguæ uerba deprauatim scribunt, & pronunciant græci latiniq;. Ceterū in sua lingua scribuntur ad hunc modum *יְהוָה יְהוָה יְהוָה*, i. deus me⁹, deus me⁹, cur me deseruisti: Est em̄ primus uersiculus psalmi uiginti primi, in quo uertendo septuaginta, cur tria uerba de suo admiscuerint, mirum est Sic enim illi reddiderunt, deus deus meus, respice in me quare me deseruisti. At Matthæus ita retulit, ut habetur apud hebræos. Porro hebræa distinguenda sunt ad hūc modum *יְהוָה*, i. deus meus *יְהוָה*, i. deus meus *יְהוָה* ut quid *יְהוָה* dereliquisti me.

Hæc usum est ascribere, quo, quandoquidem hæc uerba publice recitantur in templis, minus deprauate post hæc pronuncientur. Nec est simpliciter apud græcos *κατέλιπε*, i. reliquisti, sed *ἔγκατέλιπε*, qd' pprie significat in discrimine deferere, ueluti si quis deferat hominem immersum luto.

Heliā uocat iste) *φωνεῖ*, quod expressius reddidisset, inclamat. Et impleuit aceto) Hic palā aceti fit mētio. Porro legim⁹ apud Plutarchū in uita. M. Antonij acetū Antonio datū quo celerius ex uulnere moreretur, quod ea res mortē acceleret. Idq; indicat obiter & Hieronymus, cū ait hunc edisserens locum, ut eum consopiant.

Liberans eum) *σῶσαι αὐτόν*, id est ad liberandum eum. Nōnulli codices habebant *σῶσαι αὐτόν*, liberaturus eum. Interpres legisse uidetur, *σῶσω*.

Clamans uoce magna) *κράζας*, i. cum clamasset ne quis putet simul & clamasse & expirasse. Quancūq; hoc ipsum mirum, statim a magno clamore emori.

Et multa corpora quæ dormi.) Græci sic distinguunt, ut appareat eos statim mortuo Christo, resurrexisse, uerum non egressos e monumentis, nec apparuisse, priusq; resurrexisset Christus, unde resurrexerūt positum est pro reuixerūt. Atq; id satis indicat Hieronymus scribens in hunc locū, quomodo Lazarus mortuus resurrexit, sic & multa corpora sanctorum resurrexerunt, ut dominum ostenderent resurgentem. Et tamen cum monumenta aperta sint, non ante resurrexerunt q̄ dominus resurgeret, ut esset primogenitus ex mortuis. Idē indicat Chrysostomus cū ait ad Christi morietis uocē ex citatos mortuos, qui postea resurgente Christo pariter exiret, idq; declarat apertius Origenes hunc enarrans locum.

Erant autem hic mulieres) Quidam græci codices habebant, *καὶ γυναῖκες*, id est mulieres & in græcis nō solū habetur a longe, sed eminens spectantes *ἀπὸ μακροῦ δευ θεωροῦσαι*.

Et Ioseph) græce est Iose diuersus ab Ioseph. De quo antea admonui.

Cum autem sero esset factum) *ὄψιας*, Cur non potius uespera, q̄ sero.

Quidam homo) Quidam non est apud græcos, sed tantum homo. Ioseph) Hic græcus habet *ἰωσήφ*, id est Ioseph. Discipulus fuerat Iesu) *ἑμαθίτευσεμ*, quo uerbo alias usus est trāsitiue *μαθητευθεὶς εἰς πῶν βασιλείᾳμ*. Et rurū in pximo capite, *μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη*, id est docete omnes gentes.

Maria Magdalene) Mariam iā bis posuit Magdalenā, cum ceteras Marias dixerit non Mariam. Altera autē die) *τῆ δ' ἐπαύριου*, i. postero autem die, siue postridie.

Post tres dies resurgam) *ἐγείρομαι*, i. resurgo, præsentis temporis.

Ne forte) *μήποτε*, quod ita gaudet uertere. Et quidam codices addunt hic *νυκτὸς*, i. noctu. Habetis custodiam) *ἔχετε κουςωδίαν*. Incertum est an sit habete, modo imperandi, an habetis, indicandi. Et custodiam, uocem latinam, græci iam usurpabant. Cuius meminuit etiam Suidas. Ire custodite) *ὑπάγετε, ἀσφαλίσαθε*, id est abite, & munite. Nam *ἀσφαλίσαθαι*, est rem tutam reddere. Quemadmodum mox uertit, *ἰσφαλίσαντο*, id est munierunt

munierunt. Cum & superius uerterit custodiret.

Cum custodibus) μετὰ τῆς κουσωδίας, cum custodia. Quanquam hoc loco custodiam pro grege ac turba custodum posuit. Apparet autem eiusmodi ferme genus hominum fuisse, cuiusmodi sunt Parisijs quadringenti ad publicam ciuitatis custodiam designati.

EX CAPITE VIGESIMO OCTA VO.

Vespere autem sabbati.) ὁψε δὲ σαββάτων. i. uespere sabbatorum. Et quod) aut qui lucefcit dicendum erat, non quæ, ut referatur, ad uesperum aut uesper.

In prima sabbati.) εἰς μίαν σαββάτων. i. in unam sabbatorum ut intelligas unum diem e septem. Sentit enim ni fallor crepusculum extremi diei præcedentis hebdomadis, lucescens in sequentem diem qui primus erat succedentis sabbati.

Reuoluit lapidem.) Græci addunt ἀπὸ τῆς θύρας, id est ab ostio.

Super eum.) ἐπάνω αὐτοῦ. i. supra eum. Aspectus eius.) ἰδέα αὐτοῦ. i. species eius, siue forma. Et uestimenta.) Et græci, & uetusti codices latini habent uestimentum, græci addunt albū ut nix. Custodes.) οἱ τηροῦντες. i. qui seruabant.

Et rursum. Respondens autem angelus.) ἀποκριθεὶς, abusus est enim eo uerbo, cum illa nihil interrogassent. Ibi me uidebunt.) Omissa est coniunctio καὶ, i. & illic.

Venite & uideate.) &, non est in græcis, sed δεῦτε εἰδετε. i. uenite uideate.

Et præcedet.) & græci & antiqui latini habent præcedit præsentis temporis προάγει. Ecce prædixi) ἰδοὺ εἶπορ. i. ecce dixi, nō prædixi. Et ecce Iesus.) Ab hoc loco defunt aliquot uerba, quæ uidentur incuria scribarum omiſſa, qui fere labi solent, quoties eadē dictio diuersas claudit orationes ὡς δὲ ἐπορεύοντο τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. i. cum autem iſſent ad renunciandum discipulis illius, ecce Iesus, & c.

Auditū fuerat a præſide.) ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνου. i. sub præſide, hoc est si res apud illum iudicem agatur. Nos suadebimus ei.) πείθω græcis tria significat, pareo siue morem gero, suadeo & persuadeo, sensus igitur postulabat, ut hic diceret persuadebimus potius quam suadebimus, siue nos placabimus eum. Et securos uos.) ἀκερῖμωνους. i. securos uos reddemus aut liberabimns uos omni sollicitudine, id enim sonat ἀμερῖμνονους, quod plus est quam reddere ἀκινδύνοους. i. expertes periculi. Dicite quia discipuli eius) Hic certe omittenda fuerat græca coniunctio, propter pronomem sequens nobis dormientibus.

Euntes ergo) ergo non inuenio in græcis codicibus, In nonnullis codicibus pro ergo reperio autem.

D. ERASMI ROTERODAMI ANNOTATI
ONVM. IN EVANGELIUM
MATTHÆI FINIS.

bb 4